

پہتتار

تحقیقی مجلہ

شعبہ پنجابی،
لاہور کالج، اے خواتین
یونیورسٹی، لاہور۔ پاکستان
2020ء

”چھتنا“ (زنائیاں دا پہلا شاہ مکھی پنجابی جرنل)

پروفیسر ڈاکٹر بشریٰ مرزا، وائس چانسلر لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور
ڈاکٹر مجاہدہ بٹ

سرپرست اعلیٰ:
مدیر اعلیٰ:

سونیا اللہ رکھا

نائب مدیر:

پروفیسر ڈاکٹر شگفتہ ناز (ڈائریکٹر ریسرچ لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور)
پروفیسر ڈاکٹر سارہ شاہد

ماہر تحقیق:
زنائیاں دی ترجمان:

ایڈیٹوریل بورڈ:

مجلس ادارت:

پروفیسر فریحہ باسط ڈائریکٹر (لسان و ثقافت)، ڈاکٹر شمینہ بتول، ڈاکٹر عائشہ رحمان،
ڈاکٹر حنا خان، ڈاکٹر سونیا اللہ رکھا، ڈاکٹر صائمہ بتول، ڈاکٹر مریم سرفراز، الماس طاہرہ

ایڈوائزر بورڈ:

مجلس مشاورت:

پروفیسر ڈاکٹر دلشاد ٹوانہ (ریٹائرڈ پروفیسر اپوا کالج لاہور)، پروفیسر ڈاکٹر نبیلہ رحمن
(چیئر پرسن پنجابی پنجاب یونیورسٹی لاہور)، پروفیسر ڈاکٹر سعید خاور بھٹہ (چیئر پرسن جی
سی یو لاہور)، ڈاکٹر صغریٰ صدق (ڈائریکٹر پلاک)، ڈاکٹر نوید شہزاد (پروفیسر پنجابی
پنجاب یونیورسٹی لاہور)، ڈاکٹر ارشد اقبال ارشد (ایسوسی ایٹ پروفیسر دیال سنگھ کالج
لاہور)، ڈاکٹر محمد منیر (چیئر پرسن سرگودھا یونیورسٹی)، پروین ملک (چیئر پرسن پنجابی ادبی
بورڈ)، پروفیسر ڈاکٹر دھوننت کور (پروفیسر پیٹالہ یونیورسٹی انڈیا)، عجائب سنگھ چٹھہ
(چیئر مین انٹرنیشنل پنجابی کانفرنس کینیڈا)، ڈاکٹر مرغوب حسین طاہر (پروفیسر اوسا کا
یونیورسٹی جاپان)، ڈاکٹر محمد ادریس (صدر شعبہ پنجابی پیٹالہ یونیورسٹی انڈیا)

شعبہ پنجابی، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور۔

پتہ:

فون نمبر: +92-334-4050347-297، 042-99203806

chatnaar@gmail.com,

-500 روپے پاکستانی، بیرون ملک 25 امریکی ڈالر

شمارے داخل:

پختنار

شماره نمبر 4

جنوری-دسمبر 2020ء

جلد 3

مسلسل شماره نمبر 4

چیف پیٹرن

پروفیسر ڈاکٹر بشری مرزا

مدیر

ڈاکٹر مجاہدہ بٹ

شعبہ پنجابی، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، لاہور

2020ء

مقالہ نگاراں لئی

- 1- تحقیقی مجلہ ”چھتئارا“ وچ اجیہے تحقیقی مقالے چھاپے جان دے نیں جیہڑے پنجابی زبان، ادب تے ثقافت دی ترقی دا سبب بن سکین۔ ایس لئی ضروری اے کہ مقالہ نگار حضرات ”چھتئارا“ دے تحقیقی مزاج نوں سامنے رکھن۔
- 2- کسے وی مقالے وچ پیش کیستی جان والی رائے مقالہ نگار دی ذاتی رائے سمجھی جائے گی۔ ادارے دا اوہدے نال متفق ہونا ضروری نہیں۔
- 3- مقالہ نگار جیہڑی لکھت ”چھتئارا“ وچ چھپن لئی بھجوان، اوہ کسے ہور رسالے یا اخبار نوں نہ گھلن۔
- 4- مقالہ نگار لئی مقالے دے نال مقالے دا Abstract (متنخیص) جیہڑا 300 سولفظاں توں ودھ نہ ہووے تے انگریزی زبان وچ ہووے ضرور گھلن۔ Abstract نہ گھلن دی صورت وچ مقالہ چھپت وچ رلت نہیں کر سکے گا۔
- 5- ”چھتئارا“ وچ چھاپن توں پہلے ہر مقالے بارے گھٹو گھٹ دو ماہراں دی لکھتی رائے (Blind Review) لئی جان دی اے تے ایسے رائے دی روشنی وچ مقالے ”چھتئارا“ وچ شامل کیستے جان دے نیں۔
- 6- مقالہ نگار حضرات مقالہ کمپوز کر کے پوری احتیاط نال پروف ریڈنگ کرن توں بعد سی ڈی سمیت بھجوان۔
- 7- مقالہ مناسب خط وچ کمپوز کیتا جاوے تے اصلاح/کانٹ چھانٹ لئی آسے پاسے تے فٹ نوٹ لئی مناسب تھاں چھڈی جائے۔
- 8- مقالہ تو اترا نال لکھیا جائے تے سارے حوالے APA یا MLA سٹائل نال دتے جان۔
- 9- حوالے تحقیق دے معیاری طریقیاں مطابق دتے جان۔ مثلاً:
لکھاری داناں، کتاب داناں، مقام اشاعت، سن اشاعت، صفحہ نمبر
- 10- ہر قسم دی خط کتابت تھلے دتے ہوئے پتے اُتے کیستی جاوے۔

مجلہ چھتئارا۔ شعبہ پنجابی، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)

E-mail: chatnaar@gmail.com, drmujahida@gmail.com

Ph: +92-334-4050347

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ﷺ

باجھ حضوری نہیں منظوری توڑے پڑھن صلاتاں ہو
 روزے نفل نماز گزارن جاگن ساریاں راتاں ہو
 باجھوں قلب حضور نہ ہووے کڈھن سئے زکاتاں ہو
 باجھ فنا رب حاصل باہو نہ تاثیر جماتاں ہو

حضرت سلطان باہو

فہرست

☆ اداریہ	مدیر	11
1	ڈاکٹر فوزیہ حنیف	13
2	ڈاکٹر شبنم اسحاق	27
3	ڈاکٹر سونیا اللہ رکھا	35
4	اکبر علی غازی	47
5	زیب النساء، محمد اسحاق	55
6	ڈاکٹر شفق رشید	65
7	نجمہ پروین	83
8	سحرش افشار	93
9	نداحسن، غلام مصطفیٰ	101
10	مصباح ریاض	109

قارئین کرام!

رب دے فضل تے مہر نال چھتھنار دا چوتھا شماراوی منزل لاں پندا کامیابی دی منزل دے ڈھیر نیڑے اپڑ گیا اے۔ چوتھے شماراویچ زنانیاں دے 7 اک مرد داتے 2 سانجھے مقالے شامل کیتے گئے نیں۔ رب توں دعا اے کہ ایس شمارے توں بعد مجلہ HEC توں اپنا مقام حاصل کرن وچ کامیاب ہو جائے۔ چوتھے شمارے وچ وی تیجے شمارے وانگوں 10 مقالے شامل کیتے گئے نیں۔ پرائس وارز زنانیاں دامہاڑ چھتھنارول ودھن دی دس پے رہی اے۔ 7 تحقیقی مقالے زنانیاں تے اک مرد دا لکھیا اے جد کہ دو مقالے ساآجھی کاوش دا نتیجہ نیں۔ چوتھے مجلے دا پہلا مضمون ”دریائے سندھ دا مکھ مہاندر تے پاکستانی زبانوں دی سانجھ“ ڈاکٹر فوزیہ حنیف دا گوڑھی کھوج نال پرچیا اپنی نوعیت دا ڈھیر سوہنا مقالہ اے۔ اوہناں مقالے راہیں نہ صرف پنجابی زبان وچ دریائے سندھ دی تاریخ مرتب کیتی اے سگوں اوس دی جنم بھومی تک رسائی وی حاصل کیتی امید اے کہ ایہہ مقالہ پڑھیاراں لئی علم تے کھوج دا مڈھ ثابت ہووے گا۔ دو جا مقالہ ڈاکٹر شبنم اسحاق گورنمنٹ کالج لاہور دیاں استاد ڈاکٹر شبنم اسحاق دی کاوش اے کھوج کارن نے ویدی عہد دا سنگھنا مطالعہ کرن توں بعد تاریخی تحقیق دی مشاکی تے کھوج دی مہارت نوں منظر عام تے لیا کھلاریا اے۔ ایہہ مقالہ وی اپنی نوعیت دا اتملا مقالہ اے جیہڑا پڑھیاراں لئی لا بھد باعث بنے گا۔ اگلاتے تیجا مقالہ لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی دی اسٹنٹ پروفیسر ڈاکٹر سونیا اللہ رکھا دا اے ”تاریخ وچ سوانیاں تے اج دی پینڈو ویب دی زنانی“ دے سرناویں پٹھ محترمہ نے تاریخی تے تحقیقی پکھوں ثابت کرن دی کوشش کیتی ای کہ ماضی وچ وی تے اج وی پنجاب دی زنانی ڈھیر مشقت کردی تے اپنے مرداں نوں بانہہ دیندی اے۔ ڈاکٹر اکبر علی غازی نے شخصی تحقیق راہیں محمد ایوب سنگیا ہوراں نوں کھوج کے منظر عام تے لیا ندا اے ”ماں بولی دے سنگی محمد ایوب سنگیا“ دے سرناویں پٹھ ایوب سنگی ہوراں دی شخصیت تے ماں بولی لئی اوہناں ڈھیر خدمتاں دا نہ صرف احاطہ کیتا اے سگوں حوالیاں راہیں اوہدی پکیائی ثابت وی کیتی اے۔ پنجواں مقالہ ڈاکٹر زیب النساء علامہ اقبال اوپن یونیورسٹی دی استاد تے محمد اسحاق ہوراں دی ساآجھی کاوش اے۔ پنجابی زبان دے ڈونگھے مطالعے راہیں ثابت کیتا گیا اے کہ کس طرحاں محاورے زبان تے اثر انداز ہوندے نیں۔ معیاری تے غیر معیاری زبان دا احاطہ کس طرحاں ممکن ہوندا اے ایہہ سب ”پنجابی محاورے دی لسانی تے تہذیبی اہمیت“ وچ لبھدا اے۔ ڈاکٹر شفیق رشید ہوراں جدید پنجابی سی حرفی تے کم کیتا اے تے خاص طور تے 1947ء توں بعد دی لکھی سی حرفی نوں پریریا اے تے ہن سی حرفی کتھوں تائیں اپڑ چکی اے اوہدا احاطہ کیتا اے۔ نجمہ پروین ہوراں دا مقالہ ”صوفیانہ شاعری وچ

انسانی حقوق دی آفاقیت“ بارے جدید دور وچ کلاسیکی ادب داسوہنا احاطہ اے۔ اٹھواں مقالہ سحرش افتخار پی ایچ ڈی ریسرچ سکالر د شخصیتی مقالہ اے جہدے راہیں اوہناں شہزاد قیصر ہوراں دی شخصیت دے اک مخصوص پہلو مظلو ماں دی ترجمانی بارے کریدیا اے تے مہان شخصیت دی ماننا ہو رآر دروتی اے۔ ”ڈاکٹر محسن مگھیانہ دی پنڈ دی لاری“ دے سرناویں پیٹھ گورنمنٹ کالج یونیورسٹی فیصل آباد دے دو محققاں اوہناں دی کتاب ”پنڈ دی لاری“ دا تحقیقی تے تنقیدی مقالہ رقم کر کے کہتی اے۔ ندا حسن تے غلام مصطفیٰ دی مڈھلی کاوش متھی جائے گی۔ دسواں تے آخری مقالہ مصباح ریاض دا ”شیخ سعدی“ بارے وی اوہناں دی ماں بولی دامونہہ بولد اثبوت اے جے اوہناں فارسی زبان دے ادب دے مہان شاعر، مصنف، درویش تے ابدال نوں پنجابی ادب راہیں پنجابی زبان تے ادب وچ اوہناں دے فن تے ادب اُتے گورھی جھات پائی۔ رب اوہناں نوں دو جیاں زبانان دی پنجابی نال جوڑتے رلت کر اون دا کارن کرے۔ ایس شمارے نوں HEC Portal تے چاڑھ دتا جائے گا۔ تاں جے جرنل مان نال اپنا اگلا پنڈھ پختے پنجابی ادب دی ودھارتا لئی کم کردا چلا جائے۔

پروفیسر ڈاکٹر مجاہدہ بٹ

مدیر چھتار

چیئر پرسن شعبہ پنجابی

لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور

Chatnar

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 4, Jan.-Dec. 2020, P.

چھتار

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ دسمبر 2020ء، مسلسل شمارہ 4

☆ ڈاکٹرنوزیہ حنیف

دریائے سندھ داکھ مہاندرا، پچھوکڑ تے پاکستانی زبانوں دی سانجھ وچ کردار

Abstract

The historical perspective of Indus River shows that the origin of Indus River is Lake Mansarovar in China Tibetan Plateau. The river runs through the Ladakh region of Jammu and Kashmir toward Gilgil-Baltistan and then flows in southern direction along the entire length of Punjab (Pakistan), to merge into the Arabian Sea the port city of Karachi in Sindh. Most of the Civilizations of the world such as Negro, Austric, Greece, Arya, Munda and British were developed here. The traders and invaders of different countries not only influenced the culture and language of Indus valley but their interaction with the inhabitant of Indus valley also created the harmony among the different regional languages of Pakistan.

جگ دی اصل روح پانی اے جس نال منکھ دا وجود بنیا تے ہمیش لئی امر ہو گیا۔ منکھی حیاتی دیاں لوڑاں نوں پورن لئی رب نے پہاڑاں وچ پانی دے چشمے تے دھرتی وچ دریا بنائے۔ ایہناں دریاواں وچوں اک 'دریائے سندھ' اے

۔ دریائے سندھ پاکستان دا سبھ توں وڈا دریا اے۔ ایس دریا دے سبجے پاسے دے ساتھی دریاواں وچ کابل، سوات، کرم، ٹوچی دے دریا شامل نہیں جیہڑے افغانستان دے پہاڑاں وچوں نکلدے نیں جد کہ کھبے پاسے دے مددگار دریاواں وچ دریائے جہلم، چناب، راوی تے ستلج شامل نیں۔ پنجاب دی دھرتی دے سینے تے کھلے پنج دریا جد دریائے سندھ نال رلدے نیں تے ایہ پاکستان دے سارے صوبیاں دی ایکلتا نوں ظاہر کردے نیں۔ دریائے سندھ دے کئی ناں نیں: سندھ، سندھ ساگر، سندھو، اباسین، مہران، سنگھے کھب، شیر دریا، ماٹھی انڈس۔ سندھ نوں عراق دیاں پُرانیاں ادبی لکھتاں موجب ”دلمون“ وی آکھیا جاندا سی۔ ایس دریا راہیں وڈے پیمانے تے تجارت کییتی جاندی سی۔ ابن حنیف لکھدے نیں:

”تاریخ کے بعد زمانے یعنی پانچ ہزار برس قبل کے لگ بھگ بھی دلمون سومیر (جنوبی عراق) کے لئے مادی اشیاء کا بہت بڑا سرچشمہ تھا اور بحری تجارتی جہاز دلمون سے ضرورت کی چیزیں لیکر عراق جایا کرتے تھے۔ یوں کہا جائے کہ دلمون ایک عظیم تجارتی مرکز تھا جس کے تجارتی جہاز مال سے لدے پھندے خلیج فارس میں رواں رہتے اور سومیری شہروں کو جاتے تھے۔ کتبوں سے معلوم ہوتا ہے کہ دلمون کے سوداگر سومیر کے شہر میں رہتے تھے۔ اپنے طویل دور تجارت میں دلمون کو سب سے زیادہ تجارتی اہمیت تیسری ہزاری قبل مسیح سے لیکر دوسری ہزاری قبل مسیح کے آغاز کوئی ایک ہزار برس تک حاصل رہی۔“ (1)

ایس حقیقت توں انکار نہیں کہ وادی سندھ دے واسیاں نال دو بے ملکاں دی تجارت وچ دریائے سندھ نے اہم کردار ادا کیتا۔ بہر حال جتھوں تیک دریا دے کھ مہاندرے تے پچھو کڑ دا تعلق اے تے ایہ چینی تبت وچ جھیل مانسروور کول کیلاش دے پہاڑاں وچوں نکلد اے۔ دُنیا دیاں پُرانیاں تہذیبیاں وچوں اک تہذیب نے ایس دریا دے کنڈھے جنم لیا۔ تبت وچ ایہنوں سنگھے کھب یعنی شیر دے مونہہ وچوں نکلیا ہویا آکھدے نیں۔ ہمالیہ دیاں گھاٹیاں وچوں لنگھدا تقریباً ۶۷۰ کلومیٹر دا پنڈھ کر کے ایہ دم چک دے مقام تے ’لداخ‘ وچ وڑدا اے۔ جتھے دریائے زانسکر ایس وچ رل جاندا اے۔ سکیاں چٹاناں، پتھر لے پہاڑاں تے ریتلے میداناں وچوں لنگھدا ’واجرا‘ دے مقام تے بلتستان وچ وردا اے۔ بلتستان وچ ’مورول‘ دے مقام تے ’شنگھو‘ فلوکس، دراس تے واکھا دا مشترکہ دریا ایس وچ رل جاندا اے۔ کرلیس اپر کے دریائے شیوق نوں اپنے دامن وچ سمیٹ دا اے۔ دریائے شیوق جیہڑا خود برالدو، سانٹورو، کوندوس تے ہوشے دریاواں دا اکٹھ

اے، سکرو دے نیڑے دریائے شنگر وچ رلدا اے۔ سکرو دی وادی وچ ایس دا پاٹ کھلر جاندا اے۔ کچورا دے کول اپڑ کے ایہ فیراک تنگ گھاٹی وچ وڑ جاندا اے۔ کوہ ہمالیہ تے قراقرم وچ ویہندا اہو یا جگلوٹ دے نیڑے دریائے گلگت تے دریائے ہنزہ دے سانجھے دریا نوں اپنا حصہ بناندا، نانگا پربت دے سلسلہ کوہ دے پہلو وچوں لنگھدا تھا کوٹ اپڑدا اے۔ فیہ ہزارہ دیاں ہراول وادیاں وچوں لنگھدا ترپلا اپڑ جاندا اے۔ جتھے مٹی دا اک وڈا بند ایس دی راہ وچ آؤندا اے تے ایس نوں روک لیندا اے۔ مٹی دے تھلیوں وگن پاروں ایہدا میلا پانی رنگ بدل کے صاف شفاف ہو جاندا اے۔ اتھے ایہ ابا سین، آکھواندا اے انک دے مقام تے دریائے کابل ایس وچ رل جاندا اے۔ کالا باغ تیک اپڑ کے ایہ شانت ہو کے پنجاب دے میداناں وچ وگدا اے۔ کوٹ مٹھن دے کول پنجاب دے باقی دریاواں نوں اپنے دامن وچ سموندا گدو دے مقام تے سندھ وچ رلت کردا اے۔ پنجاب دا سندھ تے سرحد ابا سین، سندھ وچ مہران تے سندھو اکھواندا اے۔ کوہ سلیمان تے کوہ کیرتھرتوں نکلن والے بوہتے برس اتی ندی نالے ایس وچ رلدے رہندے نیں۔ ٹھٹھہ دے نیڑوں لنگھدا اہو یا گھارو دے کول سندھ دے صحرا وچ ڈیلا بناؤندا اے تے کئی شاخاں وچ ونڈے جاؤن مگروں بحیرہ عرب وچ رل جاندا اے۔ نورالامیر جیلانی لکھدے نیں:

”دریائے سندھ کوہ ہمالیہ خاص کی پشت پر جمیل مانسور سے نکلتا ہے اور کوئی

اٹھارہ سو میل لمبا سفر طے کرنے کے بعد کراچی کے قریب بحیرہ عرب میں جا گرتا

ہے۔“ (2)

حقیقت اے پئی دریائے سندھ وادیء سندھ دے ونوون علاقیاں دی تریہہ بجھاندا رہیا تے اج وی دریا پاروں ایس علاقے وچ زرخیزی موجود اے۔ جتھوں تیک دریا داپانی اپڑدا اے او تھے حیاتی دسدی اے جد کہ باقی علاقے سکے تے صحرا اے مشتمل نیں۔ سید ابوظفر ندوی دریائے سندھ دے موہنہ مہاندرے بارے جا نکاری دیندے نیں:

”سرزمین سندھ کی ساری رونق دریائے سندھ سے ہے اس کا پانی جہاں تک

پہنچتا ہے۔ مغرب کی طرف ے سو میل بہہ کر کیٹی بندر کے نزدیک متعدد شاخوں

میں تقسیم ہو کر میدانوں میں بہتا ہوا بحر عرب میں جا گرتا ہے اس کا منبع سمندر کی

سطح سے سولہ ہزار فٹ بلندی پر ہے۔“ (3)

دریائے سندھ پاکستان دی تاریخ وچ بوہت اہمیت رکھدا اے کیوں جے ایس دے کنڈھے وادیء سندھ دی تہذیب نہ صرف ماضی وچ سگوں اجو کے دور وچ وی پاکستان دی تہذیبی تے ثقافتی سیہان اے۔ جین فیروزی دریائے سندھ دے پچھو کڑ تے ایستھوں دی ترقی یافتہ تہذیب اُتے چان پاؤندے نیں:

”دریائے سندھ جس قدر وسیع دریا ہے اسی قدر اس کا جغرافیہ اور تاریخ بھی وسیع ہے۔ شمالی ہند کا یہ سارا خطہ جس کو آج پاکستان کہتے ہیں اسی دریا کے نام سے منسوب ہے۔ دریائے سندھ کی تاریخ برصغیر میں تہذیب و تمدن کے ساتھ جڑی ہوئی ہے۔ اس دریا نے اس خطے میں جنم لینے والی تہذیبوں کو اپنا نام بھی دیا آج بھی عرب علمی حوالے سے الہند و السندھ کو دو مختلف ثقافتی اکائیوں سے ہی پکارتے ہیں۔ سندھ سے آگے کی تہذیب گنگا جمنہ کی تہذیب ہے جو کہ سندھ تہذیب کے خاتمے یا زوال کے بعد ظہور پذیر ہوئی۔ دریائے سندھ، سمیر یوں، جیتوں، ایرانیوں، مصریوں اور پھر یونانیوں کے لیے ایک طلسماتی داستان کے طور پر مقبول رہا ہے۔“ (4)

دریائے سندھ نے اپنے اندر کئی تہذیبوں کے ثقافتوں کو سمو لیا۔ وادیء سندھ دی تہذیب دُنیا دیاں پرانیاں تہذیبوں و چوں اہم تہذیب اے۔ ایس تہذیب نوں سر جان مارشل نے دریافت کیتا تے ایس دھرتی نوں پرانی تہذیب دے حوالے نال مصر تے میسو پوٹیمیا دے سامنے لیا کھلاریا۔ ڈاکٹر عباس برمانی لکھدے نیں:

”دریائے سندھ کے کناروں پہ آباد ہمالیہ کی سطح مرتفع اور سمندر کے درمیان واقع وادیء سندھ پانچ ہزار سال قدیم تہذیب رکھتی ہے۔ اگرچہ مہر گڑھ کی دریافت کے بعد یہ بات بھی پایہ ثبوت کو پہنچ گئی کہ پاکستان کی سرزمین مصر اور بابل سے بھی قدیم تہذیب کی حامل ہے اور یہ چھ ہزار سال سے بھی زیادہ پرانی ہے۔ موئن جو دڑو یعنی مُردوں کا ٹیلہ..... ۱۹۱۱ء سے قبل یہ محض ایک ٹیلہ ہی تھا جس کے آس پاس ببول کی خاردار جھاڑیوں کے جنگل تھے اور جہاں مقامی چرواہے اپنے مویشی چرایا کرتے تھے۔ ۱۹۱۱ء میں ماہر آثار قدیمہ آرڈی بیئر جی یہاں ایک بدھ سٹوپے کی موجودگی کا سن کر آئے۔ مسٹر بیئر جی نے سٹوپے کے آس پاس اور نیچے کھدائی شروع کی تو ایک قدیم شہر کے آثار دکھائی دیئے اس دریافت سے ڈائریکٹر آرکیالوجی ڈیپارٹمنٹ گورنمنٹ آف انڈیا سر جان مارشل کو آگاہ کیا گیا۔ تحقیقات پر معلوم ہوا کہ سٹوپا تو کشان عہد سے تعلق رکھتا ہے۔ اور اسے

راجا واسودیو نے ۹۵۰ سال قبل تعمیر کیا تھا جبکہ نیچے موجود شہر اس سے بھی کوئی
۱۶۰۰ سال پرانا ہے۔ اس درے یا ٹیلے کی باضابطہ کھدائی ۱۹۲۲ء میں سر جان
مارشل کی زیر نگرانی شروع ہوئی۔ ۲۵۰۰ سال قبل مسیح تک ترقی کے عروج پر
موجود یہ شہر اور اس کی مضافاتی آبادیاں تقریباً ۱۱۰ مربع کلومیٹر قے پر پھیلے ہوئی
تھیں۔ اس کے صرف ۱۲ فیصد رقبے کی کھدائی کی گئی۔“ (5)

دریائے سندھ دے کنڈھے جنم لین والی ایہ تہذیب ترقی یافتہ سی۔ ڈائریکٹر آرکیالوجی ڈیپارٹمنٹ گورنمنٹ آف
انڈیا سر جان مارشل ہو راں دی کھدائی توں مگروں ایہ ظاہر ہو یا پئی ایہ تہذیب دے لوک دریاواں دا رخ بدل کے نہراں کڈھن
تے اوہناں اُتے بندن تھن دے ماہرن۔ اوہناں دی شہری آبادی دے جیہڑے آثار موجوداڑو تے ہڑپہ توں ملے نیں، اوہناں
وچ جیہڑیاں شیواں ذکر دے قابل نیں اوہناں وچ ایس تہذیب دے شہراں دا زیر زمین نکاسی آب دا نظام تے ہر گھر وچ
صاف پانی دا زیر زمین کھوے۔ آریاواں نے جدوں ایس تہذیب نوں مسلسل تباہ کرنا شروع کیتا تے اوہناں نے فخر نال ایس
دا اظہار کیتا پئی ایس ایس تہذیب دے پانی دے دیوتاواں نوں ہرایا اے۔ جس دا ذکر رگ وید دی شاعری وچ تھیاں
تے ملدا اے۔ دریائے سندھ دے پانیاں نے اتھے وسن والیاں نوں زراعت دے فن توں متعارف کروایا۔ وادی سندھ
دے لوکاں نے کپاہ دی فصل نوں انسانی تاریخ وچ سب توں پہلوں کاشت کیتا تے فصل مصریاں تے سمیریاں نوں برآمد
کیتی۔ کپاہ نوں پرانی یونانی زبان وچ ”سندھونی“ (Sindhuni) آکھدے نیں۔ اج وی جدید یونانی زبان وچ بستر اُتے
وچھان والی چادر نوں سندھونی آکھیا جاندا اے۔ موہنجوداڑو دی تہذیب توں ایہ نکھڑ کے سامنے آؤندا اے جدوں موجودہ ترقی
یافتہ یورپ دے واسی جنوراں وانگ غاراں وچ رہندے سن تے چھالاں پتراں تے کھلاں نال اپنا پیٹا کج دے سن اوں
ویلے موہنجوداڑو ترقی یافتہ شہری۔ جتھوں دے وسنیک نہ صرف علم تے ہنر رکھدے سن سگوں فنون لطیفہ دے وی جانوں سن
۔ سندھ وچ جیہڑی گڈورتوں وچ لیائی جاندی اے۔ ایس طرحاں دی موہنجوداڑو وچ وی ورتی جاندی سی۔ اوں دور وچ لوک
اج وانگ سندھی اجرک نال رلدیاں چدراں لیندے سن۔ سندھ وچ تھر دے علاقے دیاں زنانیاں اج وی او سے طرح
اپنیاں بانہاں وچ چوڑیاں پاؤندیاں نیں؛ جس طرح پنج ہزار ورھے پہلوں موہنجوداڑو دیاں زنانیاں پاؤندیاں سن۔ سر جان
مارشل ہو راں موجب مصر، عراق تے دنیا دے دو بے علاقیاں توں ملن والے پرانے آثار دسدے نیں پئی موہنجوداڑو ایہناں
ساریاں نالوں پرانی تہذیب اے جہدیاں عمارتاں دی نینہہ سائنسی بنیاداں تے رکھی گئی۔

تاریخ گواہ اے پئی دریا کنڈھے دھرتی دی زرخیزی پاروں ہمیش ونوں تو ماں اک دو بے تے حملہ کر کے اپنے ان

پانی داسر بندھ کر دیاں رہیاں نیں۔ ایہو کارن اے پئی دریائے سندھ کنڈھے وسدیاں وستیاں اُتے کئی شہنشاہواں نے حملے کیتے تے وسوں اختیار کیتی۔ آریاواں دے حملے دے اک ہزار ورھے بعد جدوں ایران دے شہنشاہ سائرس نے اپنی سلطنت مشرق ول کوہ ہندوکش تیک ودھائی تے وچلے سندھ دے کجھ حالات سامنے آندے نیں۔ کیوں جے ایرانیوں نے برجیاں تے چٹاناں اُتے اجیہی زبان وچ حقائق تے اعداد و شمار لکھے جیہڑے اِج وی پڑھے جاسکدے نیں۔ سائرس افغانستان دے مفتوحہ علاقیاں توں خراج وصول کر داسی اوس نے اوہناں پرانیاں تجارتی راہواں نوں محفوظ بنایا جہاں اُتے اوہناں دی خوشحالی دادار و مدارسی۔ اوس دے جانشین دارانے ایرانی سلطنت دریائے سندھ وادی و پشاور تے سندھ دے معاون دریا کابل تیک ودھادی گندھارا ایس دامن مغربی صوبہ بن گیا۔ ایرانیوں نے ہندوستان توں قبائلیاں نوں فوج وچ بھرتی کرنا شروع کر دتا جیہدا مقصد دریائے سندھ دے علاقے وچ یونانیاں دے ودھدے خطرے دا مقابلہ کرنا سی پر ایہناں دی مدد دے باوجود ایرانی یونان نوں دور نہ رکھ سکے۔ انج اوہ سلطنت جیہڑی کدی دارے دی سپرداری وچ سی ۳۲۷ قبل مسیح وچ سکندر اعظم نے لپ لئی۔ سکندر اعظم دے جان گروں وچلے دریائے سندھ دی دھرتی اُتے ۸۰۰ سو ورھے وچ پہلا حملہ مشرق (موریہ خاندان) ولوں ہو یا۔ اوس توں مگروں پنج حملے مغرب (بکتیریا، یونانی، ساکا، پارتھین، کوشان تے ساسانی) ولوں ہوئے۔

سندھ وچ عرباں دے آؤن توں پہلاں بدھ مت تے ہندومت عروج تے سی۔ رائے تے باہمن خانداناں نے استھے راج کیتا۔ رائے خاندان نے سندھ اُتے گھٹو گھٹ ۱۳۲ ورھے حکومت کیتی۔ ایس خاندان بارے آکھیا جاندا اے پئی ایس دا تعلق شودر ذات نال سی۔ اک دوجی رائے موجب ایہ راجپوت سن تے چتوڑ توں سندھ آئے سن۔ جہاں حکمراناں دے ناں ملدے نیں ایہناں بارے تاریخ بوہتی جائزکاری نہیں دیندی تے نہ ای ایہناں دی حکومت دی مدت بارے کوئی کچی پیڑھی گواہی ملدی اے۔ ایس خاندان دا بانی رائے دیواجی سی۔ مگروں رائے سہیرس اول، رائے سہیرسی اول، رائے سہیرس دوم تے رائے سہیرسی دوم اک توں مگروں دو جا تخت نشین ہوئے۔ ڈاکٹر مبارک علی اپنی لکھت ”سندھ خاموشی کی آواز“ وچ سندھ دی وڈیائی تے ویشال کھیتر بارے لکھدے نیں:

”رائے سہیرس دوم کے زمانے میں ملک سندھ کی حدود یہ تھیں: مشرق میں کشمیر (شمالی پنجاب) مغرب میں مکران، جنوب میں دہیل، اور شمال میں کردوں کے پہاڑ اور کیساں (قیساں) انتظامی لحاظ سے اس نے ملک کو چار صوبوں میں تقسیم کر رکھا تھا:

۱۔ برہمن آباد، نیرون سے لے کر دہیل اور لوہالہ لاکھ اور سمہ والے علاقے سے

سمندر تک۔

۲۔ سیوستان، بدھییہ، جنگال، روجنجان، اور کوہ پایہ سے لے کر کرمان تک۔

۳۔ اسکلندہ اور بھائیہ کے قلعے جنہیں تلواڈ اور پچ پور بھی کہتے ہیں۔

۴۔ ملتان، سکہ، برہم پور، اشہار اور تانکیہ سے کشمیر کی حدود تک (کشمیر سے مراد یہاں شمالی پنجاب ہے)

حکمران خود دار السلطنت اروڑ میں رہتا تھا، جو دریائے مہران کے کنارے ایک خوبصورت شہر اور مضبوط قلعہ تھا۔ ملک کی تقسیم اس لئے عمل میں لائی گئی تھی، تاکہ ملک کی سرحدی حملوں سے حفاظت ہو سکے، کیونکہ ذرا سی کمزوری داخلی بد امنی اور انتظام سلطنت کی خرابی ہمسایہ ریاستوں کو حملہ پر اکساتی تھیں، صوبائی گورنروں کے چوکس رہنے کی وجہ سے ملک بیرونی حملوں سے محفوظ تھا۔“ (6)

رائے خاندان دے خاتمے مگروں برہمن خاندان دادور حکومت شروع ہو یا۔ خاندان دے بندیاں (پچھ چندر تے داہر) نے سندھ تے حکومت کیتی۔ ۱۲ء وچ سندھ اُتے محمد بن قاسم دی فتح نال مسلماناں دی حکومت قائم ہوئی۔ محمد بن قاسم توں بعد سندھ وچ امیہ خلافت دے ۹ گورنر آئے جنہاں نے ۱۵ء توں لے ۵۰ء تک سندھ اُتے حکومت کیتی۔ مگروں دور عباسی وچ ۳۲ گورنر آئے جنہاں نے ۵۰ء توں لے کے ۵۵ء تک سندھ تے حکومت کیتی۔ عبدالسلام ”اردو انسائیکلو پیڈیا“ وچ دریائے سندھ تے ایس دے کنڈھے وسدیاں وستیاں اُتے حملہ کرن والے شہنشاہاں بارے جانکاری دیندیاں لکھدے نیں:

”سندھ اپنی قدیم تاریخ اور تہذیب کے لئے برصغیر میں بڑی اہمیت رکھتا ہے۔ اس کی پانچ ہزار سال قبل کی تہذیب کے نشان موئن جو دڑو میں ملتے ہیں۔ پانچویں چھٹی صدی قبل مسیح میں ایران کے شہنشاہ داریوس اول نے اس علاقے کو ایران میں شامل کر لیا تھا۔ تیسری صدی قبل مسیح میں اس پر موریہ خاندان کا قبضہ ہوا۔ ۱۶۵ قبل مسیح میں یہاں ہن حملہ آور ہوئے۔ ۱۱ء میں پہلی بار مسلمانوں نے اس سرزمین پر قدم رکھا اور عربوں کے سترہ سالہ جرنیل محمد بن قاسم نے اس علاقے کو فتح کر کے یہاں اسلامی حکومت قائم کی گیا رھویں

صدی کی ابتداء میں اس علاقے پر سے مسلمانوں کا اقتدار ختم ہو گیا۔ بعد میں اسے محمود غزنوی نے فتح کیا۔ ۱۵۹۲ء میں اکبر نے اس علاقے کو مغل سلطنت میں شامل کر لیا پھر صدیوں تک اس کے مختلف حصوں پر امیران سندھ حکومت کرتے رہے۔ ۱۸۴۳ء میں سر چارلس نیپئر نے حیدرآباد کے قریب ان کو شکست دے کر اس علاقے کو برطانوی ہند میں شامل کر لیا۔ اور کراچی کو صدر مقام بنایا۔ بعد میں اس کو احاطہ بمبئی میں شامل کر دیا گیا۔ یہ الحاق ۱۹۳۶ء تک رہا۔ اس کے بعد اس کو الگ صوبہ بنا دیا گیا۔ قیام پاکستان کے بعد یہ صوبہ مغربی پاکستان میں شامل ہوا۔“ (7)

سندھ کنڈھے وسدی لوکانی بدھ مت تے ہندوازم دی پیروی کردی رہی پر ۱۲ء وچ محمد بن قاسم دے سندھ اُتے حملے نے ایس علاقے نوں باب الاسلام بنایا۔ ایہ علاقہ کئی واری اُجڑیا تے کئی واری وسیا۔ پرفیروی دریائے سندھ اوہ بھاگاں والا دریا اے جیہڑا اولیاں تے پیراں دے مقاماں نوں چھوندا لنگھدا اے۔ امیر کبیر سید علی ہمدانی دے ملتستان توں عبداللہ اصحابی تے حماد جمالی دے ٹھٹھہ تیک ایہ دریا کئے ہی حقیقی بادشاہاں دیاں سلطنتاں توں لنگھدا اے۔ بلوٹ دے پیر عبدالرحمن شاہ شاہ سلیمان تونسوی حضرت خواجہ غلام فرید حضرت شہباز قلندر تے کئے ای ولی اللہ ایس دے چونہہ پاسے وسدے نیں۔

پاکستان پنج دریاواں دی دھرتی اے تے ایہناں دریاواں پاروں جیتیاں تے کھیت ہسدے وسدے تے لہراندے نیں۔ ایہناں دریاواں داتاج دریائے سندھ پنجن دے مقام اُتے سارے دریاواں نوں اپنے دل وچ سموندا ہویا اپنی منزل ول ودھدا اے۔ وادیء سندھ دا ہڑپائی تمدن دلیل پیش کردا اے پئی بنی نوع انسان دی تہذیب تے زبان دونویں ہمیشہ دریاواں دے کنڈھے ای پلیاں تے اتھے ای بندیاں نے ترقی دیاں منزلاں طے کیتیاں۔ پاکستان خوش قسمت اے کہ اتھے زبانوں دا اک سوہنا میلاپ اے جہاں دی تاریخ اوئی ای پرانی اے جہی کہ بندے۔ پاکستانی زبانوں وچ لسانی سانجھ تے تعلق لسانیاتی نیہاں اُتے وشال اے۔ جہاں زبانوں وچ آپسی ربط تے تعلق ہووے اوہنا ای زبانوں اک گروہ دا حصہ سمجھیاں جاؤن گئیاں۔ جیویں پنجابی اردو سندھی زبانوں دی سانجھ تے تعلق وچ تجارت تے بندرگاہ نوں بوہت اہمیت حاصل اے۔ دریائے سندھ دی تاریخ وچ وی بندرگاہ نے بوہت تاریخی کردار ادا کیتا۔ کیوں جے ایہدے پاروں سندھ دے تجارتی تعلقات دُنیا دے دو بے مکاں نال ہوئے جس نے ایس دی صنعت تے تجارت نوں بڑھوتری دتی۔ رائے برہمن تے عرب دور حکومت وچ سندھ دی اہم بندرگاہ دیہل سی۔ جتھے دُنیا بھر دے تاجر اپنے اپنے مکاں توں قیمتی تے انملا سامان

لیاؤندے سن۔ البیرونی (وفات ۱۰۳۹) پہلا مورخ اے چہنے کتاب ”الہند“ وچ ذکر کردیاں ایس نوں ”لوہارانی“ دے ناں نال موسوم کیتا اے۔ ابن بطوطہ نے اس دا ”لاہری“ دے ناں نال ذکر کیتا اے۔ یورپی قوماں وچ پرتگیزی سبھ توں پہلاں سندھ آئے۔ اوہناں ایس دا ناں ”دیول سندھ“ یاں صرف ”دیول“ رکھیا۔ انج جا پدا اے پئی دبیل بندرگاہ دا ورتاوا ممکن مگروں وی ایس دا ناں لوکاں دی زبان اُتے رہیا۔ سندھ دی بندرگاہ تے تجارت نے وکھو وکھ مکاں نوں ایس ول مائل کیتا حملہ آور ایس دریا توں لنگھ کے پاک و ہند وچ وڑے۔ سندھ اُتے حملہ کرن تے استھے ڈیرے لاؤن والیاں وچوں یونانیاں دا ناں اُگھڑواں اے۔ مظہر جمیل لکھدے نیں:

”سندھ اور سندھ کے لوگوں کے بارے میں سب سے قدیم حوالہ سکندر اعظم کے وقوعہ نگاروں کی وہ یادداشتیں ہیں جو انھوں نے ہندوستان سے سکندر اعظم کی واپسی کے دوران جو براستہ سندھ واقع ہوئی تھی، لکھی تھیں۔ سکندر اعظم ہندوستان میں افغانستان کے راستے پہلے کشمیر اور پھر وادی آگندھارا اور پنجاب میں وارد ہوا تھا اور یہیں اس نے اپنے فوجی معرکے سر کیے تھے اور پورس کو شکست دینے کے باوجود اسے اپنے فوجی کماں داروں کی رائے کے تحت وطن واپس لوٹ جانے پر آمادہ ہونا پڑا۔ چناب ندی سے آگے بڑھنا اسے مقدر نہ ہوا تھا۔ چنانچہ سکندر اعظم کے لشکر کے ایک بڑے حصے کی واپسی سندھ کے راستے ہوئی تھی۔“ (8)

یونانیاں دے سندھ وچ پڑا تے سکندر نوں سندھ دی بابت رپوٹاں پیش کرن دے عمل نے پاکستان وچ موجود زبانوں خاص طور تے سندھ دی وادی دی زبان اُتے اثر پایا۔ وادی آگندھارا دی تہذیب دا بوہت حد تک انحصار مڈھ قدیم توں ای دریائے سندھ اُتے رہیا۔ ایہو اوہ قدرتی عطیہ سی جیہڑا ایس خطے وچ زندگی دی علامت سی۔ ابن حنیف وادی آگندھارا دی وڈیائی بارے لکھدے نیں:

”وادی سندھ کی تہذیب سے مراد علمی و اثری دنیا میں اس مخصوص تہذیب سے ہے جو متعدد پہلوؤں اور گوشوں کے لحاظ سے یکساں تھی۔ یہ مخصوص تہذیب پاکستانی پنجاب اور سندھ کے علاوہ صوبہ سرحد اور جنوبی بلوچستان کے بھی کچھ حصوں میں پھیلی ہوئی تھی۔ اور پھر ایک وقت ایسا بھی آیا جب اسکے اثرات اور

پھیلاؤ بھارتی صوبہ پنجاب، ہریانہ، راجستھان اور صوبہ گجرات کے کچھ علاقوں تک چلا گیا تھا۔ ”وادی سندھ کی تہذیب“ کے انتہائی عروج یافتہ دور کو ماہرین نے ”ہڑپائی تہذیب“ (Harappan Civilization) کا علمی و اصطلاحی نام دیا ہے۔ یہ قدیم ہڑپہ شہر کے نام پر دیا گیا ہے۔ ”عروج یافتہ ہڑپائی دور“ (۲۵۰۰۰/۲۰۰۰ ق م) وہ تھا جب پاکستان کے اس وسیع عریض علاقے میں ہڑپہ، موہنجو ڈرو اور ملتان جیسے نہ جانے کتنے عظیم شہر اور قصبے آباد ہو کر عروج و وسعت اور ترقی کی آخری منازل پر پہنچ چکے تھے۔“ (9)

وادی سندھ دی ترقی یافتہ تہذیب نے جتنے دو جیاں علاقیاں تیک اپنے اثرات اپڑائے او تھے وادی سندھ دے وسینکاں دی باہروں تجارت لئی آؤن والے لوکاں نال آپسی بول چال نے ایس وادی (جس وچ پنجاب، سندھ، سرحد تے جنوبی بلوچستان شامل نیں) دی زبان اُتے وی اثر پایا تے پاکستان دیاں زباناں وچ آپسی سانجھ دی وجہ بنی۔ ایس سانجھ دیاں کئی پرتاں نیں جیویں پئی آریا تھے آئے تے اوہناں دی زبان دے اثرات مقامی زباناں تے ہوئے۔ ایس توں مگروں یونانیاں تے فیر مسلماناں دے آؤن پاروں اتھے یونانی تے فیر عربی، فارسی زباناں دے لفظ مقامی زباناں وچ رلے ہوئے۔ دُنیا وچ منگھی رہتل بہتل تے آباد کاری دا عنصر پانی اے۔ دُنیا دیاں وڈیاں وڈیاں تہذیبیاں دریائے نیل، دجلہ تے سندھ دے کنڈھے اُتے ای پروان چڑھیاں۔ پاکستان دی تاریخ ول جھات پایے تے ایس دے سینے اُتے سجیا دریائے سندھ ایس دی لسانی ایکتا دی لکیر وی اے۔ نیگرو آسٹریک، یونانی، آریائی، منڈا تے کئی ہور تہذیبیاں نے ایس لکیر دے آر پار یاں وکھو وکھرے علاقیاں وچ وسوں اختیار کیتی تے کسے نہ کسے حوالے نال ایہناں وچ آپسی تعلق وی قائم ہویا۔ ایس پاروں اوہناں وچ لسانی سانجھ دا ہونا نظر پاتی عمل اے۔ پاکستانی زباناں دی لسانی سانجھ وچ اہم کچھ لپی تے حروف ابجد دا اے۔ پنجابی، اردو، سندھی، پشتو، سرائیکی، ہندکو، بلوچی، براہوی، بلتی تے سنا وغیرہ وچ عربی حرفاں نوں ای بنیہ بنایا گیا اے۔ ایہناں ساریاں بولیاں وچ عربی لفظاں دا شامل ہونا دریائے سندھ پاروں اے کیوں جے دریائے سندھ راہیں عرب سندھ وچ آئے فتوحات توں بعد اوہناں اپنیاں وستیاں بنائیاں تے ایہوں دی تہذیب اُتے ڈونگھا اثر پایا۔ مظہر جمیل ”جدید سندھی ادب“ وچ بیان کردے نیں:

”عربوں کی آمد کے نتیجے میں سندھی معاشرے میں یقینی طور پر غیر معمولی تبدیلیاں واقع ہوئی ہیں اور محض چند صدیوں میں ہزاروں سال سے قائم بدھ

مت ہندومت اور برہمن تہذیب کے اثرات نہایت تیزی سے معدوم ہوتے چلے گئے۔ عرب محمد بن قاسم کی آمد سے پہلے سندھ کے حالات سے باخبر تھے اور طلوع اسلام سے قبل بھی عرب تجار سندھ اور ہند کے ساحلی علاقوں تک پہنچتے رہے ہیں۔“ (10)

دریائے سندھ پاکستان دیاں زبانوں و بچ سا بھدی وجہ بنیا ثبوت ایہہ پئی سندھ توں پنجاب ول سفر تے سندھ و بچ بولی جان والی زبان ”سندھی“ دی وضح قطع پنجابی دے لہجے سرائیکی ورگی اے۔ جدوں سندھی زبان بہاولپور اڑی تے ایس دا ناں سرائیکی ہو گیا بھانویں ایس نوں بہاولپوری آکھیا جاندا اے۔ حیدر سندھی لکھدے نیں:

”دریائے سندھ سے وادیء سندھ کی شناخت ہے اسی دریا کے ساتھ ساتھ شمال کی طرف سفر کیا جائے تو طبعی طور پر ہر قدم سطح سمندر سے اونچائی کی طرف اٹھتا ہے۔ سندھی زبان میں اونچائی کو ”سرو“ بھی کہا جاتا ہے۔ شمالی سندھ میں جو لوگ ملتان، بہاولپور اور ڈیرہ جات وغیرہ میں آباد ہیں۔ انھیں سرائی کہا جاتا ہے۔ جس کا مطلب ہے ”سرو“ کے علاقے میں رہنے والے لوگ ”سرائی“ جو زبان بولتے ہیں اسے سرائیکی یعنی سرائیوں کی بولی کہا جاتا ہے۔ اس میں اگرچہ ہمسایہ زبانوں کی آمیزش موجود ہے لیکن بیشتر خصوصیات آج بھی اس کے محور اور معیاری لہجے سندھی کے موجود ہیں۔“ (11)

بہاولپور توں اگے سندھی زبان ملتانی و بچ ڈھل جاندی اے پر ایس دی ہیئت سرائیکی ای رہندی اے۔ نصیر حسین خیال ملتانی زبان تے دریائے سندھ دی ایکتا بارے لکھدے نیں:

”سندھ اور دیگر اضلاع میں عربی اور ہندی بولی جاتی ہے اور ملتان میں ملتانی اور فارسی عام ہے گویا عربی اور عربی زدہ فارسی نے مقامی بولی کو اس طرح اثر انداز کیا کہ ایک نئی زبان عالم وجود میں آگئی اور یہ موجودہ ملتانی تھی۔“ (12)

ملتان توں جیہڑی زبان لاہور اڑی ایہ زبان پنجابی و بچ ظاہر اے پر اصل و بچ ایہ اک کنبہ ای اے۔ جدوں مسلمان پنجاب توں ہجرت کر کے دلی گئے تاں اپنی زبان پنجابی نوں وی نال لے گئے۔

سندھی الف ب دے ۵۲ حرف نیں ایہناں وچوں ۳۳ اکو جیسے نیں۔ ۳۰ تے عربی الف ب والے نیں جد کہ باقی

تن پُج، گ نہیں جنہاں بارے پنجابی تے اردو بولن والے جانویں۔ پر ۱۲ حرف تلفظ دی حد تک سندھی، اردو، پنجابی تے سرائیکی وچ سانجھے نہیں پر لکھن وچ اوہناں دیاں شکلاں وکھریاں نیں۔ پاکستانی زباناں دا اصل کنبہ اکوای اے کراچی توں کشمیر تے سکرو تیک اک سانجھ ملدی اے۔ تاریخی حقائق دے سٹے آکھیا جاسکدا اے پئی پرانے دور وچ جدوں وادیء سندھ وچ آریا آئے تے پاکستانی علاقائی زباناں دی سانجھ وچ ”دردی“ زباناں نے اہم کردار ادا کیتا۔ دردی زباناں بولن والے آریہ کشمیر، پنجاب تے بہاولپور وچ آئے تے سندھ وچ وسوں اختیار کیتی۔ پروفیسر ڈاکٹر حیدر سندھی وادیء سندھ دی آریاواں توں پہلے دی عظیم ثقافت نوں ایس طرحاں بیان کردے نیں:

”آریوں کی وادی سندھ میں آمد 2300 ق م تا سن 1500 ق م ہے۔ ان دنوں وادی سندھ میں نہ صرف دریائے سندھ کے دونوں کناروں کے وسیع علاقوں میں بڑی انسانی آبادی موجود تھی، بلکہ وہ لوگ اس قدر مہذب و متہذبن تھے کہ موہن جوڈرو، ہڑپہ، حسن ڈھیری، مہر گڑھ، کوٹ ڈجی اور دیگر کئی مقامات پر پختہ شہری زندگی گزار رہے تھے اور شہری زندگی کے ان مراکز کا بیرونی دُنیا سے تجارتی، کاروباری، ثقافتی اور سماجی تعلق بھی قائم تھا۔ عقل سلیم کہتی ہے کہ جو معاشرہ اس قدر ترقی یافتہ تھا کہ وادی سندھ کی عظیم قدیم اور عالمی شہرت کی حامل تہذیب کو پروان چڑھا سکتا تھا، اسکی زبان اور ثقافت بھی مایہ دار اور مالدار تھی۔“ (13)

اج دے دور وچ بھانویں پاکستان دیاں ساریاں زباناں مسلمہ حیثیت رکھدیاں نیں فیرونی تلفظ بہتر تے لفظاں دی ایکتا پاروں اک دوجے نال بوہت رلدیاں ملدیاں نیں۔ پاکستان دے چونہہ صوبیاں تے شمالی علاقیاں نے بوہت سارے باہر لے عوائل ویکھے نیں۔ سیکنڈے لوک باہر دی دُنیا توں آئے تے اپنے اپنے نقش ایس دھرتی اُتے ثبت کر کے ویلے دی دُھند وچ گواچ گئے۔ حقیقت اے پئی ایہناں لوکاں دے اثرات کسے وجہ پاروں ایہناں تھاواں اُتے موجود نیں۔ ٹیکسلا، موہنجوڈارو تے ہڑپہ دے کھنڈراں تے آثار قدیمہ دے نال نال اوتھوں دے آل دوالے دے وسنیکاں دے لفظاں وچ پاکستانی زباناں وچ موجود نیں۔ وادیء سندھ دی تہذیب اُتے حکمرانی کرن والیاں زباناں منڈاری تے دراوڑی نیں۔ وادیء سندھ دیاں موجودہ زباناں سندھی، اُردو تے پنجابی نال منڈاری دماوا نہ کریئے تے ایہناں وچ کجھ لفظ سانجھے نیں جیویں منڈاری، اردو، پنجابی تے سندھی وچ نسل لئی پیڑھی دا لفظ سانجھا ورتیا جاندا اے ایسے طرحاں جسم لئی پرانی اُردو تے سندھی وچ دیہی تے منڈاری تے پنجابی وچ دیہہ ورتیا جاندا اے۔ ایسے طرحاں دراوڑی زبان دا وی پاکستانی زباناں اُتے اثر

دسدا اے۔ پروفیسر ڈاکٹر حیدر سندھی لکھدے نیں:

”نہ صرف براہوی بلکہ پاکستان کی تمام زبانوں میں دراوڑی کا اس قدر ملاپ ہے کہ مسٹر برو (Burrow) اور مسٹر ایمینو (Emeneau) کی ترتیب دی ہوئی اٹمولوجیکل ڈکشنری جس میں اندازاً ایک ہزار دراوڑی الفاظ جمع کیے گئے ہیں ان کا تقریباً تیس فیصد آج بھی پاکستانی زبانوں میں مروج ہے۔“ (14)

پاکستان دیاں ونون زبانان اُتے دراوڑی زبان دے اثر دا اندازہ ایسٹھوں ہوندا اے پئی اردو دے لفظ ڈوری، لئی منڈاری، پنجابی تے سندھی وچ ’ڈور‘ دا لفظ ورتیا جاندا اے ایسے طرحاں اردو، منڈاری، سندھی، پنجابی وچ ’گھوڑا‘ دا لفظ سانجھا ورتیا جاندا اے۔ قدیم مدت توں ایس نھلے دے ایران تے عرب نال تجارتی تعلقات رہے تے دونوں پاسے دے تاجراں دے آپسی میل جول نے لفظاں وچ سانجھ پیدا کیتی۔ جویں جہازاں وچ جیہڑے پلنگ وچھائے جاندا سن ایہناں نوں سندھ تے ہندوستان وچ ’پلنگ‘ آکھیا جاندا سی۔ ایس لفظ نوں عرباں نے اپنے لہجے وچ ’پلنج‘ آکھنا شروع کر دتا۔ عربی زبان وچ چندن نوں ’صندل‘، ’کپور‘، ’کانور‘، ’کرن پھول نوں‘ ’کرنفل‘ آکھیا گیا اے۔ چولاں توں تیار کیتے جان والے ’بھات‘ نوں ملتان، سندھی، بلوچی، براہوی وچ ’بھت‘ آکھیا جاندا اے۔ عربی وچ ایس نوں ’بھط‘ کہیا جاندا اے۔ لفظ ’سندس‘ دراصل ’سندھن‘ دی عربی صورت اے۔ سندھ دا بنیا کپڑا عرب تے دو بے باہر لے مکاں وچ مشہور سی جس نوں سندھ دی نسبت نال سندھن آکھیا جاندا سی۔ ’نہفت‘ زبانی‘ وچ ہزاراں اجیے عربی لفظ موجود نیں جیہڑے اُردو، سندھی، سرائیکی، بلوچی، پشتو، براہوی تے پنجابی وچ اکو صورت وچ ورتے جاندا نیں۔

مغلاں دے آؤن نال فارسی زبان دے اثرات وادیء سندھ دیاں زبانان اُتے ہوئے۔ جویں جلیبی نوں فارسی وچ ’زلابی/زولیبہ‘ تے پنجابی، سرائیکی، سندھی، بلوچی، براہوی تے اردو وچ ’جلیبی‘ آکھیا جاندا اے۔ ایسے طرحاں ’کھیس‘ نوں فارسی وچ ’خیش‘ تے پنجابی، سرائیکی، سندھی، بلوچی، براہوی تے اردو وچ ’کھیس‘ آکھیا جاندا اے۔ مغلاں دے دور وچ یورپی تاجر سندھ وچ تجارت لئی آئے۔ سندھ وچ آؤن والی سب توں پہلی یورپی قوم پرتگالی سی جیہڑی ۱۵۵۵ء وچ سندھ وچ آئی پرتگالیاں دے بعد انگریزاں نے سندھ وچ آؤن دا جتن کیتا۔

انگریزی دا لفظ ہاسپٹل، اردو تے پنجابی وچ ’ہسپتال‘ تے سندھی، بلوچی، براہوی، سرائیکی تے پشتو وچ ’اسپتال‘ بولیا جاندا اے۔ ایسے طرحاں لفظ ’ربڑ‘ انگریزی، اردو، سندھی، بلوچی، براہوی، سرائیکی، پنجابی تے پشتو وچ سانجھا اے۔ دریائے سندھ نے وادیء سندھ دی تہذیب نوں اصل حیاتی دتی۔ آسٹریک، منڈا، یونانی، ولندیزی، پرتگالی تے آریائی قبیلیاں نے کٹھی

حیاتی گزاری ٹرک، انگریز تے مقامی ہجرتاں وی ایس دے نال ہوندیاں رہیاں۔ ایہناں ساریاں دے آپسی میل نال نہ صرف اک سانجھ نے جنم لیا سگوں بوہت سارے مہاڑ وی اک دو جے دیاں تہذیبیاں وچ رل گئے۔ بھانویں ایہناں تہذیبیاں تے ثقافتاں وچ لیڑے تے رسماں رواج، موسمی اثرات پاروں وکھرے رہے پر زبان وچ سانجھ سبھ نالوں ودھ دسدی اے۔ مکدی گل دریائے سندھ دے پچھو کڑ دامطالعطا ہر کردا اے پئی ایس دریادیاں سرحداں وشال ہون پاروں ایس نے بوہت وڈے حصے نوں اپنے کلاوے وچ لیا ہو یا سی تے پاکستان وچ جیہڑیاں زبانناں بولیاں جا رہیاں نیں ایہناں وچ سٹھ فی صد لغات اوہو نیں جیہڑیاں دریائے سندھ دے آلے دوالے بولن والے لوکاں دیاں سن۔

حوالے

- 1- ابن حنیف، سات دریاؤں کی سرزمین، لاہور: فلشن ہاؤس، 1997ء، ص 166-167
- 2- نور الامیر جیلانی، پاکستان کا معاشی و تجارتی جغرافیہ، کراچی: رومی پبلشنگ ہاؤس، 1966ء، ص 31
- 3- ابو ظفر ندوی، تاریخ سندھ، لاہور: تخلیقات، 1997ء، ص 10
- 4- جین فیئرلی، مترجم: علی حسین شفیع، دریائے سندھ کی تاریخ شیر دریا، لاہور: جمہوری پبلیکیشنز، 2007ء، ص 5
- 5- عباس برمانی، ڈاکٹر، میرا سندھو سائیں، لاہور: سنگ میل پبلیکیشنز، 2001ء، ص 154-155
- 6- مبارک علی، ڈاکٹر، سندھ خاموشی کی آواز، لاہور: پروگریسو پبلشرز، 1992ء، ص 52
- 7- عبدالسلام، اردو انسائیکلو پیڈیا، تیسرا ایڈیشن، لاہور: فیروز سنز لمیٹڈ، 1984ء، ص 599
- 8- مظہر جمیل، جدید سندھی ادب، کراچی، اکادمی بازیافت، 2004ء، ص 149-150
- 9- ابن حنیف، سات دریاؤں کی سرزمین، لاہور: فلشن ہاؤس، 1997ء، ص 23
- 10- سید مظہر جمیل، جدید سندھی ادب، کراچی، اکادمی بازیافت، 2004ء، ص 152
- 11- حیدر سندھی، ڈاکٹر، پروفیسر، سندھی زبان و ادب کی تاریخ، اسلام آباد: مقتدرہ قومی زبان پاکستان، 1999ء، ص 82-83
- 12- نصیر حسین خیال، داستان اردو، حیدر آباد دکن: ادارہ اشاعت اردو، سن، ص 27
- 13- حیدر سندھی، ڈاکٹر، پروفیسر، سندھی زبان و ادب کی تاریخ، اسلام آباد: مقتدرہ قومی زبان پاکستان، 1999ء، ص 11
- 14- اوہی، 16

Chatnar

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 4, Jan.-Dec. 2020, P.

☆ ڈاکٹر شبنم اسحاق

چھتار

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ دسمبر 2020ء، مسلسل شمارہ 4

ویدی عہد ادب**Abstract**

The Vedic Age is the “heroic age” of ancient Indian civilization. It is also the formative period when the basic foundations of Indian civilization were laid down. This period of India’s history lasted from around 1500 BCE through to 500 BCE; that is, from the early days of the Aryan migration into north-west India through to the age of the Buddha. They brought with them into India a religion based on the worship of many gods and goddesses. This ancient religion is depicted in collections of oral poetry and prose – hymns, prayers, chants, spells and commentaries – known as the “Vedas”. These were composed at around the time of the Aryan entry into India and in the centuries following. They were written down many centuries later, long after the “Vedic Age”, but much of what we know about this period of ancient Indian

history is as a result of the faithful word-of-mouth transmission of the Vedas from one generation to another. This Article is a brief introduction to this era.

جغرافیائی حد بندیاں توں چراں پہلاں سندھ وادی دے واسیاں اجیہاں وسیب وی مانیاں اے جیس وچ انسانیت نوں اُچھتا حاصل رہی۔ وندکھان تے کھنڈکھان والیاں گلاں دی عملی تصویر او دوکا وسیب ہی سی۔ کھان پین تے مل ورتن ہی کیوں سوچ، عقیدے تے دیہاڑاں دی سانجھ چھٹی نہیں، تاہیوں تاں بلھے شاہ ہوراں آکھیا سی:

ہوری کھیلوں گی کہہ کر بسم اللہ (1)

بسم اللہ کہہ کے ہولی کھیلن، چروکی گل اے سب گلاں ماضی دا حصہ تے بن گئیاں پر انسانی ذہن دا درکھڑکا نوں ہٹیاں نہیں سگوں اجتمائی لاشعور دا حصہ بن گئیاں۔ انسانی لاشعور نوں جانچن لئی سیانیاں جتھے تاریخ دے ورق پھرو لے سگوں نال سائنس تے زبانی تاریخ توں وی لاجھ چکيا۔ بندے تے وسیب دے اصل بارے جانکاری حاصل کرن لئی انسانیت، لسانیات تے نفسیات دے ماہراں نے متھان نوں مطالعے دا موضوع بنایا تاں جو اڈاڈ وسیباں دے مُڈھ تے اوہدے واسیاں دے طور طریقے، عقیدے، سبھاتے رجحاناں بارے جانیا جاسکے۔ دنیا دی ہر تہذیب وچ ایہناں دی ہوند دی دس پیندی اے۔ مُڈھ وچ ہر تہذیب بھادیس یونانی سی، بابلی سی یا سمیری، متھان دی جیوندی جاگدی تصویر سی۔ پراہے گل اوہناں وسیباں دے مُڈھ دی اے جیس وسیب وچ آج وی ایہہ متھان انج ہی اپنے جو بن تے نیں جیویں پہلے بس ویلے کویلے رنگ وندیاں رہیاں تے اک دی تھان دو جی نے لے لئی، اوس وسیب نوں سمجھن لئی ایہناں دی اہمیت چونی ہو جاندی اے۔ ہندو متھان دی اہمیت بارے ڈاکٹر مہر عبدالحق لکھدے نیں:

”..... ہندوؤں کا دیو مالائی ادب اس لیے منفرد اور اہم ہے کہ ایک تو یہ تقریباً تین ہزار سال سے مذہبی تقدس کے لبادے میں ملبوس اور فلفوف ہو کر آ رہا ہے، دوسرے یہ ہندوؤں کے عقائد فلسفے، مذہب، طرز زندگی، انداز فکر، کلچر، تمدن، اخلاقیات، قومی سیرت و کردار اور معاشی و سیاسی زندگی کے ہر پہلو کا واحد منبع اور ماخذ ہے۔“ (2)

ہندو لئی ایہہ متھان اوہناں ہی اہم نیں جنا ہندو مذہب، اوہنوں پیر پیر تے ایہناں نال واہ پیندا اے حیاتی دا ہر انگ ایس نال جڑ دا سد اے۔ ایسے بارے رشید ملک لکھدے نیں:

”یہاں یہ جان لینا کافی ہے کہ ایک ہندو اپنی زندگی میں تو اتر سے اساطیر سے متاثر ہوتا رہتا ہے۔ پیدائش پر اس کا واسطہ اپنے ہی خاندان کے دیوی، دیوتاؤں سے پڑتا ہے۔ ذرا بڑے ہونے پر وہ اپنے گاؤں کے دیوتاؤں سے متاثر ہوتا ہے۔ جن میں وہ اپنا دیوتا بھی داخل کر دیتا ہے۔ روزمرہ کی عبادت اور اس سے متعلق رسومات بھی اسے ان اساطیر سے مسلسل منسلک رکھتی ہیں۔ جب وہ اپنے رنگارنگ تہواروں پر جن میں وہ اپنے ہم مذہبوں کے ساتھ شرکت کرتا ہے اور جن میں الوہی اور کونیاتی واقعات کو ڈرامائی شکل میں پیش کیا جاتا ہے، وہ دوسروں کے ساتھ خود بھی متاثر ہوتا ہے۔ وہ مذہبی یا تراپرنکلتا ہے تو اس کا واسطہ دوسرے دیوتاؤں سے پڑتا ہے جن میں اسے اپنے ہی دیوتا کی بدلی ہوئی صورتیں نظر آتیں ہیں۔ وہ ان دیوتاؤں کو بھی پوجتا ہے۔ انہی تہواروں کے دوران جب جب وہ ڈرامہ دیکھتا ہے یا بھجن منڈلی میں جاتا ہے یا کیرتن سنتا ہے تو ان ہی اساطیر کا فکارانہ اظہار اسے پھر متاثر کرتا ہے۔ اور اپنی اساطیر سے آگاہی کا اسے پھر موقع ملتا ہے۔“ (3)

ایہہ وجہ ہے کہ ہندومت اس آج وی جیوندا ہے۔ آج وی ایہدے من والے ہزاراں ہیں۔ ہندوواں کو ل دیوی، دیوتا دی رنگارنگی دسدی ہے۔ آج وی اوہ کئی دیوی دیوتاواں دی پوجا کر دے نیں۔ ہندوتہذیب دی رنگارنگی دا اک کارن اڈا ڈ تہذیبیاں توں متاثر ہونا ہے، اوہ تہذیبیاں جیہڑیاں اڈا ڈ ویلیاں وچ اتھے دھاڑویاں دے روپ وچ آئیاں۔ آپسی مل ورتارے نال حیاتی داہر کچھ متاثر ہو یا سبھ توں ودھ مذہبی کچھ، کیوں جے ایہد اسدھاسا نگانہ بندے دے عقیدے دے نال ہے۔ ہندومتھاس ایس رنگارنگی تے وٹاندرے دی مونہہ بولدی تصویر ہے۔

لفظ ویدامادہ ”وڈ“ ہے جیس دے معنے جاننا دے نیں۔ (4) انجے وانگ وید دے معنے علم دے نیں۔ لفظ ویدیا یعنی علم ویدتوں ہی مشتق ہے۔ ابوریحان البیرونی نے ایہدی تعریف انج لکھی ہے:

”لفظ ”وید“ کے معنی ہیں اس چیز کو جان لینا جو معلوم نہ ہو۔ ہندو وید کو اللہ کا کلام

کہتے ہیں۔ جو برہما کے منہ سے نکلا ہے۔“ (5)

مڈھ ویدیاں نوں لکھنا گناہ سمجھیا جاندا ہے تے ایہدے لکھیارنوں جہنم دی سزا دی گئی ہے۔ ایسے کارن ایہہ صدیاں

تک سینہ بہ سینہ ہی منتقل ہوندے رہے۔ ایہناں بارے ایہہ نیا جاندا اے کہ ایہہ ویدرب ولوں بندے نوں تھفہ اے۔ جس پاروں ایہہ مقدس سمجھے جاندا سن۔ ویدگنتی وچ چار نہیں۔ رگ وید، بجر وید، سام وید تے اتھرو وید۔ ہر وید دے دو حصے نہیں۔ 1- سنہتا، 2- براہمنہ۔ پہلے حصے وچ منتریاں بچن جمع کیتے جانداے نہیں۔ جد کہ دو جے حصے وچ مذہبی رسماں تے اوہناں بارے وضاحتاں دتیاں گئیاں نہیں۔ ہر براہمنادے نال اک اُپشندوی جوڑ دتا گیا اے جیہدے وچ تصوف دیاں گلاں نہیں پر ایہہ اہمیت پاروں سنہتا تے براہمناتوں تھلوے درجے دے نہیں۔ سنہتا تے براہمناد اُپڑھنا پڑھانا براہمناتک محدود اے جد کہ اُپشندوں فلسفے وچ دلچسپی لین والے لوک پڑھدے نہیں۔

رگ وید قدیم ترین وید اے۔ ایہہ منظوم اے۔ ایہدے تقدس پاروں چودھویں صدی تک لکھتی روپ وچ سائمنے نہ آسکیا۔ ایہدیاں ساریاں نظماں پیڑھیوں پیڑھی زبانی منتقل ہوئیاں۔ ایہنوں چیتے رکھن دے طریقے نوں پتھ یا وکرتی آکھیا جاندا سی۔ جیہڑے لکھیاراں ایہنوں ویکھ کے یاں سُن کے حاصل کیتا اوہناں نوں رشی (ویکھن والا) آکھیا جاندا اے۔ رگ وید دے رشیاں وچ زانیاں شامل نہیں۔ ایہدے موضوعاں وچ متھاں نوں اُچھی تھان حاصل اے۔ ایہدے وچ دیوتا دیاں تعریفاں تے ادبی ریت دعاویں درج نہیں۔ تاریخی، سماجی تے فلسفیانہ نظماں وی ایہد اناگ نہیں۔ رگ وید دی زبان قدیم سنسکرت اے۔ ایس سلسلے وچ علماء یاسک (500 ق م) دی مثال پیش کردے نہیں جیہنے نیر وکت لکھی سی۔ جیہدے وچ اونہنے کجھ نظماں دی تشریح کیتی تے لفظاں دے معنے، اوہناں دے متبادل تے مترادف وی دتے نہیں۔ ویداں دے دُبھیڑ نوں دور کرن دے جتن اے تک جاری نہیں۔ آج وی کوئی اجیہا عالم نہیں جیہڑا ایہناں اُتے پوری پکڑ دی حامی بھرے۔ رگ وید دی تصنیف دا ویلا سائے اے تیکر نہیں متھ سکے۔ ایہدیاں جنیاں وی تاریخاں متھیاں گئیاں نہیں اوہ نرے ٹیوے ہی نہیں۔ رشید ملک ایہناں ٹیویاں بارے لکھدے نہیں:

”تک کے خیال کے مطابق رگ وید کا زمانہ پانچ ہزار ق م ہے۔ جیکو بی اس میں کچھ ترمیم کر کے اس کا زمانہ چار ہزار ق م قرار دیتا ہے۔ وید کا خیال ہے کہ رگ وید کا زمانہ دو ہزار ق م ہے۔ جب آریائی بولنے والے اپنے پاؤں پنجاب میں جما چکے تھے۔ کولبروک اس کتاب کی تاریخ 1200 ق م بتاتا ہے۔ میکڈائل میکس میولر سے اتفاق کرتا ہے۔ ڈائڈیکر اس کتاب کا زمانہ 2000 سے 1100 ق م میں قرار دیتا ہے۔“ (6)

باشم ایہدی تصنیف 1500 تے 900 سال ق م دے وچکار ہوئی مندا

اے۔ (7)

ویداں دی تصنیف بارے کوئی کچی تھتھی گل نہیں کیتی جاسکدی پر ایس گل توں انکار نہیں کیتا جاسکدا کہ ایہدی گنتی دنیا دے قدیم ترین ادب وچ ہوندی اے۔ تیج دا مطلب قربانی اے۔ بچر وید توں مراد قربانی والا وید اے۔ ایہہ وید قربانی دے اوہناں ضابطیاں اُتے مشتمل اے جیہناں اُتے عمل کرنا بچاریاں اُتے لازم سی۔ ایہہ اوڈا حصہ رگ وید توں ہی لیا گیا اے۔ پر کئی تھاواں اُتے ایہہ دے توں اختلاف وی کیتا گیا اے۔ ایہہ انٹری حصہ بہت بعد دی تصنیف اے۔ ایہہ دے وچ ستلج، گنگا تے جمن دا چوکھا ذکر اے۔ قربانی دے ضابطاں وچ دُپھیڑ دے کارن ایہہ دیاں 100 توں ودھ شا کھاواں سن جیہڑیاں اج گھٹ کے دو تک رہ گئیاں نیں۔ ایہہ دُپھیڑ نظماں دی اکسار تاداسی۔

گاون یوگ منتر (نظماں) نوں ”سامن“ آکھیا جاندا اے۔ سام ویداناں ایسے لفظ توں مشتق اے یعنی ایہہ وید گاون والے منتر اں دا اکھ اے۔ ایہہ تیجا وید اے۔ کجھ لوگ ایہہ نوں دو جا وید آکھدے نیں۔ ایہہ دے دو حصے نیں پہلا آرچیکا تے دو جا تر اچیکا اے۔ پہلے توں مراد نظماں دے بند اں دا پہلا مجموعہ تے دو جے توں نظماں دے بند اں دا دو جا مجموعہ اے۔ بچر وید وانگ ایہہ دے وچ وی رگ وید دیاں نظماں ہی دو ہر اییاں گئیاں نیں۔ کجھ نظماں اجیہیاں نیں جیہڑیاں رگ وید دا حصہ نیں۔ ایہہ دے بچاری نوں ادگا تر آکھیا جاندا اے۔ سام وید نوں ہندو اپنی موسیقی داسو مانتدے نیں۔ باشم ایس وید بارے لکھدا اے:

"The sama Veda is almost useless to the historian,

being a collection of certain verses of the Rg Veda

Arranged for liturgical purposes." (8)

تاریخی اعتبار نال ایہہ چوتھا وید اے۔ ایہہ نظم تے نثر دا مجموعہ اے۔ ایہہ دے وچ جادو، ٹونے ٹونکے، گنڈے تے جھاڑ پھونک دے طریقے دے گئے نیں۔ ایس وید نوں برہم وید وی آکھیا جاندا اے۔ ایہہ دے اُتے عمل کرنا براہمن اں تے بچاریاں اُتے لازم سی۔ براہمن اں دے سماجی مرتبے بارے ایس وید توں کافی جانکاری ملدی اے۔ ایہہ دی تصنیف بارے رشید احمد ہوریس لکھدے نیں:

”اس کی تصنیف کا زمانہ وہ ہے جب کہ آریا اور قدیم ہندی باشندوں کی باہمی

کشمکش اور تصادم نے آخر کار مصالحت کی شکل اختیار کر لی تھی۔ تھر وید اس

مصالحت کا آئینہ دار ہے۔“ (9)

المس وید دے موضوعاں بارے باشم ہو ریں لکھدے نیں:

”اس میں بہر حال مظاہر پرستی اور رگ وید کے مقابلے میں ادنیٰ معیار پر چھوٹے

موٹے جادو ٹونے کی چیزیں ہیں جن کا ماخذ آریوں کا عوامی مذہب تھا۔ اور جس

میں بہت سے غیر آریائی عناصر بھی تھے۔“ (10)

جیکر اتھر وید وچ اوس ویلے دے عوامی مزاج (غیر آریائی مزاج) بارے سوہ ملدی اے، اوہ طبقہ جیہڑا ویدی قبیلیاں توں متاثر نہ ہو سکیا تاں ایہہ بہت اہم وید اے۔ ایہہ ویداں دے ای حصے نیں۔ جیہناں نوں ویداں دے ضمیمے وی آکھیا جاسکدا اے۔ ایہناں وچ ویداں دے منتر اں دی تشریح تے تعبیر پیش کیتی گئی اے۔ جادو، ٹونے ٹوٹکے تے ویدی دور دیاں قربانیاں نوں ادا کرن دے طریقے اتے اوہناں دی اہمیت اُتے چاٹن پایا گیا اے۔ پجاریاں نوں عملی ہدایتاں دے نال نال اوہناں دے معاوضے داوی ذکر کیتا گیا اے۔ ہر وید دی اک اک آریا نیک ہوندی ہے۔ ایہناں کتاباں دے پڑھیاں اوہ لوگ سن جیہڑے دنیا دی حیاتی توں مونہہ موڑ کے جنگلاں نوں ٹر جانداں سن۔ ایہناں کتاباں دا براہمن اے تے اُپنشاں نال گوڑھا سا نگا اے۔ بعضے اُپنشاں تے آریا نیکاں دے ناں اکو جیسے نیں۔ ایہناں تن اں دے متن وی اک دو جے وچ حصہ پاوندے نیں۔ ”ایہناں دی گنتی چار اے۔ 1۔ لیتریہ، 2۔ کوشٹی، 3۔ تیتریہ، 4۔ برہاد۔“ (11)

ایہناں نوں ویدانت وی آکھیا جاندا اے۔ یعنی ویداں دے انت وچ دتی جاوون والی سوجھیاں ویدیاں۔ کجھ سوجھواناں دا وچار اے کہ ویدانت توں مراد اوہ سوجھ اے جیہڑی ویداں دے زمانے مگروں اُبھری۔ رشید ملک ہوراں موجب:

”یہ لفظ تین الفاظ کا مرکب خیال کیا جاتا ہے: اپ معنی قریب، نی بمعنی نیچے اور

شد یا سد بمعنی بیٹھنا، مراد یہ کہ شاگردوں کا اپنے گرو کے قریب بیٹھنا۔“ (12)

علی عباس جلاپوری ہوراں موجب ایہدے معنے ’قریب بیٹھنا یا خفیہ تعلیم‘ دے نیں۔ ایہدے لغوی معنے مجلس

دے نیں۔ (13)

پال دیوسن وی ایہدے معنے ’خفیہ‘ دے ہی دے نیں۔ (14)

اُپنشاں دے زمانے بارے کوئی کچھی تھتھی گل نہیں آکھی جاسکدی۔ اک تے ایہہ گنتی وچ چوکھے نیں دو جے ایہناں دے لکھیاری وی کئی نیں۔ ایہناں نوں اڈا اڈا ویلیاں وچ اڈا اڈا لوکاں نے لکھیا۔ کجھ اُپنشاں نظم وچ نیں تے کجھ نثر وچ تے کجھ دوواں دا مجموعہ نیں۔ ایہناں دے لکھن دادورا کبر دے عہد تیک منیا جاندا اے۔

ادبی ریت دے حوالے ہندومتھاس نوں تن حصیاں وچ ونڈیا جاسکدا اے:

- 1 رگ وید توں پہلاں دادور
- 2 رگ وید دادور
- 3 پراناں تے رزمیہ ادب دادور

”رگ وید“ توں پہلاں دے دور بارے آکھیا جاندا اے کہ ایہہ اوہ دور اے جدوں آریا نے ہندوستان دا رخ نہیں سی کیتا اوہ شام، عراق، ترکی تے مصر وچ رہندے سن۔ ایہہ دور مڈھلی انڈس تہذیب، ہڑپاتے موہنجو داڑو دیاں تہذیبیاں تیک جاندا اے۔ ایس دور دے دیوی دیوتا بارے کوئی خاص گل رگ وید وچ نہیں ملدی، بس ناواں دی ہی دس پیندی اے۔ ”بوغاز کوئی دے عہد نامے وچ ورون، متر، اندر تے نساتیہ دے ناں آئے نیں۔“ (15)

دو جا دور ”رگ وید“ توں شروع ہو کے ایہدے ضمیمیاں ’براہمنناں‘ تک جاندا اے۔ ضخامت دے لحاظ نال ایہہ لما دور اے۔ ماہراں موجب ایس دور وچ آریہ ایس دھرتی اُتے آئے تے اپنے نال نویں دیوی لیائے۔ ایہناں دیوتا بارے لکھے گئے گیتاں دے مجموعے نوں ویداناں دتا گیا۔ آریہ نے اپنا راج قائم کرن دے نال ہی اپنے دیوتاں نوں وی اچھی تھان دتی مقامی دیو پس منظر وچ چلے گئے۔ رگ وید وچ 33 دیوی دیوتاں دا ذکر ملدا اے۔ جیہناں وچ 11 دھرتی دے، 11 آسمان دے تے 11 ہوا دے نیں۔ تيجا دور پراناں تے رزمیہ دادور اے۔ براہمننا، وشنو تے شوالیس دور دے اہم دیو نیں۔ ایس دور وچ ویدی دیو اپنی تھان قائم رکھن وچ ناکام رہے۔ کجھ منظر توں غائب ہو گئے تے کجھ نوں چولا پاکے مُونظریں آؤندے نیں۔ ایہناں دے نال نال کجھ نویں دیوتے وی جم پئے جیویں رام، شو، وشنو، کرشن، ہنومان وغیرہ۔

سندھ وادی اندر رچیا جان والا ادب خاص طور تے ویدی دور دا ادب اے جی دنیا دے سیانیاں لئی خاص کجھ رکھدا اے۔ ایسے ادب راہیں ارج وی مڈھلے دور دے جی اوہدے وسیب بارے لسانیات، نسلیات تے نفسیات دے پڑچولیاں لئی کافی کجھ اچھے وی کجھ بھریا اے۔

حوالے

- 1- بلھے شاہ۔ آکھیا بلھے شاہ نے۔ لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 2006ء، ص 410
- 2- ڈاکٹر مہر عبدالحق۔ ہندو صنمیات، لاہور: ٹیکن بکس، 2002ء، ص 2
- 3- رشید ملک، انڈالوجی، لاہور: فکشن ہاؤس، 2002ء، ص 205
- 4- Jhon Dowson, A Classical Dictionary of Hindu Mythology: New Delhi: Oriental Books Reprint Corporation, 1973, P.344.
- 5- ابوریحان البیرونی، ہندو دھرم ہزار برس پہلے، لاہور: نگارشات، 2002ء، ص 115
- 6- رشید ملک، ص 88
- 7- A. L. Basham, The Wonder That was India. London: Macmillan PUBLishers, 1981, P.232.
- 8- A. L. Basham, P.232.
- 9- رشید احمد، تاریخ مذاہب، کوئٹہ: زمرد پبلی کیشنز، 2004ء، ص 130
- 10- A.L Basham, P.232
- 11- رشید ملک، انڈالوجی، ص 129
- 12- رشید ملک، ص 130
- 13- علی عباس جلال پوری، خرد نامہ جلاپوری، لاہور: تخلیقات، 2006ء، ص 19
- 14- Paul Deussen, The pilosophy of the Upanishads. Edinburgh: Clark, 1906,P10
- 15- رشید ملک، ص 187

Chatnar

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 4, Jan.-Dec. 2020, P.

چھتار

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ دسمبر 2020ء، مسلسل شمارہ 4

☆ ڈاکٹر سونیا اللہ رکھا

تاریخ و سوانح برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)

Abstract

This essay seekto asses a detailed history about the status of women in earlier period of the world. It is proved that in Greece, Roma, Iraq, Spain, Egypt, India, China, Arab everywhere women treated worstly. There were no space for women in man domain society. After preached Islam women have their real place in the world. Islam has given their rights equally. Besides it contains information related to rural women. The scholar has beautifully expressed the responsibilities of rural woman and their life in unique style. The writer focused on the sociological circumstances of rural women life and it has conclude that their life is so hard. There is too much work to do. She is responsible for the care of her small house and the welfare of children. She has to cook and often pressure the food, help her husband in the fields. The

village woman does not sit at home in seclusion. Rural women are key agents for development. This study help us to understand living styles, thought and activities about rural women.

تاریخی کچھوں دیکھیے تاں زنانی مڈھ قدیم نہیں سگوں روز اول توں مظلوم رہی ہر قدم ہر خطے وچ اوس نال ہمیش دھرو ہو یا۔ یونان جتھوں تہذیب انسانی تمدن دا مڈھ سب توں پہلاں بجھا۔ ایس قوم دے مڈھلے ویلے اخلاقی نظریاں، قانونی حقوق تے معاشرتی رویے ہر اعتبار نال سوانی دا مقام پست رہیا۔ یونانی اساطیر تے گویڑاں موجب خیالی سوانی ”پانڈورا“ نوں مصیبتاں دا کارن دسیا گیا جو یس یہودی خرافات مطابق حضرت حوانوں یونانیاں دے نیڑے سوانی دا مقام ڈاڈھا پست سی عزت صرف مردیٰ منسوب سی۔ جلال الدین انصر عمری موجب یونانی تہذیب وچ:

”عورت کا مرتبہ فقی قانون نے ایک عرصہ دراز تک نہایت پست رکھا“۔ (1)

اوتھے سوانی بارے آکھیا جاندا سی کہ ایس وچ روح وی ہے یا نہیں یعنی اوس نوں مردہ انسان سمجھیا جاندا۔ یونانیاں مگروں عالمی دنیا وچ جس قوم نوں عروج ملیا اوہ اہل روم سن۔ رومی تہذیب وچ گھر دے سربراہ مردیٰ نوں بیوی پچیاں تے مکمل مالکانہ حقوق دا اختیار سی ایتھوں تیکر کہ بیوی نوں قتل کرن دا مجاز سمجھیا جاندا۔ رومی تہذیب وچ جے سوانی خوند نوں پتر نہ دے سکے تے اوہ دیور، جیٹھ دی وراثت وچ ٹوردتی جاندی۔ روم، مصر، عراق، ہندوستان، چین، عرب ہر تھاں زنانی ظلم دی چکی پسدی رہی۔ ایہناں نیڑے زنانی دا مقام حتی برابر سمجھیا گیا۔ اوس نوں بھار سمجھیا جاندا ایہناں دے نیڑے سوانی دا مقصد بس گھر والیاں دی خدمت کرنا سی۔ سومیری تہذیب وچ سوانی نال انت دا بھیڑا جنوراں ورگا سلوک کیتا جاندا رہیا۔ سوانی دی عزت تیکر محفوظ نہیں سی۔ ڈاکٹر مشتاق احمد لکھدے نیں:

”سومیری تہذیب میں عورت کی کوئی عزت نہ تھی“۔ (2)

سوانیاں دی بدکاری لئی باقاعدہ تربیت تک نوں معیوب نہ سمجھیا جاندا۔ چین وچ سوانی کما کے لیاندی تے مرد گھر بہہ کے بے شرماں وانگ کھاندا۔ چینیاں دا سوانی بارے نظریہ سی کہ اصل فساد دی جڑ سوانی اے چینی سوانی بارے زیب النساء نے اپنے مقالے ”سوانی شاعراں دیاں پنجابی نظماں وچ نسوانیت“ وچ لکھیا اے کہ:

”ایس تہذیب وچ مرد گھراں وچ رہندے تے کمائی دی ذمہ داری تیکر سوانیاں

اُپری۔ (3)

چینی سوانی ڈھڈ دی اک بھجان لئی دھکے کھاندى بھکدی ڈولدی رُلدی رہی، رزق خاطر، ایہناں دی عزت دا کھلو اچینی قوم دا عام شیوہ سی سگوں ایہہ باقاعدہ پیشے دی صورت اختیار کر گیا۔ اک چینی کہاو ت مشہور اے جس وچ کہیا جاندا اے کہ سوانی دس سال دی عمر وچ فرشتہ، پندرہ سال دی عمر وچ درویش تے چالیہ سال دی عمر وچ شیطان تے چاہیاں توں بعد جادو گردنی دی حیثیت رکھدی اے۔ چین وچ زنانی دی حیثیت بارے سید عبداللہ سیفی نے اپنی انگریزی کتاب ”وین ان اسلام“ وچ لکھیا کہ:

“In position and status of a women in china was far worse than in any other part of the world”. (4)

ایسے طرح اسپین وچ سوانیاں نوں داسی بنانا تے ایہناں دی عزت نال کھلو اڑ کرنا معمولی گل سی۔ ایس تہذیب وچ طوائف، رقاصاں نوں عزت دی نگاہ نال دیکھیا جاندا تے مرداں نال ایہناں دے تعلقات مان یوگ سمجھے جاندا تے۔ ایس قوم وچ یونان تے روم والیاں ساریاں بے حیا تیاں تے برائیاں عام سن۔ عیسائی مذہب وچ وی گل کوئی دکھری دسی بلکہ علم مسیحیت موجب سوانی سارے گناہواں تے برائی دی جڑ تے جہنم داراہ منی گئی۔ ساریاں مصیبتاں دا کارن زنانی نوں سمجھیا گیا۔ ایہتوں تیکر پئی نکاح دی صورت وچ وی مرد دے تعلقات نوں باعث گناہ، نجاست، پلیمتی قرار دے دتا گیا۔ مصری تہذیب دا شمار وی قدیم ترین تہذیبیاں وچ رہیا۔ دریائے نیل دے کنڈے و سن والے واسیاں دا معیار زندگی بڑا بلند سی۔ کیو جے برائیاں وی اعلیٰ طبقے وچ ڈھیر عروج تے ہونداں ایس قوم وچ وی سوانیاں نال ناجائز تعلقات قائم رکھنا عام گل سمجھی جاندی۔ کیو جے ایہناں دی حیاتی دادار و مدر دریائے نیل تے سی تے ہر سال بے جان دریائوں راضی رکھن لئی اک معصوم کنواری کڑی ایس نوں دان کیتی جاندی۔ دو جیاں ملکاں وانگر ایران جس دارعب دبدبہ، پورے ایشیا تے سی ایس وچ ایہہ دوروی آیا کہ اپنی ای دھی نوں بطور زوجه رکھنا کوئی وڈی گل نہ سمجھی گئی تے برائی، فحاشی ایس قدر ودھ گئی کہ نکاح نوں حرام قرار دے دتا گیا۔ ایس تصور نال فحاشی تے زنا عام ہو گیا۔

مغرب دے نال مشرق دی گل کیتی جائے تاں ہندوستان وچ وی باقی مذہباں تے تہذیبیاں وانگر سوانی نال انت دی دشمنی تے ستم نظر لینی کیتی گئی۔ موہنجوداڑو تے ہڑپہ توں ملن والے آثار قدیمہ توں ثبوت ملیا کہ برصغیر پاک و ہند وچ مڈھلے ویلے آریاواں دے آون توں پہلاں مادرا نہ نظام دارواج سی۔ آریاواں دے مڈھلے دور وچ جس ویلے پیشہ کاشتکاری سی اوس ویلے سوانی مرد نال باقاعدہ کھیتاں وچ جا کے ہتھ وٹاندى ایہو نیک بیوی بارے تصور سی کہ اوہ صحت مند ہووے، چستی نال سارے کم کرے، زیادہ بال جمے، اوس ویلے خوند دے مرن مگروں اوس نوں خوند دی چتانا ل ساڑیا نہیں سی جاند اسگوں اوہ بیوگی

وچ بھراواں کول آجاندى سی۔ اوس ویلے بھائیں سماج وچ مردای حاکم سی۔ سوانی بالینے وچ ماں پپو گھرتے ویاہ گمروں خوند گھر رہندی۔ مہا بھارت دے زمانے تیکر ہندو سماج وچ سوانی دی سماجی حیثیت گھٹنا شروع ہوگئی۔ رامائن دے سے زنانی داسماجی مرتبہ اُکا ای مک گیا۔ قرون وسطی تیکر اڈواڈ دھرم شاستراں نے سوانی نوں مرد دے تسلط وچ جکڑ دتا۔ ایسے دور وچ سستی ورگی مکروہ رسم عمل وچ آئی۔ سستی دے معنی پاک ہوون دے نیں۔ ایس رسم موجب خوند دے مرن توں بعد بیوہ لئی دنیا اجڑ جاندی اوہ کوئی رسم کوئی رنگ کوئی بہار نہیں ویکھ سکدی سی۔ سفید لیڑے پا کے اپنی ساری حیاتی لنگھا دیندی۔ ایہہ ہونا سوانی لئی وفاداری، پاک بازی تے نیکی دی علامت سی۔

جنیاں برائیاں پرانیاں قوماں دے زوال دا کارن سن ساریاں جزیرہ عرب خاص طور تے ”مکہ“ وچ موجود سن۔ عرباں وچ سوانی دا حال ڈاڈھا مندرا رہیا۔ کڑی دے جمن تے شرمندگی ہوندى، منہ لکاندے پھر دے، دھیاں نوں جیوندیاں دب دیندے جیکر بچ جاندی تے اودا جینا اوکھا کردتا جاندا۔ سوانیاں نوں باندی بنانا عام رواج سی سوانیاں توں پیشہ کروانا معمولی گل جاندے۔ ایہناں وچ ویاہ شادیاں دے رواج وی اچرج سن۔ بعض قبیلیاں وچ اک ای زنانی کئی مرداں نال تعلقات قائم کردی جس نال حمل ٹھہر جاند اوس نال نکاح کر لیندی یعنی پورے مکہ وچ اک اجیہا ماحول بنیا کہ شرافت، عصمت تے عفت، پاکیزگی دے نال نال سوانیاں دا جینا محال سی جے کسے گھر کڑی جم جاندی تے تک مونہہ چڑھ جاندے۔ ایس دی شہادت سورۃ نحل وچ اے جس دی تفسیر اے کہ کڑی جمن دی جدوں خبر دتی جاندی تے اوہناں دے رنگ سیاہ ہو جاندے، غصے دا سیلاب اُمد آندا۔ مشرکین مکہ داسوانی نال سلوک ڈاڈھا بھیڑا رہیا ایس دا وجود تیکر برداشت نہ کیتا جاندا۔ ایہناں دے نیڑے اک کڑی دا کوئی مقام درجہ یا حیثیت نہیں سی ہمیش چاہندے کہ منڈا جے ایہناں دی ایس عادت رویہ بارے مالک رام لکھدے نیں:

”ان کے یہاں لڑکی کا کوئی درجہ ہی نہیں تھا وہ ہمیشہ چاہتے تھے کہ لڑکا پیدا

ہو۔“ (5)

ایس دے نال نال ویاہ ویلے مردولوں ایہہ شرط پہلے ای طے کر لئی جاندی کہ جے کڑی جمی تے اوہنوں ماردتا جائے گا۔ ماں نوں نومینے اوس بالڑی نوں ڈھڈ وچ رکھن دے باوجود، درداں سہن دے باوجود چون چراں کرن دا حق نہ سی۔ کڑی دا جوان ہونا فیروں نوں کسے مرد نال ٹور دینا شریفیاں لئی مہنا، طعنہ، شرم دا باعث ہندا، سوانی نال ناروا سلوک تے حقیر جانن دا کارن ایہہ وی سی کہ منڈا اوڈا ہو کے ماں پیاں لئی ذریعہ معاش دا سبب بنے گا سوانی جہیز پاروں گھر دا بوجھ ہوئے گی۔ بیویاں نوں جوئے وچ ہار جانا عرب وچ کوئی وڈی گل نہ سی۔ ڈاکٹر سعید احمد موجب:

”بیویوں کو مال متاع کی طرح جوئے کی بازی پر لگا دینا اور ہار جانا بھی اس ملک

میں کوئی بڑی بات نہ تھی“۔ (6)

عین اوس ویلے جدوں سوانی ظلموں دا شکار رہی اوبدی حیثیت بالکل فنا ہو گئی رب سوہنے دی رحمت کاملہ نوں جوش آیتے اوس مکمل ضابطہ نظام دے کے نبی آخری الزماں ﷺ نوں دنیا وچ گھلیا۔ نظام داناں اسلام اے۔ اسلام مکمل ضابطہ حیات، عالمگیر، آفاقی مذہب اے۔ سارے مذہباں دے خلاف اسلام نے آندیاں ای زنائی نوں مقام خاص دتا۔ اوہ مرد جیہڑا اپنے مقابلے زنائی نوں کمتر توں کمتر سمجھدا اوس نوں دسیا کہ اوہ اپنی مردانگی تے نہ آکڑے۔ مرد تے سوانی برابر نہیں تے عزت تکریم دا باعث پرہیزگاری نوں دتا گیا۔ اسلام آون نال جتھے دو جیاں مشرقی برائیاں دے کالے بدل چھٹے اوتھے ای اسلام نے سوانی نوں جیہڑے حق دتے اوہناں وچ زندہ رہن دا حق، پرورش دا حق، تعلیم دا حق، نکاح دا حق، مہر دا حق، نان نفقہ دا حق، تعلیم دا حق، کاروبار تے آزادی عمل دا حق، جائیداد دا حق، عزت آبردے تحفظ دا حق، احتساب دا حق وغیرہ اگھڑویں حیثیت رکھدے نیں۔ رب سوہنے نے سوانی دی حیثیت تے مقامی قرآن دی پوری سورت النساء نازل فرمائی۔ ارشاد باری تعالیٰ اے:

” (ہم نے تم کو مرد و عورت) کے ملاپ سے پیدا کیا اور تم کو خاندانوں اور قبائل

میں بانٹ دیا، اللہ تعالیٰ کے نزدیک تم میں سے سب سے زیادہ باعزت وہی ہے

جو سب سے زیادہ پرہیزگار ہوگا“۔ (7)

اسلام نے نہ صرف زنائیاں نوں حق دتے سگوں مرداں دے برابر درجہ دے کے مکمل انسانیت قرار دتا۔ حضرت ابو

سعید توں روایت اے کہ:

”حضور ﷺ نے فرمایا جس شخص کی تین لڑکیاں ہوں اور وہ ان کی پرورش رحم و

شفقت کے ساتھ کرے وہ جنت میں جائے گا“۔ (8)

آخری نبی حضرت محمد ﷺ نے سوانیاں دے حق تے اہمیت تے ڈھیر زور دتا۔ آپ ﷺ نے منڈے دے نال نال

کڑی نال وی مساوی سلوک کرن دا حکم دتا۔ آپ ﷺ نے اک سوانی نوں جو مقام مرتبہ عطا فرمایا اوس دی دنیا وچ کدھرے

مثال نہیں لکھدی۔ مولانا محمد مظہر الدین صدیقی ایس بارے لکھدے نیں:

”اسلام اور پیغمبر اسلام کی تعلیمات نے اس غلط تصور کو مٹا دیا کہ لڑکیاں لڑکوں

سے کم حیثیت اور کم رتبہ ہیں“۔ (9)

عرب وچ اسلام آون توں پہلاں سوانی دا بھیڑا حال سی۔ اوہ بازاراں، میلیاں ٹھیلیاں وچ بھیدیاں بکریاں وانگ وکدی۔ جنوراں توں ودھ بھیڑا سلوک کیتا جاندا۔ عالم انسانیت دے محسن اعظم نے زنانی نوں معاشرے وچ خاص مقام دتا۔ زنانیاں دی اہمیت تے مقام بارے آپ ﷺ نے فرمایا کہ سوانی نوں اہمیت رتبہ دین والے نوں جنت وچ تھاں دتی جائے گی۔ آپ ﷺ نے دھیاں دی کفالت کرن والے نوں اپنا قریبی ساتھی قرار دتا۔ حدیث وچ اے کہ:

”آپ ﷺ نے فرمایا جس شخص کی تین بیٹیاں ہوں اور وہ ان کی بہتر پرورش

کرے، اور انہیں اپنی حیثیت کے مطابق پہنائے تو یہ لڑکیاں اس کے لیے آگ

سے حجاب ہوں گی۔“ (10)

زنانی ماں، بیوی، بہن یا دھی ایہناں چوں کسے وی روپ وچ ہووے ایہدا ہر رشتہ عظیم اے۔ بیوی اے تے مرد (خاوند) دی وفادار دھی اے تے آتش دوزخ توں بچان دا وسیلہ اے ماں پیاں دیاں اکھاں دی ٹھنڈک۔ سوانی محبت، خلوص، اپنائیت دی دولت نال کدی ماں بن کے، کدی دھی دے روپ وچ، کدی بھین یا بیوی دی صورت وچ دل آرا، دل آور، دل بر، دل پذیر، ہمدرد، ہمدم، ہم سفر، ہم سفیر، دلچسپی، دل فریب، دل نشین، دل نواز، آرام جاں، راحت رساں، روح افزا، چارہ ساز۔۔۔۔۔ مخلص، نصیر، رفیق، متین۔۔۔۔۔ مشفق، ظہیر خلیق، معین۔۔۔۔۔ اندروں توں باہر تک وسیم۔۔۔۔۔ اتوں توں تھلے ندیم۔۔۔۔۔ ماں اے تے پیراں تھلے جنت رکھ دتی اے۔ سوانی بارے شاعراں، ادیبوں، ناول نگاراں، افسانہ نگاراں وکھو وکھانداز نال نظریے بیانے جیویں اقبال انصاری نے سوانی بارے آکھیا:

”عورت بھی تو ایک سمندر ہے۔۔۔۔۔ بے کنار، بے نظیر۔“ (11)

زنانی تے تاریخ دا آپسی سمبندھ ڈونگھا اے جتھے ہمیشہ تاریخی کارنامیاں وچ مردواناں رہیا اوتھے کئی تاریخی معرکیاں تے جنگاں وچ کدھرے نہ کدھرے سوانی دا ہتھ رہیا۔ مڈھ قدیم جس ویلے آپسی جنگاں ہندیاں اوس توں بعد آپسی معاہدے تے بہترین تعلقات وچ سوانیاں دا ای عمل دخل ہندا مثلاً آسٹریلیا دے قدیم باشندیاں وچ رواج سی کہ اوہ اپنے ویریاں نال دوستی دا ہتھ ودھان لئی اپنیاں زنانیاں اوہناں کول گل دیندے۔ اسکو قبیلے وچ وی سوانیاں دے تبادلے دا رواج سی۔ ڈاکٹر مبارک علی موجب:

”اس پورے عمل میں عورت کو اپنی مرضی کا کوئی دخل نہیں ہوتا تھا اور اسے اپنے

شوہر یا مرد کے حکم کو ماننا پڑتا تھا۔“ (12)

مرد نے سیاسی کھیترو وچ وی اپنا تخت تاج بچاؤن لئی وی سوانی نوں ای قربان کیتا۔ پہلے مغل بادشاہ شہنشاہ اکبر جانی

دشمن شیبانی خان سمرقند نے گھیر لیا، رہائی دی کوئی صورت باقی نہ رہی تے بادشاہ نے تخت تاج نوں اگیرے رکھ کے شیبانی خان نوں اپنی عزت، اپنی بھین خانزادہ بیگم نال ویاہ دی پیش کش کیتی جس نوں دشمن نے قبول کر لیا تے اکبر چھٹ گیا۔ اجیہے واقعاں نال تاریخ لبالب اے جس وچ سوانی نوں مالی، سیاسی، سماجی اقتزاردی ہوس دی نذر کردتا۔

”راچپوت حکمرانوں نے اکبر کو شادی کے لیے اپنی لڑکیاں پیش کیں تاکہ وہ مغل

خاندان اور سلطنت کا حصہ بن کر مراعات حاصل کریں۔“ (13)

قریبانیاں دے باوجود زنانی دی کوئی سماجی حیثیت نہیں سوانی نے معاشرے وچ امن قائم کیتا۔ آپس دیاں تلخیاں دور کیتیاں، تعلقات بہتر کیتے، لوکاں نوں تحفظ تے سکون دتا۔ جس ویلے کوئی جنگی معرکہ مکراتے اخیر تے مال غنیمت وچ سوانیاں وڈی نعمت سمجھیاں جان دیاں۔ عام طور تے خوبصورت زنانیاں حکمراناں تے امیراں لئی ہندیاں تے باقی لٹے مال وچوں عام عورتاں سپاہیاں دے ہتھے آندیاں۔ ایہہ وی رواج رہیا کہ زنانیاں نوں دشمنان دے ہتھوں بچان لئی قتل کردتا جاندا۔ جس دا ثبوت راچپوتوں وچ جو ہر دی رسم سی جدوں اوہ ہارن لگدے تے عزت بچان لئی اپنیاں سوانیاں نوں مار دیندے یا زندہ ساڑ دیندے سن۔ سوانیاں دے تاریخی کردار بارے جرمین زنانی نے آکھیا کہ تاریخ دیاں لکھتاں جھوٹیاں نہیں جنہاں وچ لکھیا کہ سوانی دا وجود نہیں سی تاریخ وچ اوسدا حصہ نہ سی۔ زنانی نوں نکلے ہون دیاں ای جیہڑی تربیت دتی جان دی اوہدا مطلب اے کہ زنانی نوں ساری عمر مردکولوں دب کے رہنا اے اوہنوں براہ راست تشدد نال یا بلاواسطہ بغاوت توں ٹھاکیا گیا۔ جیہڑیاں ایہدے خلاف آواز چکدیاں نہیں اوہناں نوں بُری نگاہ نال ویکھیا جاندا۔ نکی بالڑی نوں جمدیاں ای ماواں سکھاندیاں نہیں کہ کڑیاں بولدیاں نہیں، لڑدیاں نہیں، دھیاں سہہ جان دیاں نہیں۔ ماواں اپنے ماضی ساری تربیت کردیاں نہیں کہ اوہ جوان ہو کے وی گنگی، انھی، بولی بن کے ڈنگراں وانگر سب کجھ جردی حیاتی کڈھ چھڈ دی اے۔ روبینہ سہگل وچ لکھدیاں نہیں:

”بچپن سے عورت کی تربیت ایسی ہوتی ہے کہ اسے غیر متحرک بنایا جائے اور اس

کی مزاحمتی جذبات کو کچل دیا جائے۔“ (14)

زنانی داسب توں وڈا مسئلہ اے کہ اوہنوں عام انسان وانگوں پروان نہیں چڑھایا جاندا اوہدی ساری تربیت اوہدی ذات دی نفی وچ کیتی جان دی اے۔ اوہدی مرضی خواہش، سوچ عمل نوں اک حد توں اگے نہیں ودھن دتا جاندا۔ زنانی اُتے سماج دیاں روکاں اوہنوں نہ پوری خوشی دے سکدیاں نہیں نہ سکون جدوں ایہہ روکاں حدوں ودھ جان ساہ اوکھے ہون لگن تے اوہ ہتھ پیر مار دیاں دسدیاں نہیں۔ تاریخ وچ زنانی دا وجود تے ہے پر اوہ وجود اے جیہڑا مرد نے تشکیل دتا۔ کیو جے پوری

تاریخ مرداں دی تاریخ اے سوانیاں دی نہیں۔ تاریخ دے ورقے پھر ولینے تے سوانی دے رنگ رنگ دے کردار نہیں اک پاسے اوہ سب توں پہلاں انسانی قتل دا کارن بنی تے دو جے پاسے انسانی نسل دی بقا داضامن، ماں دے روپ وچ جگر دے لہو نال اولاد نوں پالیا تے بیوی دے روپ وچ خون دی دنیا نوں جنت بنایا۔ بھین دے روپ وچ ویراں توں صدقے واری ہوئی تے دھی دے روپ وچ ماں پیاں دی عزت تے غیرت داماں بنی۔ کائنات تے حیاتی دے سارے رنگ سوانی اے۔ سوانی دنیا دا بہترین سرمایہ اے۔ پرہیزگار زانی دنیا دی سب توں بہترین نعمت اے۔ سوانی گھر دا اجالا اے جس گھر سوانی نہیں اوہ گھر گھر نہیں۔ سوانی دی حکمت نال گھر گھر ہستی آباد رہندی اے۔ ایس دا گھر نوں سنبھالنا بہترین جہاد اے۔ سوانی قدرت دا بہترین عطیہ اے۔ شیخ سعدی مطابق خوبصورت موتی تے نیک عورت خزانے وانگ نیں۔ ابن عربی نے عورت نوں آسمانی بستی آکھیا۔ افلاطون دے نیڑے زانی مرداں تے حکومت لئی پیدا کیتی گئی اے۔ مشہور فلاسفر اسطو موجب:

”عورت گھر کی زینت ہی نہیں بلکہ گھر کی روح ہے“۔ (15)

ماضی دیاں فرسودہ رسماں رواجاں نے آج وی زانی نوں شکنجے وچ جکڑ رکھیا معاشرے دی سماجی حالت دا گوڑا اوس سماج وچ سوانی دی حیثیت نال منسوب اے جس سماج وچ سوانی دا مقام پست رہیا اوہ کدے ترقی یافتہ نہیں اکھواسکیا۔ ہر معاشرے دی بنیادی اٹ خاندان اے تے خاندان دا نیوکلئس زانی۔ پنجاب دی پینڈور ہٹل دی سوانی کولوں مردنالوں ودھ امیدیاں تے ذمہ داریاں وابستہ نیں۔ شہراں دی نسبت پینڈ دی سوانی مرد دی اجارہ داری وچ اے پنڈاں وچ مرد سوانی نوں ہر روپ وچ اپنی عزت دی علامت گرداندے نیں۔ گھر دی سلطنت دی ملکہ سوانی اے جیہڑی سارا چلھا چوڑا سا بھدی، بال جمدی گھر دے سارے جنیاں دی خدمت کردی نال کھیتاں وچ وی مردنال ہتھ وٹنڈا دی اے۔ تاریخی پکھوں ویکھیا جائے تاں زرعی انقلاب سوانی دی امی مرہون منت ہو یا۔ کیوں جے سوانیاں زراعت بارے مکمل علم تے ہنر رکھیاں سن۔ پروفیسر عبدالرحمن موجب:

”کیونکہ عورت نے اناج بونے، فصل کاٹنے اور جانوروں کو پالتو بنانے کا ہنر

سیکھا تھا“۔ (16)

ایسے پاروں پینڈ دی زانی داسب توں وڈا کارنامہ زرعی کھیترو وچ مرد دے شانہ بشانہ کم کرنا اے۔ اوہ اپنیاں ذمہ داریاں دے نال مرد داسجا ہتھ بن کے گھر دی خوشحالی وچ سانجھ پاندی اے۔ ایس توں اڈ گھر دے مال ڈنگراں نوں سانجھن دی ذمہ داری وی سوانی دے سر اے۔ پنجاب وچ مرد گھر دا حاکم اے ایس لئی گھر وچ اوہدا حکم منیا جاندا اے یاں منیا جانا چاہیدا اے۔ سوانی اتے ڈھیر ذمہ داریاں نیں۔ سوانی پینڈ دی ہووے یا شہر دی اوس دی سب توں وڈی تے اہم ذمہ داری اولاد نوں

جناتے اوس دی تربیت کرنا اے۔ پاکستان وچ 165,000 سوانیاں حمل دیاں پیچیدگیاں، اسقاطِ حمل تے دو جیاں نسوانی بیماریاں پاروں یا عدم فراہمی علاج پاروں مرجاندیاں نیں۔ 51 فیصد سوانیاں حمل دوران ٹی بی جے نامراد مرض دا شکار ہو جاندیاں نیں۔ پنجاب وچ طبی سہولتاں دی گھاٹ پاروں بنیادی صحت مراکز گھٹ نیں۔ شہری نسبت پنڈ دیاں زنانیاں بال بےتے چندیاں نیں جہناں وچ اوہناں دے مرد یعنی گھر والے دی رضامندی شامل ہوندی اے۔ پنڈ و سوانیاں دی صحت ایسے کارن متاثر رہندی اے کہ اوہ اپنے خونددی مرضی اگے راضی رہندیاں نیں پر پنڈاں وچ بنیادی طبی مراکز تے سہولتاں نہ ہون کارن سوانیاں حیاتی دی جنگ ہار جاندیاں نیں اچیاں سوانیاں شہادت داد درجہ رکھدیاں نیں:

”عورت جب بچہ چنتی ہے اور اس درمیان مر جائے تو اس کو شہادت کا درجہ

ملتا ہے۔“ (17)

سوانی اتے سب توں وڈی ذمہ داری نویں نسل دی تربیت اے پنڈ ہووے یا شہر ماں دی لکھ ای پہلی درس گاہ دا درجہ رکھدی اے۔ بال نکی عمرے جو کچھ سکھدا اے اوہ ساری حیاتی اوہدے کم آندا اے۔ آپ ﷺ دافرمان اے:

”بادشاہ اپنی رعیت کا حاکم ہے آدمی اپنے گھر والوں کا حاکم ہے عورت اپنے

خاوند کے گھر اور اولاد پر حاکم ہے۔“ (18)

سوانی ذمہ داری مجازی خدا اپنے خونددی خدمت کرنا وی اے۔ ایس دی حیاتی دا مقصد اپنے خونددی ہر طرح خیال رکھنا اوہدی سیوا کرنا اوہدے سارے رشتے داراں نوں راضی کرنا اپنے مرددی خوراک، پسندنا پسند، لیڑے لٹھیاں دا خیال کرنا غرض اوس دی ہر لوڑ نوں اوہدے مزاج موجب سمجھنا پنجاب دی سوانی اتے قانون وانگر واجب اے۔ جس وچ کسے قسم دی غلطی یا لاپرواہی دی گنجائش نہیں۔ انجم رحمانی اپنی لکھت ”پنجاب تمدنی معاشرتی جائزہ“ وچ لکھدے نیں:

”پنجاب میں مرد کو عورت کا حاجی (مزا جی) خدا مانا جاتا ہے بیوی کو اپنے خاوند کا

فرمانبردار رہنا پڑتا ہے۔“ (19)

ایہو کارن اے کہ پنڈ دی سوانی خونددی خوشی لئی ہار سنگھار کردی، وال لسی نال دھوندی، سرسوں دا تیل لاندی، میڈیاں کردی، دنداں نوں دندا ساملدی، صاف ستھری رہندی اے۔ بہترین سوانی اوہ جیہڑی خونددی راضی رکھے اوہدے لئی بنے سنورے، اوہدی غیر موجودگی وچ اپنی عزت دی حفاظت کرے۔ اچھی سوانی بہترین سوانی اکھواندی اے:

”خوش بخت ہے وہ عورت جو نیک ہو، اس کے دیدار سے مسرت ہو اور شوہر کی

عدم موجودگی میں اس کی عزت کی حفاظت کرے۔“ (20)

پنڈ دی سوانی گھریلو حیاتی وچ مردداسا تھ دیون دے نال معاشی ترقی وچ مردداسا تھ انج دیندی اے کہ پنڈاں وچ ذریعہ معاش دا واحد سہارا وہی نیجی ہندا تے اوہ زراعت وچ وی مڈھ قدم توں مرداں دا ہتھ وٹاندی رہی جیویں ایس بارے ڈاکٹر شاستہ نرہت نے لکھیا کہ:

”قدیم دور میں جب پنجاب میں بھی معاشرے نے زراعت سیکھی اور اسے اپنایا تو یہاں بھی زرعی انقلاب آیا اور دنیا کی دوسری تہذیبوں کی طرح یہاں بھی مادر سری نظام کا قیام عمل میں آیا“۔ (21)

ایس زرعی انقلاب نال جتھے زراعت دے کھیت وچ ڈھیر ترقی رونما ہوئی او تھے ای پنجاب دی سوانی دے مقام، مرتبے وچ وی وڈی تبدیلی آئی۔ جتھے سوانی نوں پرایا دھن، بوجھ، فضول بے کار کجھیا جاندا او تھے سوانی دی ہوند خاندان دی ترقی دا باعث بن گئی زنانی نوں زرخیزی ”سیل“ داناں دے دتا گیا۔ پنڈاں دیاں زنانیاں اتے ڈھیر ذمہ داریاں نیں شہراں دی نسبت پنڈو زنانی کم کاج بہتے کردی اے اوہ دیاں ذمہ داریاں وی بہتیاں نیں اوہ شہر دی زنانی توں بہتی طاقت وراے سچجھے ڈھنگ نال سارا کم کاج سمیڈی اے۔ زنانیاں پینڈو معاشرے وچ ثانوی حیثیت رکھدیاں نیں۔ ایسے گھمیا ردی زنانی بھانڈے بناون وچ اپنے سائیں دی پوری مدد کردی، بھٹیاریے دی زنانی دانے بھندی، جولاہے دی زنانی تانا تندی اے۔ پنڈاں واسیاں دے پیشے محنت طلب نیں۔ جنہاں اتے موسماں دی تبدیلی، گرمی، سردی تے برسات دا بڑا اثر ہوندا اے جس پاروں زنانیاں نال ہتھ وڈاندیاں نیں۔ مقصود ناصر چودھری نے اپنی کتاب ”لوک کھیڈاں“ وچ لکھیا اے:

”پینڈو کڑیاں پنج چھ سال دی عمر وچ ای گھریلو ذمہ داریاں سانبھ لیندیاں نیں“

“(22)۔“

پنڈ دیاں بالڑیاں نئی عمرے ای نکلے بھین بھراواں نوں سانبھدے غیر شعوری طور تے گھر گھر ہستی دی ساری تربیت حاصل کر لیندیاں نیں جویں نکلے بھین بھراواں نوں کچھ چکنا، گھراں دے نکلے کماں وچ ماں نال ہتھ پلہ مارنا، گوبا تھپنا، بھانڈے ٹینڈے، لیڑے لٹھے دھونا۔

حوالے

- 1- جلال الدین انصر عمری، سید، عورت اسلامی معاشرہ میں، لاہور: اسلامی پبلی کیشنز، 1987ء، ص 21
- 2- مشتاق احمد، (مقالہ نگار)، (مقالہ) بشمولہ چھتینار، ڈاکٹر مجاہدہ (مدیر)، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، شعبہ پنجابی، 2019ء، ص 29
- 3- زیب النساء (مقالہ نگار)، مقالہ، مشمولہ چھتینار 2018ء، مجاہدہ بٹ ڈاکٹر (مدیر)، لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی، شعبہ پنجابی، 2018ء، ص 86
- 4- عبدالعلی فاروقی، مولانا، عورت اور پردہ، لکھنؤ: مکتبہ المبرر، 1982ء، ص 11
- 5- مالک رام، عورت اور اسلامی تعلیم، ص 1 (from rekhta.org/ebooks/aurataurIslamitaleem)
- 6- سعید احمد، ڈاکٹر، اسلام اور عورت، دہلی: برقی پریس دہلی، ص 22
- 7- القرآن، پارہ نمبر 26، سورۃ الحجرات، آیت نمبر 13
- 8- archieve.urdu.siasat.com
- 9- مولانا محمد مظہیر الدین صدیقی، اسلام اور عورت، ص 8
from (rekhta.org/ebooks/islamauraurat)
- 10- اسلام میں عورت کے حقوق، (from rekhta.org/ebooks/Islammainaurtkayhaqooq)
- 11- اقبال انصاری، عورت، دہلی: پانڈو نگر محمد شیراز انصاری، 2006ء، ص 4
- 12- مبارک علی، تاریخ اور عورت، لاہور: فلکشن ہاؤس، 2005ء، ص 10
- 13- اوہی
- 14- روبینہ سہیل، عورت اور مزاحمت، لاہور: مشعل کمپلیکس عثمان بلاک، 1999ء، ص 12
- 15- ایم حنیف، عورت مشاہیر عالم کی نظر میں، لاہور: علمی پرنٹنگ پریس، 1998ء، ص 18
- 16- عبدالرحمن، پروفیسر، بشمولہ، ڈاکٹر احسان اللہ خاں (مرتبہ)، اسلام میں عورت کا مقام و مرتبہ، دہلی: فوٹو لیتھوورکس، 1984ء، ص 17
- 17- عنایت علی شاہ، معجزہ معطنائی، لاہور: انور پبلی کیشنز، ص 142

- 18 حضرت مولانا علامہ محمد داؤد (مترجم)، صحیح بخاری شریف، ہندوستان، مرکزی جمعیت اہل حدیث ہند، حدیث
نمبر 2753
- 19 انجم رحمانی، ڈاکٹر، پنجاب تمدنی و معاشرتی جائزہ، لاہور: عزیز پبلشرز، 1998ء، ص 255
- 20 ایم شاہد، پاکستان معاشرہ اور ثقافت، لاہور: ایم عارف پرنٹرز، 1994ء، ص 13
- 21 شائستہ نذہت، ڈاکٹر، عمرانیات وارث شاہ، لاہور: جمہوری پبلی کیشنز، 2006ء، ص 290
- 22 مقصود ناصر چوہدری، لوک کھیڈاں، لاہور: عزیز پبلشرز، 1946ء، ص 17

Chatnar

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 4, Jan.-Dec. 2020, P.

☆ اکبر علی غازی

چھتار

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ دسمبر 2020ء، مسلسل شمارہ 4

ماں بولی دے سنگی محمد ایوب سنگیا

Abstract

This critical essay aims at highlighting short biography and the creative services of Muhammad Ayoub Sangia in Punjabi Poetry and Prose. This essay includes the overview of his seven books. The followings are the titles of there books: "Qadar Phullan Di", "Yaraan Naal Baharaan", "Sharbat Sherein Wasaal Da", " Saheilian Di Sardaar", "Mujray Kardi Akh", "Farz-e-Muhaal" and "Lalkaar". In addition, The first five of these books consist of an anthology of Punjabi verse. The other two contains some extracts of prose. These books are fragrant with the love of motherlanguage Punjabi and motherland Punjab. This fragrance is so captivating that the reader also becomes a part of it. In his writings , the art and thought go parallel.

ماں بولی پنجابی آپ مہارا پھٹن تے ودھن پھلن والا اوہ باغ اے جہدی سیوا پنجابی زبان تے ادب نال سچا ہرکھ رکھن والے، ایہدے سخن تے سنگی رضا کارانہ طور تے صدیاں توں کردے آرہے نیں۔ الحمد للہ ایہہ زبان کسے وی سرکاری

سرپرستی توں بغیر اُچی پدھر تے اپڑ چکی اے۔ ہر تھاں ایہنوں کچھے رکھن دا چار اکتینا جاندا۔ ماں بولی وچ گل کرن تے گل بہتے دھیان نال سُنی جائے گی تے ڈھیر اثر کرے گی۔ نویکل پین وی ظاہر ہووے گا بے زبانی اکھوان توں نجات ملے گی ماں بولی وچ گل سوکھے طریقے نال سمجھاسکدا اے۔ مادری زبان وچ گل کر کے اوہ کجھ آکھیا جاسکدا اے جو بندہ کہنا چاہندا اے۔

محمد ایوب اک انگریز دی لکھوں جے تے انگریزاں کو لوں کما کے بال تے ماپے پالے، پراک گھڑی لئی وی پنجابی نوں کنڈ کچھے نہیں سُنیا، اوہ پنجابوں باہروی پنجابیاں نال پنجابی وچ گل کر دے پنجاب واسی پنجاب وچ بیٹھ کے اپنے بال نال اوپریاں زباناں، اوپرے رنگاں وچ بولدے نیں۔ آکھدے نیں کہ آج تک پنجابی اک قوم نہیں بن سکے۔

مقالے دا دھرا محمد ایوب سنگیا تے اوہدی پنجابی نال سچی محبت اے۔ اوہناں اپنی ساری حیاتی او بڑاں وچ گزاری پر اپنی زبان، رہتل تے مٹی نوں ہمیشہ یاد رکھیا۔ اوہ 22 مارچ 1946ء نوں ضلع جہلم دے اک پنڈ چک براہم وچ محمد خان المعروف لفظین ہوراں دے گھر جمے۔ اوہناں پنج جماتاں پنڈ دے پرائمری سکول توں، آٹھ کالاجو جراں مڈل سکول توں تے دس اسلامیہ ہائی سکول جہلم توں پاس کیتیاں۔ اوس ویلے دے انٹر کالج جہلم وچوں باراں کرن توں بعد 1964ء وچ اوہناں انگلینڈ جاڈیرہ لایا، اتھے اوہناں کم دے نال نال پڑھائی جاری رکھی تے انجینئرنگ وچ ڈپلومہ کیتا۔ اوہناں دے تن بھراتے تن بھیناں اپنے بال بچیاں سمیت اتھے سیٹل سن جس پاروں ایوب ہوراں نوں اتھے اپریواں نہیں ہويا۔ اوہناں اتھے ای اک انگریز کڑی نال ویاہ کیتا۔ اوہناں دی تیویں مسز ہیلینا ایوب ٹھنڈے سبھا دی سیانی زبانی، اوہناں دی سچی بھدر دثابت ہوئی۔ ولایت وچ اوہناں نوں سید رسول، خورشید عالم، آفتاب چوہدری، محمود خان حسرت، رندھیر چند شرما، محمد حنیف، سلیم چوہدری، شفقات حسین ملک، محمد ظفیل مرزا، محمد امین انور ورگے علمی تے ادبی سخن مل گئے جنہاں دے اثر بیٹھ اوہناں دی شاعری وچ موکلا پن آ گیا۔

اوہناں دی پہلی کتاب ”قدر پھلاں دی“ بک کارنر مین بازار جہلم توں شائع ہوئی جہدے 128 صفحے سن۔ چنے کاغذ تے چھپی ہوئی ایس مجلد کتاب داسر ورق چار رنگاں وچ اے تے ایہدے اُتے اک شہد دی مکھی دی فوٹو اے جہدے وچ اوہ اک پیلے پھل وچوں رس چوس دی دکھائی گئی اے۔ سرورق توں پتہ لگدا اے جے شاعر سمجھ موجب شاعری کرنا ناخ دا ای مشقت والا کم ایس جسٹراں شہد دی مکھی ون سونیاں پھلاں وچوں رس چوس کے نویکلے ڈھنگ نال شہد بناندی اے۔ کتاب دے انتساب وچ شاعر نے نہ صرف اپنے ماں پیو نوں یاد رکھیا سکوں چومصرے وچ اوہناں دی جد اولاد دے نال نال چک براہم نوں وی چیتے رکھیا۔ کتاب دے چھویں ورق تے مسز ہیلینا ایوب دی بلیک اینڈ وائٹ فوٹو اے جہدے وچ اوہنے فلاسفر اے والے سٹائل وچ ٹھوڈی تھلے تھلے رکھیا ہويا اے۔ بیٹھ مصنف نے اپنے بارے گل بات کیتی اے۔ کتاب وچ

سنگیا ہوراں دیاں 75 غزلاں شامل نہیں۔ غزلاں وچ شاعر نے اپنے جذبیاں تے خیالاں نوں بڑے پچھے ڈھنگ نال بیان کیتا اے۔ بیان ڈھنگ تے زبان وچوں پنڈ چک براہم تے ضلع جہلم دے آل دوالے دی پنجابی زبان کلاسیکی رنگاں نال موجود رہی اے۔ پنجابی زبان نال مصنف دا تعلق بڑا گھوڑا اے جہدا اظہار اوہناں دیاں کنیاں غزلاں وچ نظر دسد اے۔ اہتھے اوہ لکھدے نیں:

صاحب کھڑی دے قلم رمز دی، وارث شاہ سخن دے
 دانشوراں نے اونچا کیتا، بول کے بول پنجابی دا
 گوہڑے نین رسیلے دیسن، کدی تے پتے اشارے
 بھاری پنی ٹر سبناں نوں دسیاں رول پنجابی دا
 گرم حسن تے نرم طبیعت، اپروں روپ ودھیرا
 دانہ دانہ رل مل بنیاں سنگیا بھل پنجابی دا (1)

محمد ایوب سنگیا نے شاعری دی کتاب ”یاراں نال بہاراں“ لکھی۔ ایہ 2006ء وچ نروال پبلشرز دینہ توں چھپی، 112 صفحے دی کتاب اے جہدا انتساب اوہناں اپنے بھراواں محمد زمر، محمد مسعود تے محمد فاروق دے نال کیتا اے۔ ایس ورقے تے اک فوٹو تے اک چومصرعہ موجود اے۔ فوٹو چوہنہ رنگاں وچ اے تے اُتے محمد ایوب سنگیا سمیت چارے بھرا کھلوتے ہوئے نیں۔ کتاب وچ محمد ایوب دا تعارف انجم سلطان شہباز ہوراں پیش کیتا اے اوہناں دسیا اے کہ شاعر 1964ء وچ انگلینڈ جاوے، 1970ء وچ اوہناں کال آکسفورڈ بروکس یونیورسٹی توں انجینئرنگ دا ہائیر نیشنل ڈپلومہ حاصل کیتا، اوہ سنگیا ہوراں بارے گل کردیاں لکھدے نیں:

”محمد ایوب ہوراں دا مشاہدہ وی غضب دا اے، انج جا پدا اے جے اوہ رہندے
 تے ولایت وچ نے پر راتاں نوں اوہ سفنیاں راہیں اپنے دیس دیاں گلی کوچیاں
 وچ بھوندے رہندے نے“۔ (2)

ایس کتاب دے شعراں وچ پنجاب دی رہتل پیتل، مٹیاں دا الھڑپن، ترنجن دے ہاسے، کھوہ، تے عشق دیاں گھاتاں وی آکڑ آکڑ کے پڑھن آلیاں قاریاں نوں اشارے پئی کردیاں نے۔

ایوب ہوراں دیاں 73 غزلاں تے نظماں کتاب دا حصہ نیں۔ بہتیاں غزلاں وچ شوخی وی اے تے مقصدیت وی، نال ای سنگیا ہوراں غزل وچ سوچن دی دعوت وی دتی اے، نال ای عام لوکاں نوں کچھ کرن لئی وی اُکسایا گیا اے۔

اک چومصرعہ اے:

سانوں اس تھیں پاس ہے اُس دا
 لگدے دل اُداس ہے اُس دا
 اتنا آن کھلوتائے نیڑے
 ہُن تے صرف احساس ہے اُس دا (3)

جون 2007ء وچ ایوب ہوراں دی تیجی کتاب ”شربت شیریں وصال دا“ 112 صفحیاں تے کھلری ہوئی اے ایہدے وچ اوہناں دیاں کجھ نظماں وی نیں۔ کتاب سچے جذبیاں دی سچی تصویر اے جہدے وچ سماج سدھار دا جذبہ نرؤے ڈھنگ نال موجود اے۔ ایہدے وچ شاعر دیاں 67 تخلیقات شامل نیں۔ کتاب بارے شہزاد احمد چوہدری نے ”محمد ایوب سنگلیا تے اوہناں دی شاعری“ دے عنوان پٹھ سوہنی گل کیتی اے لیکھ توں پہلاں ایوب ہوراں آپ وی کتاب تے چائن پایا اے تے دسیا اے جے اوہناں دے دماغ اُتے پچھلے چند سالوں توں ماں بولی پنجابی دی اُنس دا جادو ودھیا اے تے اوہناں دے دماغ اُتے حکمرانی صرف پنجابی دی چل رہی اے“ (4)۔ اوہناں دی گیت نما نظم ”کھوہے تے پانی بھردی دا“ اے:

کیہہ ظالم جوش جوانی دا
 مکھ بھولا اکھ مستانی دا
 لشکارا گل دی گانی دا
 چلکارا لہینہ لہینہ کر دی دا
 کھوہے تے پانی بھر دی دا (5)

محمد ایوب سنگلیا دی چوتھی کتاب ”سہیلیاں دی سردار“ اگست 2009ء وچ شائع ہوئی۔ 112 صفحیاں دی کتاب اے جہدے وچ شاعر دیاں 65 تخلیقات شامل نیں۔ ایوب ہوراں دھلی گل دے عنوان پٹھ لکھیا اے اوہ نویکلا اے۔ اک اقتباس شاعر دی سوچ اُڈاری، حالات دی جانکاری تے اوہناں دا تجزیہ کرن دی صلاحیت دا عکاس اے:

”ہمیشہ لکھاری دی اپنی بگھ اس دی ذہنی امیرت تے آزادی دا ثبوت ہوندى اے۔ پر ہر ڈاڈھے وقت وچ عقل دا ٹھکانے رہناں ایڈا سوکھا کم نہیں۔ رولا ہے ہر پاسے میں بے قصور ہاں۔ بے اختیاری دنیا۔ تلیاں پئی ملدی اے۔ ویکھ

کے۔ بے اعتبار مسیحاں دے کر تو تاں نوں۔ ہنگھلائی اکھاں بچ خواب نہیں
 نیندراں نے۔ تے نیندراں دے پچھو کڑ۔ سولی چڑھیاں سوچاں۔ حرام بے
 کوئی چیز دوستی یا دشمنی وچ۔ پائیداری ناں دی۔ سبز باغ وکھ وکھ خوش پئی ہوندی
 اے۔ روٹی دیاں مسئلیاں دی ماری ہوئی عوام۔ تے لیڈراں دے ناں دے
 نعریاں بچ عبادت جہی عقیدت ہے۔ مذہب تے عقیدت۔ کھیل تے ثقافت،
 تعلیم تے معیشت دے موکلے میدان بچ ہجوم ہے کھڈاراں دا۔ پر ڈوب دتا ہے
 مفاد پرستی دی گڑھتی تے من دی بھکھ نے۔ تے پیٹ دی بھکھ دیاں نظراں
 آسمانوں ہٹ کے آل دوالے کیوں نہیں وکھ دیاں۔ ایہہ اللہ ہی جاندا اے۔“ (6)

کتاب وچ اوہناں علامہ اقبال ہوراں نال شکوہ کیتا اے کہ بے اوہ پنجابی وچ وی لکھدے تے ماں بولی داماں وی
 ودھ جاندا، کتاب وچ پہلیاں کتاباں دی نسبت شاعر دیاں زیادہ نظماں شامل نہیں۔

”مجرے کردی اکھ“ محمد ایوب ہوراں دی پچھویں کتاب اے جنوری 2013ء لاہور توں شائع ہوئی۔ ایہدے وچ
 مصنف نے قوم دی حمیت نوں بیدار کرن دی کوشش کیتی اے تے دیباچے وچ قومی مسائل دا درست تجزیہ کرن دے نال نال
 مسئلیاں وچ ہون والے واڈھیاں ول وی اشارہ کیتا اے۔ اوہ سائنس تے روحانیت دونوں توں دور بے عملی دانشکار نہیں،
 نویں نظریاں نوں اپناں دا جذبہ، بلند خیالی تے بالغ نظری اے معاشرے وچ پیدا نہیں ہو سکی، مسئلے حل کرن دی تھاں مسئلیاں
 توں اکھاں بند کرن دار ججان جس پاروں ترقی دا پندھ اوکھا ہو گیا اے۔ شاعر نے دیباچے وچ ہور دی گلاں بڑے سوچے
 ڈھنگ نال کیتیاں نہیں جہاں توں اوہناں دا سماجی شعور، علم دی وسعت تے معاملہ فہمی دی اہلیت دا اندازہ ہندا اے۔

محمد ایوب سنگیا ہوراں دا سوچن دا ڈھنگ ڈھیر تعمیری اے، اوہ ہمدردانہ طریقے نال مسئلے دی دس پاندے تے عام
 آدمی دی گل کردے نہیں، عام بندے لئی سکھ دے رستے لیہن دی دعوت دیندیاں لکھدے نہیں:

بھکھ	افلاس	دی	چار	چو فیروے
فوجاں	سر	تے	چڑھیاں	لگن
دیدے	اتھرو	اتھرو	سنلیا	
ساوان	رُت	دی	جھڑیاں	لگن (7)

”فرض محال“ چھویں کتاب اوہناں اپنی ووہٹی دے ناں کیتی اے۔ ایہدا انتساب

”تجن تے ووہٹی ہیلنا ایوب دے ناں اے۔ (8)

سرورق ڈاکٹر جاوید اقبال گوندل نے بنایا۔ جون 2013ء وچ چھپن والی کتاب 104 صفحیاں تے کھلری اے۔ مصنف نے اپنیاں 81 نثری لکھتاں شائع کیتیاں نیں۔ جہاں وچ اوہناں چنے ہوئے موضوعاں اُتے اپنے خیال پیش کیتے نیں۔ کتاب وچ مصنف نے مڈھلی گل دے عنوان پٹھ کتاب بارے چانن پاندیاں پہلے دو جملیاں وچ پوری کتاب دا تعارف کروادتا اے۔ اوہ لکھدے نیں:

” فرض محال۔۔۔۔ آئے دن دے مختلف پہلوواں تے مختصر خیالاں دا

اظہار۔۔۔۔ انہاں اظہاراں تے سوچن تے بحث مباحثے دی

دعوت۔۔۔۔!“۔ (9)

مصنف اپنے دیا چے وچ دسدے نیں

”جے اوہ ایس توں پہلاں پنج پنجابی شعری مجموعے لکھ چکے نیں پر نثر لکھ کے

اوہناں نوں انج محسوس ہو یا جے اوہ اپنے گھر آ گیا ہووے“۔ (10)

مصنف دیاں لکھتاں دے عنوان کجھ انج نیں انسانی شخصیت تے کردار، کائنات دا تصور تے ہر شے دا وجود، ہر شے ممکن ہے، غصہ بالکل اگ ہار ہوندے، ہتھ نہ آوے فیروز محمد، حیلے نال وسیلہ وے، قدرت دی کاریگری تے ارج کل دامادرن کلچر وغیرہ۔ کتاب وچ محمد ایوب سنگیا بالکل نویں ڈھنگ وچ سامنے آئے۔ اوہناں دی نثر من موہ لین والی تے دل وچ اُتر جان والی اے۔ اوہناں اپنیاں لکھتاں دے 81 عنوان درج کیتے نیں جہڑے کہ ہر لکھت دے پہلے جملے یا لفظاں تے مشتمل نیں۔ عنوان سرخی دی شکل وچ نہیں سگوں پیرے دی شکل وچ نہیں بس پیرا کمن توں بعد جدوں نویں لکھت شروع ہوندی اے او تھے ☆ دانشان پادتا گیا اے۔ لکھدے نیں:

”ہر شے ممکن ہے۔ ہر وجود اک خیال سی، ہر شے خیال دے وجود تھیں ہے

۔ قدرت دی کاریگری اگر تیکے تے ہر موجود چیز قدرت دی سوچ دی پیداوار

دسدی ہے۔ جس دے وچ انسان وی ہن اور ہر جیوندی جاگدی شے وی! دنیا دی

تاریخ نوں نظر چہ رکھ کے تیکے تے ساڈا۔۔۔۔۔ اک معمولی جیہا، بالکل تھوڑی

جہی مدت تک دا کردار ہے۔ لیکن انج جا پدے کہ انسانی سوچ دے آئینے نے

خیال خواب تے حقیقت دا اک اجہا عکس پیش کیتا وے کہ سوچ خود مہمل ہوگی

اے۔ (11)

”لکار“ مجموعی طور تے ستویں تے نثر دی دوسری کتاب اے۔ 196 صفحات دی ایہ مجلد کتاب سوہنے طریقے نال چھاپی گئی اے۔ ایہدے کچھ مصنف دی نسبتا نوں فوٹو لگی اے (پہلیاں کتاباں وچ جوانی دیاں فوٹواں نیں)۔ 2017ء وچ کتاب چھپی۔ ایہ کتاب وی اوہناں اپنی بیوی Hellena Ayyub دے نال کیتی اے۔ 2017ء وچ چھپن والی ایس کتاب وچ مصنف نے اپنی عمر 72 سال دی اے۔ ایس کتاب دے دیباچے وچ اوہناں لوکاں دی عدم دلچسپی دی گل کیتی اے تے دسیا اے جے اوہناں دے اپنے خاندان وچوں وی کسے نوں ادب دا شوق نہیں سی۔ ایس کتاب وچ وی مصنف نے کچھلی کتاب وانگ سیریل نمبر دے کے 1 توں 79 تک لکھتاں راہیں دل دی گل کیتی اے دسیا اے جے اوہ اوڈا ڈاڈا موضوعاں تے کج چانن پاندے نیں تے آن والیاں اوکڑاں چوں کج سرخ روہون داراہ بھالدے نیں۔ ایوب ہوراں داماں بولی لئی پیارتے جذبہ قابل ذکر اے۔ اوہ اپنے آل دوالے دیاں وسنیکاں دی تنگ دلی توں تنگ آکھدے نیں

” اوکڑ پو۔۔۔۔۔ او دلجوئی ہی سہی۔۔۔۔۔!، دیکھ لئو۔۔۔۔۔“ میں

پنجابی پھیر وی لکھناں،۔۔۔۔۔ پتہ ہے۔ کیوں۔۔۔۔۔ میری ماں

میںوں اس زبان چہ لوری دتی اے، میرے والد میرے نال پیار دا اظہار اس

زبان چہ کیتا وے، اے زبان میری بنیاد۔۔۔۔۔ میرے ہر رشتے دا

سبب۔۔۔۔۔ رب را کھا۔ (12)

محمد ایوب اجیہے پنجابی نے جہاں اپنی بالغ حیاتی داسارا حصہ اجیہے ملک وچ گزاریا اے۔ پاکستانی تے پنجابی قوم نوں اوہناں توں فائدہ نہیں ہورہیا۔ کمال والی گل اے جے محمد ایوب سنگیا ہوری اوس ملک وچ رہ کے وی اوہناں توں مرعوب نہیں۔ پاکستان، پنجاب تے پنجابی نال پیار کر دے نیں۔

اوہناں اپنی انگریز تیویں نال واہوا سونہی حیاتی نبھائی، آل دوالے دے لوکاں وچ بھرم پاء بنایا تے رشتے داراں وچ نوبیکلی تھاں سانجھی پر فیروی ماں بولی نال اپنا رشتہ ٹٹن نہیں دتا۔ ایہ اوہناں دا اوڈا کارنامہ اے۔ اوہناں دا دو جاوڈا کم اوہناں بغیر کسے سلاہناتے ہلاشیری دے پنجابی زبان تے ادب دی سیوہ جاری رکھی۔ پنجابی بیماریاں نے ایوب ہوراں دی سیوانوں کدی سلاہیا نہیں، ہلاشیری نہیں دتی، قیاس اے جے کنیاں نے تے لتاں کھچن دا چاروی کیتا، ایس دے باوجود ایوب ہوریں نہ صرف پنجابی نال جڑے رہے سگوں شاعری تے نثر دونواں وچ تخلیق دا عمل جاری رکھیا۔ ایہناں دا تیجاوڈا کم

اے کہ پنجابی تے پنجابیت اپنے پورے قد نال کھلوتی دس دی اے۔ اوہناں مغربی ماحول نوں پنجابی نائزڈ کر کے پیش کیتا۔ اوہناں دیاں علامتاں، تشبیہاں تے استعارے اوپرے نہیں۔ اوہناں لفظی اپنے وسیب وچوں کشید کر کے پیش کیتی۔ ایس وسیب نالوں ساری عمر دور رہن دے باوجود اوہناں دا تعلق ایڈاپیڈ اے جے حیرت ہندی اے۔ پر اوہناں نوں سلاہنا نہیں مل پائی کسے وی شاعر یا ادیب نے اوہناں نوں جی آیاں نوں آکھن دی لوڑ نہ سمجھی۔ اج دے ہتے پنجابی شاعران نالوں سنگیا ہوراں کئی سنا سوہنا لکھیا اے۔ تحقیقی نگاہ نال ویکھی جائے تے اوہ 80 فیصد شاعران تے نثر نگاراں نالوں چنگا لکھدے نیں۔

حوالے

- 1- محمد ایوب سنگیا، قدر پھلاں دی، جہلم، بک کارنر پرنٹرز، سن، ص 7-26
- 2- محمد ایوب سنگیا، یاراں نال بہاراں، دینہ، نروال پبلشرز، 2006ء، ص 3-12
- 3- محمد ایوب سنگیا، یاراں نال بہاراں، دینہ، نروال پبلشرز، 2006ء، ص 84
- 4- محمد ایوب سنگیا، شربت شیریں وصال دا، دینہ، نروال پبلشرز جون، 2007ء، ص 8
- 5- محمد ایوب سنگیا، شربت شیریں وصال دا، دینہ، نروال پبلشرز جون، 2007ء، ص 32
- 6- محمد ایوب سنگیا، سہیلیاں دی سردار، لاہور، ورگو پبلشرز اگست، 2009ء، ص 7-8
- 7- محمد ایوب سنگیا، مگرے کردی اکھ، لاہور، ورگو پبلشرز، جنوری 2013ء، ص 26-27
- 8- محمد ایوب سنگیا، فرضِ محال، کالا گوجراں، ہائی ٹیک پبلشرز، جون 2013ء، ص iii
- 9- محمد ایوب سنگیا، فرضِ محال، کالا گوجراں، ہائی ٹیک پبلشرز، جون 2013ء، ص 1
- 10- محمد ایوب سنگیا، فرضِ محال، کالا گوجراں، ہائی ٹیک پبلشرز، جون 2013ء، ص 1
- 11- محمد ایوب سنگیا، فرضِ محال، کالا گوجراں، ہائی ٹیک پبلشرز، جون 2013ء، ص 12-13
- 12- محمد ایوب سنگیا، لاکار، چک براہم، مصنف خود، 2017ء، ص vi

Chatnar

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 4, Jan.-Dec. 2020, P.

چھتار

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ دسمبر 2020ء، مسلسل شمارہ 4

☆ زیب النساء، محمد اسحاق

پنجابی محاورے دی لسانی تے تہذیبی اہمیت

Abstract

Idioms are an essential part of a language. These are natural expressions of native speakers of a language. Every language has its own specific system of expressions which are combination of two or more words. These synthesis of words have different figurative meanings than the literal meanings of each word. However some Idioms have same literal meanings but more often the attribution of the literal meaning converted and the phrase made its own way from its original route. Like other languages, Idioms occur frequently in Punjabi Language too. Punjabi Idioms have their own roots which arises from native culture, customs and civilization. This artical will explore the different connotations of Idioms with reference of linguistics and civiliation.

دنیا دی ہر شے دا کوئی نہ کوئی حصہ اچھا ہوندا اے جس پاروں اوس دے کھن وچ وادھا ہوندا اے۔ کسے شے دا

رنگ، بناوٹ تے معیار اوس نوں خوبصورت بناندا اے۔ ادب دی خوبصورتی دامعیار اوس وچ محاوریاں تے اکھاناں داورتارا اے۔ کیوں جے زبان وچ ایہناں داورتارا سونے تے سہاگے دی گل اے۔ جیہڑا سونے وچ سوہنا پن پیدا کردیندا اے۔ مرکب اکھراں دا اکٹھ ہوندے نیں۔ ایہہ گنتی دے کجھ اکھراں ہوندے نیں۔ جیہناں اکھراں نوں متھ لیا جاوے تے اوہناں وچ کوئی وی تبدیلی نہیں کیتی جاسکدی۔ متھے گئے اکھراں دامزاج ہوند اے ایس توں اڈا اوہناں وچ خوبصورتی تے معنی نہیں رہ جاندا۔

محاورہ عربی زبان دالفظ اے۔ لغت وچ محاورہ گل بات، بول چال نوں آکھدے نیں۔ دویاں دوتوں زیادہ لفظاں دے مجموعے، جیہڑے خاص معنی رکھدے ہون محاورہ اکھواندے نیں۔ محاورے کسے وی زبان دے ادب داسپین ہوندے نیں۔ محاورے سینہ بہ سینہ آگے ودھدے رہندے نیں۔ یعنی ہر گل بات جیہڑی کسے نوں سمجھاو لئی کیتی جاوے اوس نوں اک خاص معنی وچ ڈھالیا جاوے۔ فیروز اللغات وچ محاورہ دے معنی ایہہ دتے گئے نیں۔

محاورہ کسے اک بندے دی کاڈھ نہیں ہوندی سگوں زبان دے بولن والے لوک وچاراں موجب محاورے گھڑدے نیں۔ دنیا دی موجود ہر زبان مافی الضمیر بیان کرن دے ڈھنگ نیں۔ زبان دی ثقافت تے لسانی تشکیلاں عکاسی کردیاں نیں۔ زبان دی ہر صنف، ہر پہلو، ہر انگ اک دو جے توں ودھ ہوند اے۔ ایہناں وچ محاورے تے اکھان اُچیری شہرت تے اہمیت رکھدے نیں۔ ایس بارے ڈاکٹر دلشاد ڈوانا اپنے مقالے وچ لکھدیاں نیں۔

”کسے وی زبان دے وڈے شاعر دی خوبی تے معیار ایہہ متھیا جاندا اے پئی

اودے کلام وچ کینے کو محاورے، ضرب المثلّاں تے کہاوتاں استعمال ہویاں

نیں۔“ (1)

صدیاں گزرن توں بعد محاورے وراثت بن دے نیں۔ محاوریاں توں پناں لفظاں بھری کتاب بے معنی لگدی اے۔ محاورے گھٹ لفظ رکھدے ہویاں وی وڈے معنی دیندے نیں۔ محاورے دے ورتارے نال ادب نوں پُچس دار بنایا جاندا اے۔ محاورہ کسے بندے دی کاڈھ نہیں ہوندی سگوں صدیاں دے تجربیاں دی روشنی وچ ودھدے رہندے نیں۔ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر محاورے دی وضاحت ایداں کردے نیں:

”محاورہ ادب وچ (نثر تے نظم) دونواں کھیتر اں وچ ای ورتیا جاندا اے۔ تے

ایہہ طرز فکر ای اے جیہنوں محاورے دی طاقت نال ای ادب وچ ہمیشگی ملدی

اے۔ ایہدے پاروں ای کوئی شعر یا شاعر دوامی حیثیت حاصل کردا اے۔“ (2)

محاورے ادب دی خوبصورتی، زبان دی فصاحت تے بلاغت وچ وادھا کردے نہیں ایس دے ورتارے نال زبان نوں ترقی ملدی اے۔ جس ادب وچ محاورے دا بوہتا ورتارہ ہووے اوہ ادب لازوال ہو جاندا اے۔ محاورے خاص معنی رکھدے نہیں۔ جیہدے نال گل نوں سمجھنا آسان ہو جاندا اے۔ ڈاکٹر شہباز ملک محاورے بارے کہندے ہیں۔

”محاورہ بول چال نوں شنگارن داسبب بن دا اے تے اپنے مطلب تے مفہوم نوں دوہرے تیکر سچے طریقے نال اپڑان وچ اہم کردار ادا کردا اے۔ بول چال وچ محاورے دی ورتوں سوجھ بوجھ پیدا کردی اے تے سُنن والیاں دے دھیان نوں معجزاتی ڈھنگ نال اپنے دل کھچدی اے۔ کسے وی بولی وچ محاورہ اک وگدی ہوئی ندی دیاں لہراں وانگ ہوند اے“۔ (3)

محاورے اپنے اندر مجازی تے حقیقی معنی رکھدے نہیں۔ کلاسیکل شاعراں دی شاعری وچ بوہت سارے محاورے، اکھان تے تلمیحاں ملدیاں نہیں۔ شاعراں نے نیکے شعراں راہیں وڈیاں گلاں سمجھائیاں نہیں۔ وارث شاہ دی ’ہیر وچ اجیہیاں مثالاں ملدیاں نہیں جیہڑیاں آج دے معاشرے دی سچے ڈھنگ دی عکاسی کردیاں نہیں۔ صوفی شاعراں نے محاوریاں تے اکھاناں دی ورتوں نال لوکاں نوں سدھے راہ لاون دا چارہ اکیتا نالے پنجابی زبان نوں وڈیائی بخشی۔ محاوریاں اندر اک بھارت ہوندی اے۔

محاورے تے اکھان کسے علاقے دی تہذیب تے لوکاں دی نفسیات دی چنگے طریقے نال عکاسی کردے ہیں۔ آج وی محاوریاں تے اکھاناں دی ورتوں نال کسے وی علاقے یا برادری نوں پرکھیا جاسکدا اے۔ آج دے دور وچ نوں پنجابی دے محاورے گھڑن والے بوہت گھٹ نہیں فیرووی پرانے محاوریاں نے زبان نوں بوہت اچیری شان بخشی اے۔ محاوریاں وچ استعاریاں دا ڈھیر استعمال ہوند اے۔ جابر علی سید اکھدے ہیں:

”ساڈے بلاغت دے عالم محاورے وچ استعارے دی کھوج نہیں لاسکے کیوں جے اردو وچ شاعراں نے استعارے دی ای ورتوں کیتی اے تے بوہتی ورتوں اوہناں محاوریاں دے سلسلے وچ ای کیتی اے کیوں جے بوہتے محاوریاں دی نینہہ استعاریاں اُتے ای ہوندی اے“۔ (4)

محاوریاں وچ استعارے، کنائے تے تمثیل دا چوکھا ورتارہ اے ایہناں دے استعمال میں ادب دی ہر صنف نوں وڈیائی بخشی اے۔ ڈاکٹر ارشد شاہد ہوراں دے نیڑے:

” (1) محاورے وچ گھٹو گھٹ دو لفظ ہوندے نیں۔ (2) محاورے گرامر دے قاعدیاں دے مطابق ہوندے نیں۔ (3) محاورہ اصلی معنیاں دی بجائے مجازی معنیاں وچ ورتیا جاند اے۔ (4) محاورہ عام لفظی معنیاں دی بجائے خاص لفظی معنیاں وچ استعمال ہوندا اے۔ (5) محاورے وچ مصدر ہوندا اے۔ (6) محاورے وچ موجود مصدر دے سارے مشتقات استعمال ہوسکدے نیں پر اصل محاورے وچ کوئی تبدیلی نہیں آسکدی۔ (7) محاورے اہل زبان دی بول چال (روزمرہ) دے مطابق ہوندے نیں۔ (8) محاورے دے لفظ اپنے اصلی معنیاں توں ودھ معنی دیندے نیں۔ (9) استعارے وچ وی محاورے دی جھلک موجود ہوندی اے۔“ (5)

محاوریاں وچ لفظاں دا ورتاوا عام بولن والی زبان وچ ہوندا اے۔ جس طرحاں ”ٹھنڈ پینا“ ایس دا لفظی معنی سردی لگنا پر ایہہ پہلو دار ٹوٹا اے۔ ایس نوں محاورے وچ ورتدیاں کردیاں ہوياں معنی بدل جان گے کہ پئی کوئی چنگی خبر سن کے بندے نوں خوشی ملنا اے۔ ڈاکٹر شہباز ملک دے مطابق:

”محاورے حیاتی دے ورتارے وچوں پنکڑ دے نیں تے نت دی بول چال وچ ورتے جاندے نیں تے اوس زبان دی ریت نوں ہور پکیاں کر کے اوہنوں سوچ سیانف وچ گنھ دیندے نیں۔ انج بولی داسارا بوجھ تے بھار محاوریاں دی وڈمگی پونجی وچوں ای جنم لیند اے۔“ (6)

محاوریاں وچ تشبیہ، استعارہ، کنایہ، مجاز مرسل، تشکیلاں تے تلمیحاں ورتیاں جاندیاں نیں۔ ”بانہواں ٹن“ اک محاورہ اے۔ ایس دا (نون) لہ کے انج دے اکھراں وچ لکھیا جاند اے۔ تنویر دے دشمن اکٹھ نال رل جاوَن پاروں ”تنویر دیاں بانہواں ای ٹٹ گنیاں نیں۔“

شاعری ہووے یاں نثر محاوریاں دا ورتاوا ادب نوں پھبا دیندا اے ادب دی وڈیائی ہوندی اے۔ محاورہ مصدر نال رل کے وڈیائی نوں ظاہر کردا اے۔ زبانان مڈھ توں ای محاورے تے اکھانا نال بھریاں ہوياں نیں ایہناں دی رلت نال ادب دے حُسن وچ وادھا ہوندا اے جیہڑی مٹھاس، چاشنی، موسیقی، سوچ تے فکر شاعری تے نثر وچ ہوندی اے اوہورنگ ایہناں محاوریاں وچ ہوندا اے۔ محاورے تے مصدران دے گھ جوڑ نوں ایہناں لفظاں راہیں پرکھیا جاسکد اے۔

محاورے دی زبان من کھجیوں ہوندی اے۔ جس طرح انا مذہبی گل وچ قرآن تے حدیث دی ورتوں، سیاسی پنڈار وچ لوکاں دے فائدے واسطے گل بات، پنڈ بہہ کے فصلاں دی گل چنگی لگدی اے۔ انج ای محاورے ہر پنڈار وچ سچے ڈھنگ نال لوکاں دادھیان کھچن لئی ورتے جانے نیں۔ محاورے نال کیتی گل زور دار ہوندی اے۔ تھوڑے لفظاں وچ گل سمجھائی جانندی اے تاں ای گل وچ سچائی تے رعب ودھ جاندا اے۔ محاورے تے مصدر اں دا اکھ ہون نال زبان وی کس دار ہو جانندی اے تے سُنن والیاں نوں کیتی گئی گل چنگے طریقے نال سمجھ آ جانندی اے۔ محاورہ اپنی زبان دارس ہوندا اے۔

”محاورہ وسیب توں اُٹھ کے ادب دا حصہ بن دا اے تے ادب توں جدوں واپس

وسیب پرتدا اے اوہدوں اوہ وسیب وی گل بات تے زبردست اثر انداز ہوندا

اے۔“ (7)

محاورہ مصدر توں بغیر نہیں بن دا پنجابی زبان ہووے یاں اُردو، سندھی، گوجری، فارسی، بلوچی، براہوی، ہندکو تے راجستھانی وغیرہ سمجھناں وچ طریقے نال محاورے بن دے نیں۔ مصدر اوہ ہوندا اے جیہڑا کسے وی اکھراں توں نہ بنے مگر ایہندے توں کئی اکھراں بن جانے نیں۔ جیویں لکھنا توں لکھن والا تے لکھیا وغیرہ۔ مثال واسطے کجھ محاوریاں وچ مصدر اں دا استعمال کوں ہوندا اے تے محاوریاں وچ اسم یاں فعل کوں ورتے جانے نیں۔ کجھ تھلے درج کیتے گئے نیں۔ پنجابی زبان دے لکھاریاں توں اڈ دو جیاں زباناں دے لکھاریاں دے نیڑے محاوریاں دی جانکاری لئی پیٹھاں دس پائی گئی اے۔ ڈاکٹر خوشنودہ نیلوفر محاورے بارے ہندیاں نیں:

”خاص اہلی زبان کے روزمرہ یا بول چال یا اسلوب بیان کا نام محاورہ ہے۔ لیکن

روزمرہ اور محاورہ میں امتیاز نہ کرنے کے لئے محاورہ کے ایک محدود معنی مان لئے

گئے ہیں۔ اب محاورہ کا اطلاق خاص کر ان افعال پر ہوتا ہے جو کسی اسم کے

ساتھ مل کر اپنے حقیقی معنوں کی بجائے مجازی معنوں میں استعمال ہوتے ہیں۔

مثلاً ’اُتارنا‘ کے حقیقی معنی کسے شے کو اوپر سے نیچے لانے کے ہیں، مثلاً گھوڑے

سے سوار کو اُتارنا، کھوٹی سے کپڑا اُتارنا، کوٹھے سے پلنگ اُتارنا لیکن ان میں

سے کسی کو محاورہ قرار نہیں دیا جاسکتا کیوں کہ ان میں ’اُتارنا‘ حقیقی معنوں میں

استعمال ہوا ہے۔ لیکن اس کے برعکس نقشہ اُتارنا، نقل اُتارنا، دل سے اُتارنا

محاورات ہیں کیوں کہ یہاں ’اُتارنا‘ مجازی معنوں میں استعمال ہوئے

ہیں۔ اسی طرح ’روٹی کھانا‘ محاورہ نہیں ہے، لیکن غم کھانا، قسم کھانا اور دھوکہ کھانا

محاورہ ہے۔“ (8)

کوئی بندہ گل نون معتبر بنان لئی محاورہ یاں اکھان داورتارا کردا اے۔ اکھاناں یا محاوریاں نون جیوند اکھنا کسے اک بندے کی کوشش نہیں سگوں سارا معاشرہ سلامتی لئی ایہناں داورتارا کردا اے۔ سبھتوں بوہتا کردار زانی دا اے جیہڑی ہر بھنڈار وچ ایہناں دا چوکھا ورتارا کردی اے۔ شادی ویاہ ہووے یا کوئی مرگ پٹھ ہووے یاں لڑائی ایہہ اکھاناں تے محاوریاں دا ورتارا ضرور کردیاں نیں۔ پنچایت ہووے یاں کوئی اکٹھ گل نون وڈیائی بخشن لئی محاوریاں تے اکھاناں دا ورتارا ضرور ہوندا اے۔ ایہہ گل اُتے مہر لاون وانگ ہوندا اے۔ اجہی گل معتبر اکھواندی اے:

”دو یا دو سے زیادہ الفاظ کے مجموعے کو جو اپنے مجازی معنوں میں استعمال ہو محاورہ کہتے ہیں۔ اسی طرح ضرب الامثال بھی اپنے مجازی معنوں میں استعمال ہوتی ہے۔ محاورے اور ضرب الامثال ایک طرح کے جملے ہیں جو انسانوں کے تجربات و مشاہدات کو ظاہر کرتے ہیں اور کسی خاص واقعے یا حادثے کا عکس ہوتے ہیں۔ یہ تہذیب و تمدن کا پتہ دیتے ہیں۔ معاشرتی، ثقافتی، مذہبی اور سیاسی رجحانات کا بھرپور اظہار کرتے ہیں۔ دنیا میں جتنی بھی زبانے بولی یا پڑھی جاتی ہیں یہ ان میں موجود ہوتے ہیں۔ زبان کا حسن بھی یہی ہے کہ اس میں محاورے اور ضرب الامثال شامل ہوں۔“ (9)

سمندر نون گئے وچ بند کرنا محاورے دا کمال اے۔ تھوڑے لفظاں وچ ڈھیر ساریاں گلاں سمجھائیاں جاندیاں نیں۔ اجبے لفظاں دا اکٹھ جیہڑا گل منوالیند اے نال ای چوکھا اثر چھڈ دیندا اے۔

”کہاوتیں اور محاورے کسی بھی زبان کے ماتھے کا جھومر ہوا کرتے ہیں۔ ان کا

بر محل استعمال تحریر و تقریر کو چار چاند لگا دیتا ہے، کیوں کہ ان کے ذریعے طویل

تقریر تجربات کا نچوڑ محض ایک فقرے میں بخوبی سمودیا جاتا ہے۔“ (10)

محاورے تے اکھان ادب وچ اُچا مقام رکھدے نیں۔ جیویں اک بڈھے بندے دی وڈیائی، رعب، عقل تے تجربے دا ثانی کوئی دو جانیں ہوندا۔ انج ای محاورے ادب وچ اُچا مقام رکھدے نیں۔ پتھرتے لکیراے کہ محاورہ تے اکھان ادب داروپ نیں۔ پنڈ دیاں سوانیاں ایس ادب نون زندہ رکھن وچ اڈاھڈا کردار ادا کردیاں نیں۔ محاوریاں دی تعریف انج

کیتی اے:

”اگر الفاظ اپنے لغوی معنوں میں مستعمل ہوں اور ترتیب و ترکیب اہل زبان کے استعمال کے مطابق ہو تو اس کو اصطلاحاً روزمرہ کہا جاتا ہے اور اگر مجازی معنوں میں مستعمل ہو تو محاورہ، گویا محاورے میں بنیادی بات یہی ہے کہ الفاظ اہل زبان کی ترتیب و ترکیب کے مطابق مجازی معنی میں استعمال کیے گئے

ہوں۔“ (11)

محاوریاں دی وڈی خوبی ایہہ اے کہ معنیاں وچ ڈونگھیا ئی ودھ جاندی اے۔ چوکھیاں گلاں کرن توں پناں تھوڑے لفظاں وچ اظہار کردتا جاند اے۔ پنجابی زبان آریاواں دے آون توں بوہت پہلاں بولی تے سمجھی جاندی سی۔ دھرتی اُتے کئی قوماں آئیاں تے زبانان بولدیاں رہیاں پر پنجابی نیں اپنی شناخت ختم نہ ہون دتی۔ پنجابی زبان نے ڈونگھیا ئی تے بلاغت پاروں اپنی شناخت لوکاں دے دلاں اُتے اُساری رکھی ایڈی مٹھی تے چھیتی سمجھ آون والی زبان نیں اُچیری شان حاصل کر لئی۔ ساڈے ادب دی شان پنجابی محاورے تے اکھان نیں جیہناں پاروں ادب پڑھن دی چس ودھ جاندی اے تے لکھاری دی گل چھیتی سمجھ آ جاندی اے۔ گل دیاں باریکیاں نوں محاوریاں راہیں سمجھ لیا جاند اے۔ سید وارث شاہ نے اپنی کتاب ”ہیر“ وچ سویردی منظر کشی جس خوبصورتی نال کیتی اے سبھ لوکاں نے منیا اے کہ اجیہی منظر کشی پنجابی زبان توں ہٹ کے دی زبان وچ نہیں ہوئی۔ جیویں:

چڑی پچو بکدی نال جاں ٹرے پاندھی پیاں دودھ دے وچ مدھانیاں نے

صح صادق ہوئی جدون آن روشن تدوں لالیاں آن چچلانیاں نے (12)

پنجابی زبان وچ آج دے نوں دور وچ ادب اردو ادب موجب گھٹ لکھیا جاند اے فیروں پنجابی دی پنجاب وچ وڈیا ئی تے ایس دے ادبی کھلار نوں گھٹانیں سکدے۔ ماں بولی پنجابی لوک جتی وی ترقی کر لین پر فیروں زبان دی ورتوں محاوریاں تے اکھاناں راہیں ایس نوں بولدے رہن گے۔ ایہو گل کسے زبان دی ترقی سمجھی جاندی اے۔

”کسے وی زبان وچ محاورہ اوہدی جامعیت، قطعیت تے وسعت دی علامت

ہوند اے۔ محاورے وچ تشبیہ، استعارہ، کنایہ تے طرز ادا ایہیے تلازمات اپنے

مرکب روپ وچ جلوہ گر ہوندے نیں۔ جیہڑے سارے مل ملا کے ابلاغ دا

کردار ادا کردے نیں۔“ (13)

محاوریاں وچ گھٹ لفظ تے معنیاں وچ ڈونگھیا ئی ہونوں موجب یاد چھیتی ہو جاندا ہے نہیں۔ ایہو محاورے موقع دے مطابق گل باتوں معتبر تے سند والا بنا دیندا ہے نہیں۔ اکھان ہر زبان دے ادب دا گھنا ہوندا ہے نہیں۔ محاوریاں دے لفظ اجھے ہوندا ہے نہیں جیہڑے سوکھے تے زبان راہیں چھیتی بولے جاوے والے ہوندا ہے نہیں۔ ہر بندے دی سمجھ وچ آجاندا ہے نہیں۔ لمے چوڑے تے مشکل لفظاں توں جان چھٹ جاندا ہے۔ ایہناں نال محاورے یاد کرن لئی اوکھیا ئی نہیں ہوندا ہے بول دی چھیتی جاندا ہے نہیں۔ انگریزی وچ محاورے نوں Idom آکھیا جاندا ہے Advance Dictionary موجب:

“ A phrase which means something different from the meanings of the words form which it is formed”.(14)

جیویں لوک گیتاں بارے مکمل جانکاری نہیں ملدی کدوں بولے تے لکھے گئے محاوریاں تے اکھاناں دی اگھ سگھ نہیں ملدی کہ ایہناں نوں کیہڑے لکھاریاں تخلیق کیتا۔ نکلیاں لفظاں وچ ڈا ہڈی سوئی ترتیب ہوندا ہے تے بوہت چھیتی بولے تے سمجھے جاندا ہے نہیں۔ محاوریاں وچ حیاتی دے ہر پکھ دی گل ہوندا ہے۔ مصریاں دے دور توں لے کے چین مت، ہندومت، بُدھ مت، یونانی، یہودیاں، عیسایاں، مسلماناں تے آج دے دور وچ کسے وی لسانی تے مذہبی کتاب نوں پھولیاں چوکھے محاورے تے اکھان ملدا ہے نہیں۔ کیوں جے ایہناں چھوٹیاں اکھراں دے معنیاں وچ اخلاقی تے معاشرتی ادب دا حوالہ ضرور ملدا ہے۔ حمید اللہ ہاشمی لکھدا ہے:

”محاورہ پہلو دار جملہ ہوندا ہے۔ جیہڑا روزمرہ بولن والی زبان دے اوہ اصولاں

دے مطابق ہووے تے تمام مطلب توں کجھ ودھ مطلب دیوے محاورہ دو یا دو

توں زیادہ لفظاں نال پورا ہو جاندا ہے۔“ (15)

محاورہ کسے وی زبان دا مرکزی نقطہ ہوندا ہے۔ ایہہ اوہ بھنڈارا ہے جیہڑا چھوٹا ہونوں دے نال اپنے آلے دوالے بوہت ساریاں حقیقتاں نوں اکٹھا کیتا ہوندا ہے۔ محاورے ون سوئے تجربیاں نوں لوکاں ساہمنے لیا جاندا ہے۔ ادب وچ خوبصورتی دا دادھا کرن لئی انج کیتا جاندا ہے جیویں دوہٹی لئی گہنا، لیڈا، سُرخی پوڈر تے شرم و حیا ضروری ہے۔ ساریاں شیواں اوس دے سوہنے پن نوں ودھاندا ہے نہیں۔ ایسے طرحاں محاورے تے اکھان اک ادب دی خوب صورتی لئی ات ضروری نہیں۔ محاورے ادب لئی ریڈھ دی ہڈی نہیں تے متھے دا جھومر۔ ایہندے وچ اختصار بوہت ہے۔ ماضی دی باری

جھاکیاں دنیا دی ہر مشین وڈی تے کھلری ملدی سی پر ہن بھاری تے کھلری وی گھٹ اے۔ جس طرحاں مادی شیواں وچ تبدیلی آئی انج ای چھوٹے تے معنیاں نال بھرے محاورے تے اکھان دولئی ضروری نیں۔ مصروف تے تیز دور وچ لمیاں تے وڈیاں استاناں واسطے انسان کول وقت گھٹ اے۔ وعظ کرن والے نے لوکاں نوں چُکھیا میریاں گلاں چنگیاں سن اوہناں آکھیا سوہنیاں سی پر ہن لمیاں۔ ایہتوں پتا لگیا کہ گل چھوٹی تے معنی خیز ہون نال سچھی ہوندی اے نالے لسنن والیاں وچ دلچسپی وی پیدا کردی اے۔ جیویں:

آہڈ الاون، باجھ بلداں کھوہ نہ وگن، بلے لٹن، پینگھ پاون، تھکس وڑے پکان، جھاڑے کرن، جھنج پاون، حقہ پانی بند کرن، خیر پاون، دم مارن، ڈولن، سوکناں دا وانگ متھا ڈا ہون، شکر وچ پیاز گھولن، صفاں گالن، کچھاں مارن، گھنگھیاں پا کے بیٹھ رہن، لُج رکھن، منتر پھوکن، وارے جاون، ہتھ پیلے کرن۔

محاوریاں پاروں ایہہ گل نکھر کے سامنے آندی اے کہ محاوریاں نال ای ادب وادھے پیندا اے۔ یکے ہونیاں وی ایہہ اُچی وڈیائی رکھدے نیں۔ ایہہ ادب دا حُسن تے چچھان نیں۔ ایہناں وچ زبان دیاں باریکیاں، نزاکتاں تے وسعتاں ہونیاں نیں۔ ہر محاورے وچ کوئی نہ کوئی کہانی، تاریخ تے ثقافت ہوندی اے۔ علامہ اقبال ہوراں اُردو وی وسعت اُتے گل کردیاں پنجابی دی جامعیت وی مٹی اے۔ پنجابی زبان دے ادب وچ کلاسیکل دور توں ای محاوریاں نال شاعری نوں شنگھار یا گیا۔ آج دے نویں دور وچ پُرانے محاوریاں پاروں اک جہان رکھدے نیں پڑھ کے خوشی لہدی اے۔ ایہناں وچ موسیقیت، غنائیت، نغمگی تے ترنم ہوندی اے۔ کیوں جے ایہناں وچ صدیاں دے تجزیات دا حقیقی رَس ہوندا اے۔ شاہ حسین موجب:

کہے حسین فقیر سائیں دا، ایہتھے نہیں آونا پھیرنی (16)

محاورہ متھے گئے کچھ اکھراں د امر کب ہوندا اے جیہڑا قواعدی خلاف ورزی نہیں کردا۔ ایس دے اکھراں نوں بدل دتا جاوے تے اوس دے معنی وی بدل جاندا نیں۔ ایہناں اکھراں نوں ہو بہو لکھیا جاندا اے۔ جانچ کرنی ہووے تے محاوریاں دی ورتوں دا ہونا ضروری اے۔ ایہہ انسانی تجزیات تے سیانیاں لوکاں دی مثال ہوندے نیں۔ مجازی معنیاں وچ کن اوہلے وڈی گل سمجھا دیندے نیں۔ ڈاکٹر ارشد محمودنا شاد کہندے نیں:

”انسان عقل اور شعور کے بل بوتے پر احساسات، تجربات، مشاہدات اور

جذبات کی تشکیل کرتا ہے۔ اور نطق کے وسیلے سے وہ انہیں اظہار کا لباس پہناتا

ہے۔ محاورہ بھی اسی نوع کا ایک لسانی سانچا ہے۔“ (17)

انسان تجربات تے ویلے دی تبدیلی پاروں کجھ اکھراں نوں گھڑ دا اے جیہڑے ویلا گزرن نال مستند معنی دی شکل وچ ڈھل جانے نیں۔ سالوں سال دی ورتوں بعد ایہہ محاورے تے اکھاناں داروپ دھار لیندے نیں۔

حوالے

- 1- دلشاد ڈوانہ، ڈاکٹر، فیروز دین شرف دی حیاتی تے فن، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 2008ء ص 483
- 2- فقیر محمد فقیر، ڈاکٹر، پنجابی زبان و ادب کی تاریخ، لاہور: سنگ میل پبلی کیشنز، 2002ء، ص 56
- 3- شہباز ملک، ڈاکٹر، ساڈے اکھان، لاہور: ڈان بک سوسائٹی، 1978ء ص 12
- 4- شوکت مغل، سرانیکھی، محاورے، ملتان: سرانیکھی ادبی بورڈ، 2004ء ص 14
- 5- محمد ارشد شاہد، ڈاکٹر، ہیرو وارث شاہ دے محاوریاں دالسانی مطالعہ، لاہور: مقالہ پی۔ ایچ۔ ڈی، پنجاب یونیورسٹی، ص 8
- 6- شہباز ملک، ڈاکٹر، پنجابی لسانیات، لاہور: عزیز بک ڈپو، 1996ء ص 113
- 7- اوہی، ص 13
- 8- خوشنودہ نیلوفر، ڈاکٹر، اُردو محاورے، جہلم: بک کارنر، 2015ء ص 12
- 9- انجم گیلانی، سیدہ، سرانیکھی محاورے اور ضرب الامثال، لاہور: نگارشات، 1997ء ص 9
- 10- عشرت جہاں ہاشمی، ڈاکٹر، اُردو محاورات کا تہذیبی مطالعہ، لاہور: نشریات، 2015ء ص 27
- 11- اوہی، ص 33
- 12- وارث شاہ، اصلی وڈی ہیرو، مرتبہ پیراں دتہ، تڑگڑھ، لاہور: عمر بک سنز، 2000ء ص 75، 76
- 13- محمد ارشد شاہد، ڈاکٹر، ہیرو وارث شاہ دے محاوریاں دالسانی مطالعہ، مقالہ پی۔ ایچ۔ ڈی لاہور: پنجاب یونیورسٹی، ص 28
- 14- Ch. Abdul Mujeeb, Caravan Advanced Learner's Dictionary, Qirtaas Publishers Lahore, Page:496
- 15- حمید اللہ ہاشمی، چونویں پنجابی اکھان تے محاورے، ساہیوال: اُستاداں دی ہٹی، س۔ ن۔ ص 20
- 16- محمد آصف خاں، مرتبہ کافیاں شاہ حسین، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 1998ء ص 124
- 17- ارشد محمود، ناشاد، ڈاکٹر، محاورے کا لسانی مطالعہ، پشاور: مشمولہ خیابان بہار، ششماہی پشاور، 2007ء ص 76

Chatnar

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 4, Jan.-Dec. 2020, P.

☆ ڈاکٹر شفیق رشید

چھتار

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ دسمبر 2020ء، مسلسل شمارہ 4

آزادی نگروں لکھی پنجابی سی حرفی

Abstract

Si Harfi is not merely a poetical form rather it is a poetical system which has been used for centuries by the poets of subcontinent to weave rich tapestries in Punjabi literature. The history of this antique poetical form is long and time-honored. The nascent structure of Si Harfi which was represented in the forms such as Patti and Bawan Akhri are so archaic that they can be seen in the scriptures of Sikhism. The books such as "Aadi Garanth" and "Guru Garanth" exhibit extant record of this time old poetical form. The poet who took this poetical form to the heights of popularity was Sultan Bahu who conceived legendary verses using Si Harfi. The malleability of this poetical form is evident from the varied themes which have been covered by

poets in it. Mysticism, Sufism, historic literature and romantic literature are few of the themes that have been used by authors to write in Si Harfi. The evolution of Si Harfi can be observed from 16 century to the time of Pakistan's independence where the poets can be observed experimenting with exciting and stimulating themes. This research article is a humble endeavor of the researcher to provide a bird's eye view of the poetry composed with Sharif from the time of independence till today. The motivation behind this research is to supplement the academic knowledge of the fantastic poetical and metric form of Si Harfi

پنجابی ادب دے بھرے بھنڈار وچ دو کھیتراں جیسے نہیں جیہناں نے پنجابی ادب نوں دنیا دے دو جے ادباں دے مقابلے تے لیا کھلاریا اے۔ اوہناں وچوں اک کلاسیکی ادب اے تے دو جالوک ادب۔ پنجابی دے کلاسیکی ادب وچ اپنی تخلیقی قوت اے ایہدے پر چھوویں اجو کے ادب تے ویکھے جاسکدے نہیں ایہدیاں صنفاں نوں اج وی او سے رنگ وچ ورتیا جا رہیا اے۔ انگریزی ادب دے اثر پٹھ جدوں پنجابی دیاں جدید صنفاں وچ رومانوی شاعری کیتی گئی ایہہ اثر دیکھن نوں آیا کہ رحمان بدلن نال لوکاں نے ایہناں جدید صنفاں نوں اپنایا۔ جدید نظم، آزاد نظم، غزل، رباعی، بلیک ورس، ہائیکو، وچ شاعری شروع ہوئی۔ انگریزاں دے جاون تے آزادی گروں اٹھل پھل تے نس بھج سی ایس کیفیت دا اُبال جدوں مٹھا پینا شروع ہو یا تے شاعری دا مزاج وی ساواں ہو گیا۔

نجم حسین سید نے نوں نظم وچ کافی تجربے کیے۔ اوہناں کلاسیکی رمزیاں تے علامتاں نوں نوں معنی دتے۔ اوہناں نظماں نوں مکالمیاں دی صورت وچ نظمیاں۔ جدیدیاں نوں نظم دے شاعراں وچوں افضل احسن، شریف کنجاہی، اقبال صلاح الدین، سلیم جہانگیر، منو بھائی، اسماعیل بھٹی، لیتق بابر، بشیر منذر، عارف عبدالمتین، سلیم کاشر، ماجد صدیقی تے

تنویر بخاری ہوراں دے ناں نیں۔ مگروں نکی نظم دارجمان آیا۔ گھٹ اکھراں وچ اک پوری وارتایاں گل نون بیاننا۔ ایہدے وچ منیر نیازی دی ایمائیت نال بھری شاعری نے واہوا حصہ پایا تے باقی صدیقی ہوراں دے نال نال نظم دے گھٹو گھٹ سارے شاعران نے ایہدے وچ تجربے کیئے۔ اوس دور وچ وڈا مہاڑ غزل دا وی سی۔ غزل پاکستان بنن توں پہلاں لکھی گئی پر باقاعدہ غزل دارجمان نویں دور وچ بنیا۔ رؤف شیخ، ظفر اقبال، تاب رضوی، ماجد صدیقی، سلیم کاشر، بشیر منذر، تنویر بخاری، نذیر چودھری تے ہور نویاں شاعران نے ایس ولے گوہ کیئے تے ایہنوں جدید غزل دی سطح تے لے آئے۔ مگروں اک دور ترجے تے نعت دا آیا، جیہدے وچ اُگھڑواں نال حفیظ تائب ہوراں دا اے۔ اردو ادب دے کجھ وڈے شاعران احمد ندیم قاسمی، صفدر میر، فارغ بخاری، حبیب جالب، انیس ناگی، شہزاد احمد تے انور مسعود ہوراں دے ناں ذکر جوگ نیں۔ ایہناں شاعران دی پنجابی وچ شاعری مان جوگ سی۔ پیر فضل گجراتی ہوراں پنجابی غزل کھتر وچ چنگا وادھاسی۔ انگریزی ادب دیاں جدید صنفان آن نال لوکائی دامہاڑ ایہناں جدید صنفان ولے مڑ دیاں ویکھیا کلاسیکی انگ وچ شاعری کرن والے شاعر نویاں صنفان اختیار کیتیاں پر ایہد ا مطلب ایہہ نہیں کہ اوہ کلاسیکی ورثے نالوں دکھ ہو گئے۔ اوہناں جدید شاعری کردیاں ساک کلاسیک نال جوڑی رکھیا تے پنجابی دیاں خالص دیسی صنفان وچ نویں تجربے کیئے۔ آزادی مگروں شاعر نجم حسین سیّد ہوراں نے پنجابی کلاسیکی صنف ’وارنوں نویں معنیاں وچ ورتیا اے اوہ وارنوں ’تاریخ‘ آکھدے نیں۔ اوہناں واراں دے پاتراں ہتھ تلواراں یاں سازگاں نہیں پھڑانیاں۔ سگولوں اوہناں دیاں واراں دے پاتر وسیب دے اوہ سدھے سادھے مزدور، شاعر تے تھلڑا طبقہ اے، جیہڑا بے انصافی تے استحصالی نظام تھلے پسدا پیا اے۔

کلاسیکی صنف ’کافی‘ وچ کجھ شاعران نے نویں تجربے کیئے جیہناں وچ مشتاق صوفی، رفعت عباس، خاقان حیدر غازی، شارب، غلام حسین ساجد، نسرین انجم بھٹی تے نجم حسین سیّد ہوریں ذکر جوگ نیں۔ ایہہ شاعر اپنے کلاسیکی ورثے نال جُورے رہے تے دکھ نہیں ہوئے۔ کلاسیکی صنف ’سی حرنی‘ اے۔ ویہویں تے اکیسویں صدی دا پنجابی کلاسیکی ورثے نال جُویا ہو یا اے۔ اوہ اپنے آلے دوالے دی صورت حال، تاریخ، وسیب تے اندر دے اُبال نون کڈھن لئی اج وی سی حرنی دی صنف ورت رہیا اے۔ آزادی مگروں اوہ اپنے کلاسیک تون آزادی نہیں ہو یا سگولوں اوہ اپنے ورثے دی سانجھ کیتی اے۔ ڈھیر سی حرنی نگاراں آزادی مگروں ایس صنف وچ شاعری جاری رکھی۔

حافظ برکت علی قادری لاہوری، چودھری فضل دین باجوہ دے گھر جے۔ اسلامیہ کالج لاہور توں بی اے وچ ریاضی دے ’اے‘ تے ’بی‘ کورس نال کامیابی حاصل کیتی۔ ایس توں بعد انڈین آڈٹ اکاؤنٹس سروس وچ شامل ہو گئے۔ اوہناں دیاں لکھتاں وچ سی حرنی شامل اے۔ سی حرنی وچ منقبت، مدح تے عشق رسول دے جھلکارے دکھالی دیندے

نیں۔

ز زاریاں کر کر باریاں میں، کوئی وچھڑے بجن ملا دیوے
میرے پیر میراں محی الدین اگے میرا حال زبون سنا دیوے
کوئی دم باقی نہ کوئی رہیا ساتھی پیا پاک جمال دکھا دیوے
حافظ ترس کر کے میرے حال اُتے، دیس ماہی دے وچ پہنچا دیوے (1)

اوہناں دیاں سی حرفیاں تے تصوف تے معرفت دارنگ اُگھڑواں اے۔ فارسی لفظالی تے عربی لفظالی ڈھیر ورتی
اے۔ پیر نال عقیدت بہت زیادہ اے۔ پیراں، مریداں دے معاملات وی ڈھیر ڈھکویں نیں۔ عبدالغنی شاکر ہوریں دلپال
علاقہ دینہ تحصیل و ضلع جہلم وچ جمے ہوش سانھیا تے گھروں صوفیانہ ماحول ملیا۔ اوہناں دے خاندان دی نوشاہیہ سلسلے نال
جوت سی۔ عبدالغنی شاکر ہوریاں دیاں چھ سی حرفیاں چھپیاں نیں۔ جیہناں وچوں پہلی حمدیہ تے دوجی نعتیہ اے۔ باقی چار سی
حرفیاں مدح تے منقبت دیاں نیں۔ لکھدے نیں:

غ غیر تھیں مولا نجات بخشیں سدا کرے تعریف فقیر تیری
کاذین اتے سدا لعنتاں نیں صادقین پئے پڑھن تفسیر تیری
آدم جن ملائک تے حور غلماں دن رات پئے پڑھن تکبیر تیری
شاکر شان تیری سمجھے یار تیرا صفت کیہ میں کرساں حقیر تیری (2)

حمدیہ سی حرفی ہووے یاں باقی کلام اوہدے وچ عقیدت تے نماز دارنگ وکھالی دیندا ہے۔ فارسی تے عربی لفظالی
وی ڈھیر ورتی اے۔ ایہہ سارا کجھ شاید صوفیانہ گھرانے نال جڑت رکھن پاروں اے۔ واصف علی واصف دا تعلق کنڈاں
خاندان توں ہے۔ واصف علی واصف دے پردادا اناں نموش محمد سی۔ حافظ ہون دے نال نال قرآن دی تعلیم وی دیندے
سن۔ واصف ہوریں خوشاب وچ جمے بچپن خوشاب وچ گزاریا۔ اوہناں دا خاندان چشتیہ سلسلے توں بیعت سی۔ اوہناں دی سی
حرفی وچوں وگی ویکھو:

خ خبر لیا وو دلبر دی، دل روند آہاں بھر کے
دل دے اندر دلبر رہندا لبھدا اے مر مر کے
شاہ حسین نوں مولا ملیا ویکھیا نیزے چڑھ کے
واصف یار نے جت لئی بازی چُپ کر کے تے ہر کے (3)

امین خیال ہو راں نکئی بحر وچ سی حرفی لکھن دا کاچنگا تجربہ کیتا ہے۔ موضوع رومانوی رنگ وچ اے۔ امین محسن ہو راں دا دادی تخلص محسن اے۔ اوہ موضع فتح گڑھ لاہور وچ جنمے۔ اوہناں دے پوداناں فضل دین سی جیہڑے نیک تے پرہیز گارسن۔ اوہناں دی ماں دانان کرم بی بی سی۔ اوہ کدی سکول نہیں گئے۔ امین محسن ہو راں دی سی حرفی وچ صوفیانہ، نصیحت تے اپنی اخیر نوں سنوارن دے موضوع لکھدے نیں۔ سی حرفی وچ لکھدے نیں:

س سَنک جاسی ہرا کھیت میرا کھوہے نیناں دی جوگ نو جو میاں
دل دی غار حرا نوں صاف کر کے ادھی رات نوں اُٹھ کھلو میاں
صا بن یاد والا لا کے گھاٹ اُتے لگے اپنے داغ نوں دھو میاں

امب اکاں نوں لگدے نہیں محسن اوہو وڈنا ایس پیجیں جو میاں (7)

محمد عبدالطیف قادری ہو راں نے مڈھلی تعلیم گجرات توں حاصل کیتی تے بی اے گورنمنٹ کالج جھنگ توں کیتا تے بی۔ٹی لاہور وں کیتا۔ اوس مگروں اوہناں کافی سکولاں وچ ملازمت کیتی تے تعلیم دے شعبے نال جڑت رکھی۔ اوہ حضرت پیر سید نادر حسین شاہ صاحب گیلانی سروری قادری ملہو کھوکھو شریف دے مرید سن کتاب ”نعمات لطیف“ وچ رب دی حمد و ثناء تے حضرت غوث الاعظم دستگیر پیر تے اپنے پیر سید نادر حسین شاہ دی مدح بیان کیتی اے ”نعمات لطیف“ نوں اپنے پیر نال منسوب کیتا اے۔ اوہناں دی لکھت وچ اک سی حرفی شامل اے۔ جیہڑی صوفیاں نوں اخیر سنوارن تے حیاتی جنگی لنگھاوَن ول پریری دی اے:

ٹ ٹلی ناں موت کسے کولوں بھاویں غوث قطب رسول ہے جی

حکم نیا جس رحمان والا درگاہ اوس دی وچ مقبول ہے جی (8)

عبدالطیف ہو راں سی حرفی تیہہ اکھراں تے نہیں سگوں پنجابی دے 33 حرفاں تے لکھی اے۔ عام طور تے شاعر ٹ، پ، ڈ، ز، نوں چھڈ جانداں نیں تے چھوٹی ک تے وڈی ق دوواں وچوں اک نوں ورت لیندے نیں پر لطیف ہو راں نے ایہناں ساریاں حرفاں نوں ورتیا اے۔ رُوف شیخ ہوریں ضلع گوجرانوالہ دی تحصیل حافظ آباد وچ جنمے۔ اوہناں دانان عبدالرُوف شیخ تے پوداناں شیخ، محمد شریف سی۔ مڈھلی تعلیم حافظ آباد وچوں تے بی۔اے۔ فاضل پنجابی، فاضل فارسی دے امتحان لاہور توں پاس کیتے۔ پڑھائی دے زمانے وچ کئی ادبی انجمنیں دے سیکرٹری تے ممبر رہے۔ ”شکر دو پہر“، ”وسیلہ“، ”فجر اں“، ”چپ دا زہر“ اوہناں دیاں کتاباں نیں۔ اوہناں دی کتاب ”فجر اں“ وچ (1969-1994ء) تیکر دیاں نظماں شامل نیں۔ ایہدے وچ اک سی حرفی وی اے۔ رُوف شیخ ہو راں دی نظم دی پہلی کتاب سی، جیہڑی پہلیاں ترن غزلاں دیاں

کتاباں مگروں آئی۔ ایس سی حرنی بارے روّف شیخ لکھدے نیں:

”میں ایس صنف وچ اک نواں تجربہ کیتا اے کہ ایہدی ہیئت وچ کوئی تبدیلی
کیتیاں بغیر ایہوں اج دے دور دے موضوع دتے نیں تے سی حرنی وچ اج
دیاں خود غرضیاں، بے انصافیاں، ادکھڑاں تے ان ہونیاں نوں موضوع بنایا
اے۔ (9)

روّف شیخ سی حرنی وچ لکھدے نیں:

س سڑکاں تے بھیڑاں دی حد مکی ٹرن والے نوں وی راہ لہد انہیں

اوہورستے نیں شہر نہیں بوہت پھیلے ایناں پھیلناں وی بوہتا پھد انہیں (10)

حقیقتاً ایس سی حرنی وچ اج دے سماج نوں پیش مسئلیاں نوں نظمایا گیا اے۔ اک سوہنے اسلوب وچ بیان کیتا اے۔ غزل
دے شاعر ہون دے باوجود اوہناں جنے چنگے ڈھنگ نال سی حرنی نوں نظم کیتا ایس توں گویڑ لایا جاسکدا اے کہ ایس کلاسیکی
صنف وچ اج دے موضوع نوں وی لیان تے بیان دے کئی گھل اے۔ جدید صنف تے نظم دے ہونداں کلاسیکی صنف نوں
ورتتاے ایڈے سوہنے ڈھنگ نال نویں موضوعاں نوں لیانا صنف دی مہانتا دکھاندا اے۔ سمج اللہ قریشی ہوراں بارے
تھوڑی جیہی جا زکاری عبدالغفور قریشی ہوراں دتی ہے۔ سمج اللہ قریشی ہوریں 12 جنوری 1935ء نوں گورداسپور ضلع دے
اک پنڈ وچ جمے۔ ملک دی ونڈ نال جھنگ وچ ڈیرے لائے ساری تعلیم لاہور وں حاصل کیتی۔ بی اے آنرز دے بعد بی ایڈ
کیتا تے دوایم۔ اے کر کے محکمہ تعلیم نال جڑ ہو گئے۔

سمج اللہ قریشی ہوریں نویں نظم دے شاعر نیں تے اوہناں جدید رنگ دی سی حرنی لکھی۔ جیہدے وچ اجو کے
انسان دی ہوندا بیان اے۔ سی حرنی دا ہر شبد اصل وچ وکھری نظم آکھی جاسکدی اے۔ مصرعیاں دی قید توں بغیر ایہہ نکلیاں
وڈیاں نظماں نیں۔ جیہدے وچ ردیف، قافیے دی کوئی پابندی نہیں۔ الف توں ی تا ئیں اوہناں ایہناں نظماں نوں لکھیا
اے۔ جیہدے وچ اج دے بندے دے مسائل، اوہدیاں مشکلاں، پریشانیاں، عام بندہ جیہڑا تھلڑی سطح توں وچلی سطح تک
لوکائی دی آگوائی کردا اے۔ اوہدے سماجی، معاشی، ذاتی رویے دی تبدیلی، وسیبی مسائل نوں چنگے ڈھنگ نال بیانیا
اے۔ پرچلت بھرتوں ہٹ کے اوہناں سی حرنی لکھی۔ لکھدے نیں:

ط طور اطوار پے بدل دے نیں

ایس جگ وچ اج دی زندگی دے

جو کچھ آج ہے سو اوہ نہ بھلک رہی

نہ ایہہ پریت نہ پیار نہ رونقاں ایہہ (11)

سمیع اللہ قریشی ہوراں دی سی حرفی وچ جدیدیت دارنگ ویکھ کے ایہہ گوڑے تے لگدا اے کہ ویہویں، اکیویں صدی دا بندہ جدید دور وچ وی کلاسیک نال جُویا اے۔ دانشوراں نے بنیادی طور تے پاکستان بنن توں بعد جدید تقاضیاں نال اپنی سوچ تے نظریاں نوں رلان دا جتن کیتا اے۔ اوہناں دا مقصد ورثے نوں جدید تقاضے پٹھ لکھن والے ادب دے نال ملا کے لکھن دی روایت قائم کرنا اے، کلاسیکی صنف 'وار وچ' نجم حسین سید ہوراں نے نواں تجربہ کیتا، جیہڑا کامیاب رہیا اے۔ اوہناں وار وچ اجو کے مسائل نوں نظمیا اے۔ 'کافی' دی صنف وچ شارب، مشتاق صوفی، رفعت عباس نے نواں تے کامیاب تجربہ کیتا جیہڑا روایت بنیا۔ ایسے طرح 'بارھاں ماہ وچ' وی تجربے ہوئے پر 'سی حرفی' دی صنف وچ سمیع اللہ قریشی ہوراں دا تجربہ۔ باقاعدہ طور تے روایت نہیں بن سکیا۔ اوہناں نے سی حرفی وچ اکیویں صدی دے بندے دی گل کیتی اے۔ اوہدیاں سوچاں، مسئلیاں، جذبیآں آسائشاں تے فکراں نوں نظمیا اے جیہڑا ڈھنگ ورتیا اوہ جدید نظم دے ڈھیر نیڑے اے آکھیا جاسکدا اے کہ وار تے کافی دی صنف وگلوں سی حرفی نوں جدیدیت دارنگ نہیں مل سکیا۔ اکاڈکاکوششاں ادبی تجربے تیکر ای محدود رہیاں۔

اللہ بخش بخشا ہوریں عدلانے وچ جے۔ اوہناں دے پیو دا ناں رمضان عرف رحمن تے ذات میراٹی (میر زادہ) اے۔ اوہناں دے وڈو ڈیریاں دا اصل دیس منگلی اے۔ جیہڑا بھوانے توں چڑھدے ول اے۔ اللہ بخش ہوراں نے دوسی حرفیاں لکھیاں۔ پہلی سی حرفی حرف م تیکر چلدی اے۔ پراہدے وچ ہر حرف تھلے تن بند لکھے نیں۔ جیہدے وچ صوفیانہ موضوع وی لبھدا ایتے رومانوی وی۔ دوجی سی حرفی حرف م تیکر لکھی اے پراہدے وچ ہر اکھر تھلے اکو بندا اے۔ ایہدے وچ نعتیہ مضمون لبھدا اے۔ ایہہ سی حرفی مخمس وچ لکھی اے تے ہر چار مصرعیاں مگروں اک مصرع ٹیک دا آندا اے۔ اوہناں دی پہلی سی حرفی:

درد بے درد نوں مول نہیںوں درد منداں گوں درد ضرور ہوندا

پیریں ڈھے کے بھل بخشا لیندے بھاویں لکھ گناہ بھر پور ہوندا

میری گل دی ٹونہ پچھان کیتی ایس گل تھیں دل مجبور ہوندا

کرے منتاں لکھ ہزار بخشا ہک وار وی ٹونہ حضور ہوندا (12)

اوہناں دی زبان وچ روانی اے تے زبان ہے وی زوئی ہے۔ تشبیہ، استعارے دا رتارا اوہناں دے مصرعے

نوں جاندار بناو ندا اے۔ اوہناں اپنے کلام وچ ظاہر تے باطن نوں جس ڈھنگ نال بیانیا اے ایہہ اوہناں دا گن اے۔ اوہناں وارث شاہی بحر تے سلطان باہو والا ردیف قافیہ وی ورتیا اے۔ اکیسویں صدی دا بندہ ہو کے وی اوہناں اپنی کلاسیکی روایت نال جڑے رہن داسو ہن آہر کیتا اے۔ تنویر بخاری دا اصل نال فقیر محمد شاہ ولد بیت سید عبدالرحمن شاہ چودہ علمی ذات سید نقوی بخاری اے۔ بھیکھی ونڈ ہتھا ڈستلج دے کنڈھے تحصیل قصور ضلع لاہور، جدی ٹھاہر موضع کرمہ ضلع فیروز پور، اج کل کڑیاں ضلع گوجرانوالا وچ ہوندے نیں۔ اوہ لکھاری، شاعر، کاتب سن، اوہناں پنجابی دی ڈکشنری وی مرتب کیتی۔ اوہناں دی لکھی سی حرفی جدید ووردے تقاضیاں نال ہم آہنگ اے۔ لکھدے نیں:

ط طوئے طلب کریئے، حق، حقدار دا حق ایہہ وے کہ حق چھوڑیئے نہ!

سگوں شہ مل جاندی اے ظالماں نوں جیکر ظلم نوں ہٹکیے ہوڑیئے نہ! (13)

تنویر بخاری ہوراں بھویں سی حرفی دی کلاسیکی ہنتر وچ شاعری کیتی۔ پراہہ سچ اے کہ اوہناں اپنے عہد دے روگاں نوں سی حرفی دے کلاوے وچ لیاون دا جتن کیتا اے۔ حکیم محمد صدیق 1942ء نوں ضلع باغ دے پنڈپساری وچ جنم۔ مڈھلی تعلیم اوہتھے ہی حاصل کیتی۔ سولہاں سال دی عمر وچ اوہناں داویاہ ہویا تے اوس توں دو سال پچھوں اوہناں تین کتاباں لکھیاں۔ 1۔ گلزارِ عشق، 2۔ دیوانِ عشق، 3۔ ابراہیم بن ادھم دی حیاتی دے حالات پنجابی شاعری وچ لکھے پراہہ مسودہ اوہناں کولوں گواچ گیتے اوہناں لکھنا چھڈ دتا۔ دوبارہ لکھن بارے اوہناں لکھیا اے۔ 10 جنوری 2004ء کو میں سویا ہوا تھا کہ اچانک کسی نے کہا کہ لکھو پھر مجھے دوبارہ شوق پیدا ہوا اور میں نے چار ماہ تک لکھا۔ پہاڑی پنجابی، اردو کلام پر مشتمل اپنی پرانی کتابیں اکٹھی کر کے موجودہ اضافہ کے ساتھ شائع کر رہا ہوں۔

حکیم محمد صدیق ہوراں دے مجموعے وچ دوویں کتاباں شامل نیں۔ گلزارِ عشق دی تے دیوانِ عشق وی۔ ”دیوانِ عشق“ وچ اک سی حرفی شامل اے۔ جیہڑی حمدیہ وی اے تے نعتیہ وی باقی سی حرفی اج دے سماجی مسائل اُتے آدھارت اے۔ سماج وچ جیویں آپا دھاپی، بد چلنی، بے حیاتی، کھواکھوئی ہو رہی اے۔ اوہناں جیون دے ایہناں رولیاں نوں بیانیا اے۔ وگئی ویکھو:

س سسکھ نہ رہیا دلاں اندر بدن سڑ کے سب کباب ہویا

محبت رہی نہ آپس اندر ہمدردی دا بھی خانہ خراب ہویا (14)

حکیم محمد صدیق ہوراں نے اک بند اٹھ مصرعیاں دا لکھیا اے نال 32 حرفاں نوں ورت کے شاعری کیتی اے۔ لمبی بحر ورتی اے۔ اسلوب سادہ ایسے لفظالی وی سادی ورتی اے پر کلام وچ پختگی تے پکیائی وکھالی نہیں دیندی۔

بشیر ناطق اپنے نائکے بنگلے صدر گوگیرے وچ جسے۔ ست جماعتیں پاس نہیں تے سکول دافر نیچر بناون داکم کردے
 نہیں۔ بشیر ناطق ہوراں دیاں ہور کتاباں وچ ”روپ نگری“، ”تھلاں دی سسی“ (چومصرے) پتھراں وچوں لال (نظم) تے
 غیر مطبوعہ وچوں آدم بیتی، عشق نگر (چومصرے) وحدت دادریا (کافیاں دوہڑے) چار چو فیروے دُکھ، مُرشد (مثنوی) توحید
 دا جن (سیرت، مسدس) شامل نہیں۔ دائم اقبال دائم تے بشیر ناطق ہوراں دے پو میاں غلام محمد ہوریں آپس وچ پیر بھائی
 سن۔ بشیر ناطق ہوریں دائم ہوراں دے شاگرد نہیں۔ اوہناں دی اک سی حرفی ”تھلاں دی سسی“ وچ چھپی اے تے دوجی
 ”سی حرفی گنج عرفان“ غیر مطبوعہ اے۔ لکھدے نہیں:

ز زری ریشم کم خواب پنوں تیرے باجھ کوئی شے نہ بھاوندی اے

آکے دیکھ بھنھو دے وچ اڑیا سسی کوچ دے وانگ کرلا وندی اے (15)

سی حرفی رومانوی اے۔ ساری سی حرفی وچ داستانی کردار سسی پنوں نوں استعارے دے طور تے ورتیا گیا اے۔
 شوکت علی قمر ہوراں دے پیوداناں رمضان علی امرتسری سی تے اوہ لاکپور وچ جسے۔ اوہناں پنجابی وچ پی ایچ۔ ڈی دی ڈگری
 حاصل کیتی۔ اوہ ورھیاں تیکر گورنمنٹ کالج فیصل آباد وچ پڑھاندا رہے۔ اوہناں دیاں لکھتاں ”رب دا جانی“، ”مدینے
 دے نظارے“، ”کر بل دا قاری“ ورگے کتابچے نہیں۔ پہلاں روز نامہ ”عوام“، ”ملت“ تے فیروز نامہ ”پیغام“ دے پنجابی دے
 ایڈیشن کئی سال مرتب کیتے۔ اکھ دی پیر، دیاں نظماں لکھ کے نویاں شعری وسیلیاں نال سانگا جوڑیا۔ ”حرف نمازاں“ اوہناں دا
 حمد، نعت، مدح تے منقبت تے مشتمل شعری پراگا اے۔ ایس شعری پراگے وچ اوہناں دی اک ”سی حرفی معجزات“ وی شامل
 اے۔ جیہڑی ہائیکو دی ہنتر وچ نظمائی گئی اے۔ ایہدے توں پہلاں ”سی حرفی“ وچ کوئی اجیہا تجربہ دیکھن وچ نہیں آیا۔
 ہائیکو یاں سی حرفی وچ رنگارنگ نعتیہ مضمون اپنی بہار وکھان دے نال نال شاعر دی حضور نال گوڑھی محبت دا پتا دسدے نہیں۔
 ایس تن مصرعیاں دی نظم وچ شوکت علی قمر ہوراں نے حضور دی ذات پاروں ہوئے معجزیاں نوں نظمیا اے تے ہر کی نظم وچ
 اک معجزہ گھٹ لفظاں تے جملیاں وچ بیان کیتا اے۔ ایہہ شاعر دا گن اے:

ن زالا جسم نبی ﷺ دا

سورج چن وی ساہمنے ہندے (16)

ہائیکو دی فارم وچ وی سی حرفی نوں نظمنا ناخا ہر کردا اے کہ جدید دور وچ جدید صنفاں دے ہوندیاں ہویاں سوچھوان
 اپنے ورثے نال جڑے ہوئے نہیں۔ ایہنوں اک چنگا ادبی تجربہ آکھیا جاسکدا ہے۔ کندن لاہوری دا خاندانی ناں شہید الدین
 خان بھٹی تے دستاویز اتی ناں ندیم بھٹی سی پراپنا قلمی ناں کندن لاہوری ورتدے نہیں۔ اوہ چودھری محمد اکبر خاں بھٹی جیہڑے

اکبر لاہوری دے ناں نال مشہور سن، دے پتر نیں۔ اوہ موضع میاں میر صاحب پر مال لاہور وچ جسے ایم۔ اے اردو ذکر یا یونیورسٹی ملتان توں کہتا۔ اج کل موضع فتح گڑھ مغل پورہ، لاہور دے وسنیک نیں۔ اوہناں دی اردو تے پنجابی شاعری دا مڈھ 1977ء وچ بچھا۔ اوہناں دیاں پنجابی وچ کئی نثری تے شعری خدمات نیں۔ جیہناں وچ ”روپ کتھا“، ”نئی سمندر“، ”شاہنامہ قادریہ“، ”سفینہ نجات“، ”شاہنامہ قادریہ حصہ دوم“ (غیر مطبوعہ) تے اردو وچ ”مشعل تبسم“، ”ہائیل اٹھ“، ”ہمکلامی“، ”سرچشمہ اقبال“، ”عکس جاناں“، ”شمع ہائے وفا“، ”سی حرفیاں مخروم العصر“ تے کجھ ہور وی شامل نیں۔ اوہناں دے دادا کریم اللہ بخش ہوراں نے وی سی حرفی دی صنف وچ کافی کم کہتا۔ کندن لاہوری ہوراں دیاں ان گنویاں سی حرفیاں اچھے طور تے منقبتیہ موضوع تے لہدیاں نیں۔ اوہناں دیاں کتاباں ”شاہنامہ قادریہ“، ”سفینہ نجات“ سی حرفیاں تے آدھارت نیں۔

ق قاعدہ اک دا دو جیاں تے کدی لاگو تاں ہووندا پیار اندر

ہر پیار تجلی اے رب واحد لکھ کرور تجلیاں یار اندر (17)

عربی، فارسی لفظالی دی ورتوں کیتی گئی اے ہر سی حرفی لکھن اُتے عبور حاصل ہے۔ اوہناں نعتاں، حمداں، منقبتاں، غزلاں وی لکھیاں پر جی سی حرفی لکھی اے اوہ کسے دوسرے شاعر دی گھٹ ویکھن وچ آئی اے۔ اوہناں دی کتاب دی دو جی جلد سی حرفیاں اُتے ہی آدھارت اے۔ فقیر قادری ہوراں دا اصل ناں فتح علی قادری اے تے اوہ شالا مارٹاؤن، لاہور دے وسنیک نیں۔ قادری سلسلے نال تعلق اے۔ اوہناں نے ملتان، پوربی ہندی تے پنجابی وچ شاعری کیتی۔ اوہناں اک سی حرفی لکھی تے کجھ مدحیہ شعر تے کجھ جملہ اشعار سی لکھے۔ سی حرفی رومانوی رنگ دی اے:

ب برباد غماں نے کیتی، اتے درداں مار مکائی

مردی بھردی تے دکھ جردی، تیرے باجھ نہ دردی مکائی (18)

عبدالجبار اثر حاجی فقیر اثر انصاری ہوراں دی گھر فیض پور وچ جسے۔ اثر انصاری ہوراں نے عبدالجبار اثر تے اوہناں دی بھین عابدہ اثر ہوراں دی پرورش تے تربیت ول بھرویں توجہ دتی۔ اوہناں مڈھلی تعلیم پنجویں تیکر مقامی سرکاری درس گاہ گورنمنٹ پرائمری سکول فیض پور خورد وچوں حاصل کیتی۔ اوہناں دا ویاہ کئی عمرے ہو گیا سی۔ اوہناں اک سی حرفی لکھی جیہدے وچ اوہناں ڈاکٹر شہباز ملک دے جس گائے نیں۔ اوہناں دی تعلیم، قابلیت، سہولتا، مرتبے تے وڈیائی بارے لکھیا

و واہ واہ مرد شہباز مکا تیری ہمت اے اج مثال بن گئی

بال پئے وچ پھڑی سی توں کافی اج ادب دے واسطے ڈھال بن گئی (19)

محمد اشرف گوندل ہووے سکندر تہ شریف، جہلم وچ جمے اوہناں دی لکھی سی حرنی 'فراق الواحد' دے ناں نال ملدی اے۔ جیہڑے اوہناں اپنے عزیز 'واحد جیہڑ' اوہناں دامیسری، دے مرن تے لکھی اے۔ ایہہ اک طرح د امرشیہ اے جیہڑا اوہناں سی حرنی وچ نظمیا:

ر روندنا ہاں نال لکھنا ہاں میرا مغز نہ رہیا قرار اندر

اج روندیاں چودھواں روز ہويا واحد ملسی نہ اس بازار اندر (20)

ایہہ شخصی مرشیہ اے جیہڑا اوہناں سی حرنی دے رنگ وچ نظمیا۔ اپنے درد تے کرب نوں بیانیاں ہوئیاں جنگلی لفظالی داورتارا کیتا اے۔

عقیل شانی ہووے قصور پورہ، لہور وچ جمے۔ اوہناں میٹرک تیکر تعلیم حاصل کیتی۔ اج کل پرنٹنگ داکم کردے نیں۔ اوہناں دے نعتیہ بارہاں ماہ اک رسالے وچ چھپ چکے نیں تے اک کتابڑی 'بارہاں بوہے لہور دے' وی چھپی اے۔ دوسری حرفیاں وی لکھیاں جیہڑیاں غیر مطبوعہ نیں۔ لکھدے نیں:

ب بدل دانیں ویلا نظر آوند امیری جان جنجالاں وچ پھس گئی اے

گل کرن داوی روادرنیہ اوہ اوہدے دل دے وچ کیہ وس گئی اے (21)

لمی بحر وچ سی حرنی لکھی اے پررو مانوی رنگ وچ اے۔

زیب النساء اثر 1976ء نوں محمد بوٹا انصاری المعروف اثر انصاری فیض پوری دے گھر جمیاں۔ اوہناں گورنمنٹ ہائی سکول فیض پور خورد توں میٹرک تیکر تعلیم حاصل کیتی ہن کڑیاں منڈیاں نوں ٹیوشن پڑھانڈیاں نیں۔ ایہہ عبدالجبار اثر ہووے دی کئی بھین نیں۔

اوہناں دی لکھی سی حرنی 'عزیز' دے سرناویں پٹھ لکھی اے۔ ایہدے وچ سرکار دی حیات مبارکہ موضوع اے:

ص صدق یقین دا سبق پڑھایا احمد مرسل راہ دکھایا

لے سنیہا حق دا آیا، زیبا رحمت دا اوہ سایا (22)

اوہناں دی ایسی سی حرنی بارے 'نوویاں رتاں تے پرانیاں یاداں' وچ درج اے:

”زیب النساء نے نعت، حمد، غزل تے نظم توں کھ ”عزیز“ دے سرناویں پٹھ ایک

سی حرنی وی لکھی جس طراں مجموعی طور تے زبیدی شاعری اُتے اسلامی اثرات
اُگڑویں نیں او سے ای طراں سی حرنی عنبر دا موضوع دی سرکار دو عالم دی حیات
مبارکہ نال جڑیا ہو یا اے۔ (23)

ساجد پریمی ہوریں ضلع پاکپتن شریف وچ جسے۔ تعلیم اوہناں دی ڈل تیکر اے۔ لکھن داشوق اے۔ اک سی حرنی
لکھی اے۔ اوس توں اڈ کجھ نہیں ملدا۔ محنت مزدوری کردے نیں۔ موجودہ رہائش لاہور وچ اے۔ اوہناں دی سی حرنی تے
رومانویت دارنگ گوڑھا اے۔ لکھدے نیں:

ث ثابت تے کر گناہ میرا مکھ موڑ کے ایویں نہ سجاں جا
کیہ کجھ نہیں کیتا میں لئی تیرے ازمائے ہوئے نوں پیا نہ فیرازا (24)
وچھوڑے دارنگ چڑھیا ہے پر بیان وچ اے کجی عمر تے نویں ڈکھ دا دکھالا دکھالی دیندا اے۔
پروفیسر بہاء الحق عارف ہوراں دی کتاب ”راہی واقف راہ دا“ اے اوہناں دی اک سی حرنی صوفیانہ موضوع تے
اے:

ہ ہجر فراق دی آگ سینے سدا بھن ہے جس کباب کیتا
اک رمز یار دے ویکھنے دی جس ہے مینوں لاجواب کیتا (25)
حکیم محمد اصغر قادری ہوریں انگلینڈ وچ رہندیاں پنجابی زبان دی سیوا کیتی اے۔ اوہ معذور نیں پر ایس دے باوجود
اوہناں اپنی جسمانی کمزوری نوں اپنے اُتے حاوی نہیں ہون دتا۔ اوہناں دیاں لکھتاں وچ ”عشق براتاں“، ”جہانِ اجمیر
شریف“ تے ”عشق سوغاتاں“ شامل نیں۔ اوہناں دی کتاب ”عشق سوغاتاں“ وچ کافیاں، چومصرعے، نعتاں، مدح،
منقبت تے سی حرفیاں شامل نیں۔ ایس سنگر بیہ وچ اوہناں تن سی حرفیاں شامل کیتیاں۔ جیہناں وچوں پہلی سی حرنی وحدت
الوجود، دوجی سی حرنی عشق و حسن تے تہی سی حرنی توحید دے ناں توں چھپی۔ اوہناں دی سی حرنی وحدت الوجود کجھ انج اے:

غ غیر دے بو ہے تے جائیں ناہیں اندر دل دے پک پکالے توں
فانی لذتاں ایہہ جہان دیاں پت یار باقی ولے لالے توں (26)
تصوف دے موضوع اُتے اوہناں سوہنا لکھیا۔ جدید دور وچ اوہناں دا انج دے موضوع تے سچے ڈھنگ نال لکھنا
ایس صنف اُتے اوہناں دی مہارت دا مونہہ بولد اثبوت اے۔ مظہر حیدری اوہناں دا ناں لکھو خاں تے ادبی ناں مظہر حیدری
اے۔ ایہہ بزرگ تے درویش ضلع لاکپور دے اک پنڈ وچ جسے۔ زمیندار بھٹی راجپوت گھرانے وچ جسے۔ اوہناں ڈل پاس

کہتا ہے انگریزی فوج وچ بھرتی گئے۔ ساری حیاتی علمی ادبی روحھیاں وچ رُجھے رہے۔ مولوی غلام رسول ہوراں توں ڈاڈھے متاثر سن۔ اوہناں دیاں لکھتاں وچ ”سچ دا ہوکا“، ”عرفان دے موتی“، ”شہزادی بدر النساء“، ”دو پیسے دا عشق“، ”شہزادہ پرویز“، ”شاہ بیدار بخت“ شامل نیں۔ آخری چار لمیاں مثنویاں نیں۔ جیہناں وچ معرفت تے توحید دا خزانہ اے۔ اوہناں دی کتاب ”سچ دا ہوکا“ انور بھٹی ہوراں نے چھپوائی۔ ایس کتاب وچ اوہناں دیاں پنج سی حرفیاں شامل نیں۔ جیہڑیاں روحانیت، مذہبیت، منقبت تے مدح ورگے موضوعاں تے آدھارت نیں۔ اوہناں دی سی حرفیاں بارے عبد الغفور قریشی ہوریں لکھدے نیں:

”اک کتاب ”سچ دا ہوکا“ چھپ چکیا اے۔ ایہدے وچ سی حرفی دی صنف دا

کمال دکھایا گیا ہے۔ بڑے باریک تے اُلجھے ہوئے نکتے چونہ مصرعیاں وچ

بڑی سادگی تے صفائی نال اڈول ای کھول کے رکھدے نیں۔“ (27)

اوہناں دی پہلی ”سی حرفی پنچتن پاک دی شان وچ“ اے:

ز زیر تے زبر دا فرق نہیوں، کیوں فرق آوے جدوں غیر نہیوں

ایہہ ایمان ہے مومنناں صادقانہ مرج البحرین ہور نہر نہیوں (28)

”اوہناں دی ساریاں سی حرفیاں وچ بڑی سوکھی تے عام بولن چالن دی زبان

ورتی اے۔“

اسماعیل قلندر دا اصلی ناں اسمعیل تے تخلص قلندر سی۔ ضلع امرتسر تحصیل ترنٹارن دے اک پنڈ ما کے ملیاں وچ میاں نواب دین ہوراں دے گھر جمے۔ اوہناں دے پیولا ہور کم کر دے سن ایہہ وی 12 سال دی عمر وچ لاہور آگئے اتھے اوہناں دے پیونے ایہناں نوں ڈھلائی دے کم وچ پادنا ڈھلائی داکم کرن لگے۔ تھوڑا بہتا پڑھ لکھ لیندے سن۔ شاعری لئی حکیم شیر محمد ناصر ہوراں کولوں اصلاح لیندے۔ شہباز ملک ہوریں اسمعیل قلندر بارے ایس کتاب وچ شامل سی حرفیاں وچ وی قلندر دافن خوب نکھریا جا پدا اے۔

ض ضرور اوہ دُپ وچکار جاسن اُتے کچیاں جیہناں اعتبار کہتا

جیہڑے آپ ای گھرے نے کنڈھیاں تے بھلاتہاں کی کسے نوں پار کہتا (29)

اسماعیل قلندر ہوراں دی سی حرفی وچ رومانویت، تصوف تے کچھ پھٹکل موضوع وی لکھدے نیں۔ بل ہوراں نے اک سی حرفی لکھی جیہڑی اوہناں دی کتاب ”گلید و“ وچ شامل اے۔ ایہہ سی حرفی اوہناں اپنے عزیز بابو غلام حسین دے ایکسٹنٹ نال

ہون والی موت دے نتیجے وچ لکھی اوس کرب درد تے وچھوڑے نوں بیانیہ جیہڑا اوہناں دی موت پچھوں اوہناں دے گھر والیاں، بھرا دے پچیاں تے ماں پیونوں سہنا پیا لکھدے نیں:

ث ثائق رہی نہ دے والی دکھاں نال اے دل بے حال ہويا

بابو غلام حسین بھرا سوہنا بے وقت اوہدا انتقال ہويا (30)

غلام مصطفیٰ بسمل ہوراں نے اپنے عزیز دی موت د امرشیہ سی حرفی دی ہنتر وچ نظمایا اے۔ اکیویں صدی وچ جدوں جدید صفاں نوں ورتیا جا رہیا سی اوس ویلے وی جدید دور دے لوکاں کلاسیک نوں زندہ رکھیا۔ نذر بھٹی ہوراں دا جس ن ضلع سرگودھا وچ ہويا۔ اوہناں دے پیو دا ناں میاں حاجی خان محمد سی۔ نذر بھٹی صاحب وکالت کیتی۔ پہلاں ضلع سرگودھا وچ وکالت کردے رہے پراچ کل ضلع وھاڑی وچ نیں۔ اوہناں دی کتاب 'کھوہ پریم دے وچ پنج سی حرفیاں چھپیاں نیں۔ اوہناں وچوں پہلی سی حرفی منقبتیہ رنگ وچ۔ جیہڈا منڈھرب دی ثناء توں بدھا اے اگوں حضرت حسینؑ تے باہو پیر دی مدح تے صفت کردے نیں۔

د دید سعید حبیبؒ خاطر ترسن اکھیاں دل بیتاب ہويا

باہجوں خاص حضور حبیبؒ سوہنے میرا جیوناں نرا عذاب ہويا (31)

خادم حسین بھٹی ہوراں دی شاعری دی کتاب 'دکھاں داساگر' وچ اک سی حرفی شامل اے۔ جیہڑی رومانوی موضوع تے ہے پر کدھرے کدھرے صوفیانہ خیال دی جھلک وی دسدی اے:

ع عشق لگا کے چھڈ دیناں ایہہ اصول نہیں سچے یار انیاں دے

مارے عشق دے حسن دی لاٹ اُتے صدقے ہووندے وانگ پروانیاں دے (32)

سی حرفی نگار جہاں داسا آ زادی مگروں بن دا اے اوہناں وچ اختر ساہن پال (1931ء ج) امام دین (1915ء ج) ابراہیم ساغر (1930ء ج) شکر دین شاکر (1939ء ج) عنایت اللہ شاہد (1928ء ج) مظفر حسین (1925ء ج) معروف حسین (1936ء ج) محمد شفیع عاشق (1942ء ج) غلام محمد گنہگار (1937ء ج) نذر محمد (1946ء ج) نذر محمد نذر نوشاہی (1928ء ج) اشرف بوبک (1976ء موجود) غلام رسول (1976ء موجود) محمد بشیر (1976ء موجود) محمد دین جھلی (1976ء موجود) سردار بی بی (1976ء موجود) شریف احمد (1976ء موجود) محمد ولایت (1976ء موجود) سائیں شیر محمد (1976ء موجود) محمد صادق (1976ء موجود) بشیر احمد (1946ء موجود) محمد عالم صوفی (1976ء موجود) سائیں رحمت علی (1976ء موجود) عبدالرشید سائیں (1976ء موجود) صوفی عبدالرحیم (1976ء موجود) سائیں لعل شاہ (1976ء موجود)

محمد عاشق (1978ء موجود) عبدالکریم (1914ء ج) عبداللہ شاہ (1976ء موجود) بشیر بیگم (1976ء موجود) غلام محمد (1976ء موجود) غلام رسول رحمانی (1976ء موجود) فرزند علی (1976ء موجود) عبدالستار (1976ء موجود) محمد علی فقیر (1976ء موجود) قمر محمود (1976ء موجود) عنایت اللہ (1976ء موجود) عبدالرشید ناظر (1976ء موجود) نذیرہ بیگم (1976ء موجود) محمد یوسف (1976ء موجود) نیس۔ نال برکت علی (1978ء موجود) مختار حسین منگتا (1976ء موجود) دائم اقبال دائم (1911-1984ء) نور احمد سیال (1908-2004ء) سید عبداللہ شاہ قادری نوشاہی (1901-1989ء) محمد نور اللہ نعیمی (1914-1983ء) سائیں خیزی شاہ (1925-1978ء) مائی اقبال بی بی (1932ء ج) سائیں ناز حسین ناز (1937-2005ء) مولوی عبدالجبار (1945ء ج) محمد اقبال ساجد (1966ء ج)

آزادی مگروں جدید ادب دے آون نال جدید صنفوں نے اپنا کھلا رکھلا ریاتوں شاعراں دامہاڑوی او سے پاسے ہو گیا کئی نظم، آزاد نظم، بلینک ورس، ہائیکو، غزل دا اک بھرواں خزانہ دیکھن تے پڑھن وچ آیا۔ ایہہ دو قسمی سی۔ اک اوہ لکھاری جیہناں یورپی زبانوں دے مطالعے مگروں اپنی بولی وچ نملے وادھے کیتے تے کچھ اردو دی نقالی تیکر ای رہ گئے۔ ایس دے باوجود اوہناں اپنے کلاسیکی ورثے نوں اکای و سارن نہیں دتا سگوں اوہ دے وچ نویں رنگ ڈھنگ تے اسلوب دے نال سامنے آئے۔ ایہناں کلاسیکی صنفوں وچ ’وار‘، ’کافی‘، ’بارھاں ماہ‘ اچھے طور تے دیکھے جاسکدے نیں۔ وار ادب وچ نجم حسین سید نویں سوچ تے اسلوب لے کے سامنے آئے۔ پنجابی دی کلاسیکی صنف ’سی حرنی‘ وچ پئی اعتبار نال کافی تجربے ہوئے۔ ایہنوں پرچلت پیناں توں اڈ ماہیا، ڈھولا، ورگیاں دیسی صنفوں وچ وی نظمیا گیا جدید صنفوں آزاد نظم تے ہائیکو وچ وی نظمیا گیا۔ آن والے دور وچ ہوسکد ہے کہ ایس لیے ٹر کے کامیاب تجربے کیتے جاون۔

اکیسویں صدی وچ کلاسیک نال جوت کوئی اڈھکویں گل نہیں۔ لوکاں نوں پک اے کہ جیہڑا اپنے ورثے نوں چھڈ جاندا اے۔ آن والا کھلی خالی ہتھاں نال اوہنوں اڈیکدا اے تے جیہڑا اپنے ورثے دی بھال کردا اے اوہدا پالن کردا اے آن والا کھلے متھیں اوہنوں اڈیکدا اے۔ ساڈا اتھے موضوع دو جیاں کلاسیکی صنفوں نال نکلراواں تول کرنا نہیں پر ایہہ تاں پکی تھتھی گل ہے کہ پنجابی دیاں کلاسیکی صنفوں وچوں سی حرنی ای جیہڑی صنف ہے جیہنوں اج وی وڈی تعداد وچ شاعر کلاسیکی سبھا نال ای نظماریاں نیں۔ اصل وچ ایس امیری دا کارن ایہد لوکاں دے مناں تے لاشعور وچ ڈبیا ہونا اے۔ زمانے دا اول پھیر ایس امیری نوں مکا نہیں سکیا۔ جدوں تیکر پنجابی تے پنجابی ادب موجود اے ایہہ صنف ہر سہے دانگ نبھاوندی رہے گی۔

حوالے

- 1- مقصود احمد شرفپوری (مرتب) حرف نذرانے، لاہور: مقصود پبلشرز، 2006ء، ص 103
- 2- عبدالغنی شاکر، ص 15
- 3- واصف علی واصف، بھرے بھڑولے لاہور: کاشف پبلی کیشنز، 1995ء، ص 18-
- 4- بیگم شاد چغتائی، ص 10
- 5- بیگم شاد چغتائی، ص 57
- 6- امین خیال، چما سے، لاہور: عثمان برادرز، 1990ء، ص 35-36
- 7- امین محسن، ص 120
- 8- محمد عبدالطیف قادری، ص 114
- 9- رؤف شیخ، فجراں، لاہور: ادارہ پنجاب رنگ، 1994ء، ص 12-13
- 10- رؤف شیخ، ص 106
- 11- سمیع اللہ قریشی، ”اج دی سی حرفی دے کچھ بند“، امروز 8 اگست، 1976ء
- 12- اللہ بخش بخشا، ص 20
- 13- تنویر بخاری، سوہنی دھرتی، گوجرانوالہ: پنجابی کلچرل سنٹر، 1983ء، ص 279
- 14- حکیم محمد صدیق، ص 104
- 15- بشیر ناطق، تھلاں دی سسی، لاہور: مقصود پبلشرز، 2006ء، ص 86
- 16- شوکت علی قمر، حرف نمازاں، لاہور: انسٹی ٹیوٹ آف پنجابی لینگویج اینڈ کلچر، 1999ء، ص 91
- 17- کنڈن لاہوری، شتاہنامہ قادریہ، گوجرانوالہ: عباس پبلی کیشنز، 2006ء، ص 110
- 18- فقیر قادری، سی حرفی بمعہ جملہ اشعار سسی، ہجر و مداحیہ اشعار بزبان ملتانی، پوربی، ہندی اور پنجابی وغیرہ، لاہور: لاہور آرٹ پریس، 1968ء، ص 5
- 19- عبدالجبار اثر، ص 36
- 20- محمد اشرف گوندل، سی حرفی فراق الواحد، ج-ن-پ-ن-س-ن، ص 3

- 21 عقیل شانی، ”سی حرفی“، مملو کہ شفق رشید، تحصیل و ضلع لاہور
- 22 حاجی فقیر اثر انصاری فیض پوری، ص 52
- 23 حاجی فقیر اثر انصاری فیض پوری، ص 50-51
- 24 ساجد پریمی، سی حرفی، لاہور: مکتبہ شانی، 2010ء، ص 3
- 25 پروفیسر بہاء الحق عارف، راہی واقف راہ دا، گجرات: تعلیمی بلاک، 1999ء، ص 78
- 26 محمد اصغر قادری، عشق سوغاتاں، یو کے: صوفی فاؤنڈیشن بریڈ فورڈ، 2009ء، ص 105
- 27 عبدالغفور قریشی، ص 449-450
- 28 مظہر حیدری، سچ داہو کا، لاہور برقی پریس، 1967ء، ص 14
- 29 محمد اسماعیل قلندر، ص 26
- 30 غلام مصطفیٰ البسل، گلیڈ و گوجرانوالہ: ادارہ سوچاں، س۔ن۔ ص 4
- 31 نذر بھٹی، کھوہ پریم دے، سرگودھا: جی اکیڈمی سرگودھا، 1984ء، ص 34
- 32 خادم حسین بھٹی، دُکھاں داساگر، لاہور: مقصود پبلشرز، 2001ء، ص 37

Chatnar

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 4, Jan.-Dec. 2020, P.

چھتھنار

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ دسمبر 2020ء، مسلسل شمارہ 4

☆ نجمہ پروین

صوفیانہ دی شاعری و سچ انسانی حقوق دی آفاقیت

Abstract

In whatever language the poetry is, it carries a broader and universal message for its readers and audience. The poetry of Punjabi Sufies is representative of human rights since long. Whatever it is poetry of Hazrat Bahoo or spiritual message of Baba Fareed, It is Heer of Waris Shah or words of Baba Bulah Shah. Several hearts are enlightened by the love of humanity due to their words. Sultan Bahoo has defined basic human instinct in these words that pride, honor on extreme level will lead to vanity. In reality human nature is bound to fulfill basic need that is to ease hunger. In these words Baba fareed has pin pointed the negativity which is sprouted in human mind and heart day by day and that is to look down upon other human beings on the basis of social differences. Baba Bulah shah believes that in order to find Almighty it is

necessary to let go all your negativity and have optimistic view of life to find peace and love of Allah almighty. It is ultimate reality if someone will forget ego and pride the person will fall in love with humanity. The concept of humanity is centralized in the poetry of these Sufies. The poetry is full of lunatic forces which attract attention of audience towards the love of human. These Sufies have questioned binary opposites and social differences which have made man despise other men. They believe that if someone is a true lover of Allah that person can never indulge in the activity of differentiating other human beings from himself. Each of these four poets has emphasized on individual by developing personality and nurturing true self of an individual. These four poets have relevance in spiritual vision. Their social vision is to propagate the idea of human equality and maintain a world free of injustice.

الہس پر فتن دور وچ حیاتی دے معاملات اک رخ نال ویکھے جان دے نیں باقی سارے پہلو واں نوں نظر انداز کردتا
جاندا اے اجیہے فرض تے نظریے جیہڑے کثیر الجہتی سن ظاہر تے باطن دے ہر پہلو اتے منحصر سن اوہناں نوں ظاہری صورت
تیکر محدود کیتا جاندا اے ایہو حال صوفیاں دی تعلیم نال ہو یا۔ تصور اے کہ صوفی اوہ اے جیہڑا دنیاوی حیاتی توں مونہہ پھیر
کے اتباع شریعت توں منکر ہووے تے مجرد حیاتی اختیار کرے معاشی تے معاشرتی مسئلیاں توں لاتعلق ہووے جد کہ کتاباں
دی مطالعے توں واضح ہوندا اے کہ صوفیاء کرام جہالت تے گمراہی توں نجات دے نال نال معرفت الہی دے حصول داوی
ذریعہ سن۔ جسمانی صحت وانگر روحانی صحت بخش والیاں دی کمی نہیں سی برصغیر وچ کوئی صوفی بزرگ سن جہاں صرف عبادت

تے ریاضت وچ کمال حاصل نہیں کیتا سگوں اوہ اخوت تے انسانیت نال محبت تے احترام دے خیال وی عام کر دے سن۔ اوہناں تعلیمات تے واعظ نصیحت نال درس تے تدریس کشف تے کرامتاں لکھت پڑھن راہیں عوام تیکر اپڑائیں۔ مخلوق خدا دی رہبری تے دادرسی کردیاں اوہناں دی حیاتی قرآن تے سنت دے سار ہوندی۔ شریعت تے طریقت دی سؤنی رلت صوفیاں دے مدرسیاں تے خانقا ہواں وچ ڈھیر دسدی اے۔

برصغیر پاک و ہند وچ صوفیاں تے شیخاں دیاں سرگرمیاں وچ اشاعت تے تبلیغ اسلام توں رلی او تھے مسلمانان دے ذہن فکر تے احساس ڈھنگ دے عمل تے وی دور رس اثرات مرتب ہوئے انج اخلاق دا وی تصوف دی روایت اتے ڈونگھا اثر اے۔ چونکہ صوفیاء کرام دارویہ شخصی تے ذاتی نوعیت داسی اوہ اوہناں دے دل دیاں گلاں سندے تے اوہناں نوں روحانی تسکین فراہم کر دے۔ صوفیاں دے سارے سلسلے ایس گل اتے متفق سن کہ ایہناں دے اولین منصب روحانی بلیدگی ہدایت تے تالیف قلوب سی۔

صوفی لوک دنیاوی جاہ و جلال توں پرہیز کردیاں حکومتی تے سیاسی مدارتاں توں بے نیاز تے عوام الناس دی لوڑ تے آرام لئی اویناں دیاں برائیاں تے کمزوریاں نوں دور کرن دی مسلسل پرخلوص کوش وچ جتے رہندے۔ صوفیاں دی ذات قناعت، توکل، عزت نفس طلب رضائے الہی خاکساری نوں اپنایا ایس لئی اویناں دی شاعری دا موضوع وی ایہو نہیں صوفیاں نے شاعری راہیں عوام دے افکار تے وخیالاں دے ابلاغی پنجابی وچ اظہار کیتا۔

صوفی بزرگان دی نظم تے نثر راہیں کیتیاں کوششاش دا واحد مقصد عام مسلمانان، نو مسلماناں، مریداں تے طالبان حق نوں دین معرفت دیاں بنیادی تے اصولی گلاں دسناسی۔ سارا کجھ غافلاں تے گمراہواں نوں رب دی راہ دکھاون دی غرض نال لکھیا گیا۔

صوفی اپنی شاعری راہیں انسانی حقوق دی ترجمانی کر دے سن۔ ایہناں صوفی بزرگان وچ بابا فرید، شاہ حسین سلطان باہو، وارث شاہ، بلھے شاہ دا مقام اچا اے۔ بابا فرید دے شلوکاں توں واضح ہوندا اے کہ جو لوک حرص، خود غرضی لالچ دے عادی ہوندے نیں جہناں دی حیاتی دا مقصد ودھ توں ودھ دولت اکٹھی کرنا ہووے اوہ لوک رب توں دور نیں۔ دو جے لوک اوہ نسین جیڑے حق نوں جان دے سن۔ اوہ لوک جیڑے اللہ دی راہ راہیں ایہناں دی لوبھ لالچ توں پاک صوفیاں دی حیاتی مخلوق خدا دے نال جڑی رہی اویناں دی بہتری لئی ہر لمحہ تیار اے حکمران طبقے ایہناں دی حیاتی دا حصہ بنن لئی ترسدے رہے بابا فرید تے حکمراناں نوں عوام دی بھلائی دادرس دیندے نیں اوہناں دے حقوق وچ کمی تے کوتاہی توں روکدیاں لکھدے نیں:

فریدا خاک نہ نندے خاکو جیڈ نہ کوہ

جیوندیاں جی پیراں تلے مردیاں اوپر ہو (1)

خاک تکبر کرن والی شے نہیں ایہہ جیوندیاں جی انسان دے پیراں پیٹھ ہوندی اے جدوں انسان مر جاوے تے ایہہ انسان نوں اپنے اندر سانجھ لینی اے۔ انقلاب فرانس ایہدی واضح مثال اے جو میگا کارٹا دی تشکیل دی پاروں بنیاجیہڑے اپنے بنیاحقوق لئی اٹھ کھڑے ہوئے تے ایناں دے حقوق لئی جنگ لڑی گئی۔

صوفیاء نے اپنی تعلیمات راہیں حقوق نوں یقینی بنایا ایناں دے گروہاں وچ ادنی تے اعلیٰ حاکم تے محکوم، غریب تے امیر رنگ تے نسل دا کوئی فرق نہیں کیتا جاندا ہر طالب دے نال برابری دی سطح تے سلوک کیتا جاندا ہر طالب دے نال برابری دی سطح تے سلوک کیتا جاندا۔ صوفیاں نے فلاح بہبودی عملی طور تے حصہ پایا۔ عام لوکاں دی تفہیم دی سطح موجب شلوکاں وچ ڈال کے پیغام عام تیکر اڑایا صوفیاں دے پیغام انسانیت تے تبلیغ دین دا مخاطب طبقہ جمہوری۔ برصغیر پاک و ہند دا پورا حصہ صدیاں توں ذات پات دے طبقاتی نظام دی تقسیم وچ جڑیا سی۔ انسانیت دی تحقیر پرستی، چھوت چھات تے معاشرتی نظام نوں زنجیراں وچ جکڑیا ہو یا سی۔ تکلفی لین نوں روح دی مکتی سمجھیا جاندا سی۔ علامیت نوں روح دی مکتی دا ذریعہ سمجھدے سن۔ استحصال وچ پسنا گناہواں توں نجات دا ذریعہ خیال کیتا جاندا سی۔ ہندوستان وچ گوتم بدھ نے لوکاں نوں مقام تے نسل، زبان تے معاشرت اچ نیچ وچ فرق کرنا سکھایا انسانیت نوں دکھاں توں نجات دلان لئی صوفیاء دے پیغام برابری تے عام بندے نوں تفہیم دی سطح اتے اڑا کے حقوق دی پہچان کرائی۔ صوفیاں بزرگان دین دی تعلیم تے طبقاتی نظام دے خلاف ہندوستان دے لوکاں دے فکری رجحان نوں بدلایا۔ ہندوستان دی دھرتی اتے ایرانی تے ترک اثرات شہراں دے رہن والے اچے تے متوسط طبقتیاں تیک محدود سی۔

ترک تے غیر ملکی فاتحین تے امیراں نچلے طبقے دے لوکاں نال اجیا رویا کیتا جیویں غیر مذہب والے مفتوحہ آبادکار نال کردے سن۔ ایہدی وجہ مسلمان امراء سلطاناں دی رعونت بعض مسلمان عالماں ول روادی، عدم برداشت، تحقیق انسانیت امیر طبقے دی ہوس اقتدار وچ اک دوجے خلاف سازشاں تے ریشہ دوانیاں سن۔ قتل و عارت پاروں اسلام دے اخوت تے برابری دے عالمگیر پیغام ہندوستان دی مقامی آبادی لئی خاص طور تے نچلے طبقے لئی کوشش نہ کیتی۔ حکمراناں دی ترجیح خراج دی وصولی تیکر سی۔ برصغیر اتے بیرونی حملیاں پاروں جتھے عام عمراں نوں اپنے مستقبل نال کوئی دلچسپی نہ سی ایس سیاسی عدم استحکام دی وجہ نال امراء سلطنت دے نیڑے صرف ایہہ کم سی کہ قوت یادھو کہ دہی نال جیویں ہو سکے دولت نوں اکٹھا کر لوے ایس دے علاوہ معتصب رویہ دی وجہ نال ہندوستان دی مقامی آبادی ایناں نوں اپنے تے مسلط سمجھدی سی۔ ایس تاثر نوں صوفیاء اکرام

دے نرم تے مشفقانہ رویے نے کم کیتا تے اسلام دے تصور حقوق انسانی معاشرے وچ اجاگر کرن وچ اہم کردار ادا کیتا۔ جدید برہمن مذہب دی طبقاتی تقسیم مندرراں دی چار دیواری توں لے کے عدالت دی انصاف گاہ تک حیاتی دے ہر شعبے وچ دخل کارن۔ ہندوستان دے زرعی نظام معیشت وچ تبدیلی واقع نہ ہوئی جس پاروں نظام فکر، احساس تے جمود طاری سی۔ عام انسان دی حیاتی ذوق بندگی دی تسکین وچ جتے سن اوہ ہر قسم دے رد و بدل توں بے نیاز سن۔ عام انسان، دستکار، غلام، صنایع جسمانی محنت توں پیداواری عمل وچ مصرف رہن تے (بلا امتیاز مذہب) عام آدمی دی پیداواری گھٹ توں اپنی شان و شوکت وچ وادھا کرن وچ مصرف رہندی۔ ایس طرح زبان تے علم دے حصول تے خاص طبقیوں دی اجارہ داری رہی۔ اسلام دی صوفیاں تے عالماں دا اجارہ سی عربی تے فارسی زبان سکھے بغیر ایہناں تیکر رسائی ممکن نہ سی۔ جد کہ مذہب دے اصول عالمگیر ہون دے نیں جیہڑے کسے سرحد دے محتاج نیں۔ تہذیب اک خطے تک محدود سی۔ اسلام عرب دیاں سرحدوں توں باہر نکلیا۔ ایس وچ بہت سارا حصہ عرب تہذیب دا شامل ای۔ اسلام ترک تے ایرانیوں دے توسط توں برصغیر وچ داخل ہويا۔

اسلام عربی تے ایرانی تہذیب وچ ملبوس سی۔ جہدے عالمگیر اصول ہندوستان دے مقامی لوکائی وچ قابل قبول سن۔ پر ایہہ تہذیب نوں چھڈ کے نویں تہذیب نوں اختیار نہیں کر رہے سن۔ صوفی شاعراں نے پنجابی زبان نوں ذریعہ بنا کے پنجابی زبان وچ اسلام دے عالمگیر اصول مساوات نوں انسانی روایاں دے اظہار دا ذریعہ بنایا۔ جے اسلام دی تعلیم سارے انساناں تک اپڑ سکے تے اخلاقی اصولاں لئی ایس ای زبان نوں ذریعہ اظہار بنا کے علم و دانش راہیں ہندو برہمنیت تے ملا اجارہ داری نوں مکایا۔ علم تے دانش دے بوہے انساناں لئی کھول دے۔ صوفیاں دے پیغام انسانیت نے بغیر فرق رنگ نسل مذہب انسانی معاشرے وچ کھلی نفرت و تذلیل دی زہریلی تلخی نوں ختم کر کے مساوات تے تکریم انسانیت دا درس دتا۔ صوفی تعلیم ساری دنیا دی پیامبر سی۔

برصغیر دی تاریخ وچ صوفیاں دی مستقل کوشش دیاں واضح مصیبتاں ویکھن نوں ملے۔ ایہہ صوفیاں دے اخلاق تے عمل دا نتیجہ سی کہ سارے مذہباں دے لوک اکٹھے رہندے تے قافلے دی صورت وچ آندے جان دے۔ بلا امتیاز مذہب رل مل کے اک صف وچ بیٹھے سن۔ اوہناں اپنے کردار تے عمل توں معاشرے دی ڈب دی کشتی نوں کنڈھے لایا۔ سماجی، معاشرتی ناہمواریاں دے خاتمے دا ذریعہ بنے۔ عزم تے جرات تے بہادری اخلاص تے بے نیازی توں اچے سن۔ پرچم مصطفیٰ دے حقیقی علمبردار ایہناں صوفی بزرگاں دی حیاتی توں بے شمار مثالاں ملدیاں نیں۔ جنہاں دے مطالعی توں ایہہ گل نثری کہ تاریخ وی ایہناں توں بغیر نامکمل اے۔ صوفیاں دی شاعری نوں الہام تے اوتار سمجھیا جاندا سی۔

پنجابی شاعری انسانیت نوازی تے معقولیت دے دور دے انسان لئی ضروری سی۔ صوفیاں نے شاعری راہیں کھلے پلے معاشرے نوں اک لڑی وچ پرو دتا۔ انسانی معاشرے دے مڈھ وچ تکریم انسانیت دا کوئی وجود نہ سی۔ انساناں دی خرید فروخت، بھید بکریاں وانگر کیتی جاندی سی۔ اوہناں کولوں کھیتی باڑی دا کم لتا جاندا۔ غلام اپنے نہ جسم داما لک سی تے نہ ہی اپنی جان دا۔ نہ ای اپنی محنت توں کمائی دولت دا۔ غلامی نوں مروجہ مذہب تے مروجہ قانون دی حمایت سی۔ غلام تے آقادی تعلق دے تعین دے قانون موجود سن۔ آقا اپنے غلام نوں قتل کر دینا اپنا حق سمجھدے سن۔ بادشاہواں دے غرور تھلے روندی عزت نفس درباریاں دی مار کٹائی توں غیر محفوظ عزتتاں، اجڑی ہوئی گرهستاں، فاقہ زدہ اہن مجبور مامتا، محروم بچیاں دیاں کدی وی پوریاں نہ ہون والیاں معصوم خواہشاں تے جبر استبداد، بے بس انسانیت دیاں مثالاں دی اوہ فضا سی جس وچ حق مارنا مان دی گل سی۔ بابا بلھے شاہ نے سماجی تے اخلاقی زوال دا بڑی عمدگی نال نقشہ کھچیا تے انسانی حقوق دی عکاسی انج کیتی۔

پیو پتراں اتفاق نہ کائی دھیاں نال نہ مائے

اللے ہو رزمانے آئے سچیاں نوں پئے ملدے دھکے (2)

بابا بلھے شاہ نے سماجی تے اخلاقی زوال دی نشاندہی کردیاں پیو تے پتر وچکار کوئی باہمی اتفاق نہیں دسیا انج ای ماں تے دھی وچ یگانگت نہ رہی۔ ہنگواں نوں دھکے دتے جان دے سن کا ذباں نوں کول بٹھایا جاندا سی۔ امراء کنال ہوئے تے نو دلیتے سبجاں برجمان ہوئے۔ جیویں اک ہور تھاں آکھدے نیں:

جباب کریں درویشی کولوں، کد تک حکم چلاویں گا

گل الفی سر پا برہنہ، بھٹکے روپ دتا پین گا

اس لالچ نفسانی کولوں، اوڑک مون مناویں گا

گھاٹ زکوٰۃ منگن گے پیار لے کہہ کہہ عمل دکھاویں گا (3)

جدوں معاشرے دی اصلاح دی گل ہوئے تاں سب توں پہلے فردی اصلاح ضروری اے جدوں تیکر احساس ذمہ داری نہیں تے اوہ تک معاشرے وچ امن تے رواداری نہیں ہوسکدی۔ کیوں جے قوماں دی ترقی واہناں دے ہتھ اے۔ فرد اپنی حیثیت پاروں اپنے اندر اک پوری کائنات رکھدا اے۔ جہداتاں بے شمار مثالاں نیں دنیا وچ اچھے لوک حد، تکبر، بغض، کینہ بلا خصوص انانیت مٹا دیندے نیں۔ اپنی ذات نوں فنا کر کے انسانیت دی بھلائی لئی کم کردے نیں۔ اچھے انسان اپنی ذات توں ہٹ کے خلق خدا نال محبت کردے نیں۔ ایہہ پر خلوص مخلوق خدا صوفی بزرگ نیں۔ انسانی حقوق وچ احترام

انسانیت دے نظریات جبر تے اسبداد دے خلاف جدوجہد وچ جمہوریت ہتھیار ثابت ہو یا۔ انسانی ہمدردی تے مساوات دے ایہناں خیالاں تے طبقاتی قدران تشکیل پاون والے نظام دے قلعے نوں کمزور کرنا شروع کردتا۔

صوفیاء اکرام دا طریقہ رہیا اے کہ قرآن تے سنت دی روشنی وچ فرد اصلاح تے ہتھیار تربیت لئی دل نوں پاک صاف کرن تے توجہ دتی۔ اسلامی معاشرے دی بقا ایس وچ اے کہ اسلام دے تصور حقوق انسانی دا اطلاق ہووے۔ ایس نوں اختیار کرن لئی قرآن تے سنت دی حقیقی تشریح تے تعبیر دے مشن نوں صوفیاء اکرام نے اپنایا۔ صوفیاں دی تعلیم اختیار کردیاں نفرت تے تعصب دی زنجیر توڑ کے اپنے اندر محبت تے اخوت، رواداری، یگانگت، حریت، غیرت، لگن، جستجو، ہمت تے جذبے پیدا کیتے گئے۔ عیارانہ ماحول نوں سچائی تے امانت داری وچ بدلایا گیا۔ نفرت دی تھاں انسانیت نوں محبت دی لڑی وچ پرویا گیا۔ فرقہ پرستی دے بتاں نوں پاش پاش کر کے مسلمان کامل بناون واسطے روشن ضمیری دا ماحول پیدا کیتا گیا۔ صوفیاں دی تعلیمات توں استفادہ کردے لوکاں دے باطن وچ انقلابی قوت پیدا کیتی گئی۔ بابا فرید نے روٹی دے احتیاج نوں ناپسند کیتا۔

فریدایا پرانے پینا سائیں مجھے نہ دے

جے توں ایویں رکھی جی سریوں لیہ (4)

رب جس حال وچ رکھے اوہ ہال قبول اے محتاج بندے داسر کئی چوکھٹاں تے جھکن تے مجبور ہوندا اے۔ جس توں عدم تحفظ تے غیر یقینی دی کیفیت جنم لیندی اے۔ انسان دے اندر وقار تے عزت نفس دا احساس مک جاندا اے۔ بابا فرید ایس پہلو دی نشاندہی ایس طرح کیتی:

فریدا راتی ودھکھ دکھکھ اٹھن پاس

دھرگ تہناں دا جیویا جہاں و ذاتی اس (5)

رات بڑی لمبی اے رات دا لفظ معنی خیز اے۔ ہمیشہ ظلم ناہموار تے نا انصافی دے دورنوں رات نال تشبیہ دتی گئی۔ بابا فرید فرماندے نیں ظلم ستم تے نا انصافی دی رات بڑی لمبی اے۔ الغرض انسانیت دے احترام تے تکریم لئی معاشرے دا قیام ہونا ات ضروری اے۔ جس وچ تمام انساناں نوں بنیادی حقوق حاصل ہون۔ بنیادی لوڑاں دی فراہمی لئی کسے ستم دی کوتاہی نہیں بچدی۔ بابا بلھے شاہ نے ظلم تے معاشرتی ناہمواری دا اظہار ایہناں کافیاں وچ اناج کیتا:

کر کے چارڑ چار دھاڑی تھیسیں انت نما تا

ظلم کریں کہ لوک سناویں چھڈ دے ظلم ستانا (6)

صوفی بزرگاں ظلم، نا انصافی دے خلاف حق احتجاج بلند کیتا تا جے معاشرے وچ امن قائم کرن لئی شاعری راہیں ادائیگی حقوق وچ کسے قسم دی کوتاہی برداشت نہ کرن دا پیغام عام کیتا:

سچ کہن تے لوک نہ سہارنیں سچ اکھے تاں گل پیندے نیں

پھر سچ پاس نہ ہندے نیں سچ مٹھا عاشق پیارے نوں (7)

جدوں معاشرتی جمود ایس مرحلے وچ داخل ہوئے سماجی انصاف دا حصول ممکن نہیں رہندا۔ اوس ویلے معاشرے دے اندروں لوکاں وچ عدم توازن تے ناہمواریاں دے خلاف آواز اٹھدی اے۔ لوک سماجی انصاف لئی اٹھ کھلونڈے نیں۔ معاشرے وچ نظر دوڑائیے تے انسانیت سماجی انصاف لئی سرگرداں دسدی اے۔ وسائل رزق ہتھاں وچ ہون پاروں سماجی انصاف دا پلڑا ہمیشہ قوت تے اقتدار ول جھکیا۔ قانون وی ایس طبقے دے مفاد دی حفاظت کردا، جد کہ محتاج تے کمزور طبقہ اپنے حق توں دستبردار ہو کے معاشرتی ناہمواریاں نوں کارخانہ قدرت چلانا منصوبہ دا حصہ سمجھ کے قبول کر لیندے نیں بلکہ معاشرتی ناہموری دا حصہ بن جانڈے لیں۔

مسلمان صوفیاں نے جس طرح برصغیر دے لوکاں لئی سماجی نا انصافی پامالی حقوق توں نجات دوائی ایس طرح انساناں نوں اوچ نیچ دی غیر انسانی ذات بندی افکار تے خیالاں توں کڈ کے آدمیت تے انسانیت دا بول بالا کیتا۔ ایس طرح ایہناں نے پنجابی زبان نوں دین، شرع، فقہ، قرآن تے حدیث، تصوف، معرفت تے اخلاقی مضمون شامل کر کے لسانی کمی بیشی نوں دور کیتا جیہڑا برصغیر وچ برہمنوں دے مقامی باشندیاں دے غیر انسانی اصول مسلط کرن پاروں قائم ہو چکی سی۔ جس وچ ہندی، سنسکرت الوہی پراکرت عام انساناں دی زبان سمجھی جاندی سی۔ جس وچ کوئی باشندہ تے مالک سنسکرت وچ اپنے عقیدے تے مذہب دی گل کرن توں درکنار ایس نوں جے کوئی غلطی نال تے جان بچھ کے سن لینداتے برہمن ایس دے کنناں وچ سیسہ پگھلا کے پادیندے سن۔ صوفیاں نے اپنی سعی توں اک انسان تے دوسرے انسان دی بالادستی نوں ختم کیتا۔ انج اوہناں نے اپنے افکار تے خیالاں توں عوام نوں روشناس کرایا۔ حضرت سلطان باہو اپنے کلام وچ انسانی حقوق دی عکاسی کردے نیں:

درد منداں دیاں ایہیں کولوں پہاڑ پتھر دے جھڑ دے ہو

درد منداں دیاں ایہیں کولوں جج ناگ تے مین وچ ڈوے ہو

درد منداں دیاں ایہیں کولوں آسمان تارے جھڑوے ہو

درد منداں دیاں ایہیں کولوں باہو عاشق مول نہ ڈروے ہو (8)

صوفیاء اکرام دا ایہہ طریقہ رہیا اے کہ ایہناں نے قرآن تے سنت دی روشنی وچ لوکائی دی اصلاح تے تربیت لئی اوہناں دے ظاہر تے باطن نوں پاک و صاف کرن دا جتن کیتا۔ اسلامی معاشرے دی بقا ایس وچ اے کہ اسلام دے تصور حقوق انسانی دے اطلاق لئی ایس نوں اختیار کرن وسطے قرآن تے سنت دی حقیقی تشریح تے تعبیر لئی صوفیاں دے ایس مشن نوں اپنانا ہووے گا۔ سماجی انصاف دے مفکراں نے کدی مثالی حکومت تے کدی فلاحی مملکت دے قیام تے زور دتا کہ دی قانون دی بالادستی وچ سماجی انصاف توں مضمر تے سمائی نا انصافیاں تے غور کر دیاں ایہہ رمزاں شکار ہوئی کہ معاشرتی ناہمواری دی عمارت معاشی عدم توازن دی بنیاد تے استوار اے۔ لوکاں نوں معاشرے وچ صلاحیتاں ودھان دا موقع ملے گا۔ جس دا نتیجہ اخلاقی تے روحانی ترقی دی صورت وچ نکلا اے۔ جتھے ساری لوکائی نوں ترقی تے نشوونما دے مساوی مواقع ملن او تھے فرد یا جماعت دے رستے وچ کوئی سیاسی یا معاشی رکاوٹ حاصل نہیں ہوندی۔ حقیقت نوں صوفیاں نے سادہ عام فہم زبان وچ بیان کیتا۔ وارث شاہ نے معاشی نا انصافی دی عکاسی اچ کیتی:

حضرت قاضی تے بیچ سدا سار بھائییاں زمین نوں کجھ پوائی ایہی
وڈھی دیکے بھوئیں دے بنے وارث بنجر زمین رنجھینے نوں ائی آہی (9)

وارث شاہ معاشی نا انصافی دا تذکرہ کر دیاں لکھدے نیں رانجھے دے بھراواں تے پنڈے سے سر بیچ نے قاضی نوں بلا کے زمین دی تقسیم کروائی رشوت دے کے آپ چنگلی تے زیر کاشت زمین دے وارث بن گئے بنجر زمین رانجھے دے حوالے کر دتی بھائییاں نے ایس برے سلوک تے رشتے دار شریک خوشی نال بغلاں و جا کے رانجھے دا مذاق اڈان لگے۔ ایہو حال رانجھے دیاں بھرجائییاں داسی اوہ ایس دی تضحیک کر دیاں تے مختلف الزام عائد کر دیاں سن۔ دنیا وچ جتھے کیسے وی طبقاتی معاشرے وچ اک طبقہ ہتھوں دوسرے انساناں دا استحصال ہوئے او تھے حقوق واسطے تحریکاں اٹھدیاں نیں تے انسانیت نوں از نظریات جنم لیندے نیں جیہڑے معاشرے وچ اچ بیچ نوں ختم کر کے مساوات نوں قائم کرن دے متمنی ہوندے نیں۔ صوفی بزرگاں دے دور دا معاشرہ طبقاتی سی اوہناں استبداد دی چکی وچ پسی ہوئی جمہور دی بے زبانی نوں فریاد بخشی۔

حوالے

- 1 مسعود خالد محمد، بابا فرید سائیں فرید گنج شکر کا فلسفہ انسانیت، لاہور: فلشن ہاؤس 18 مزنگ روڈ لاہور 1999ء، ص 154
- 2 آصف خان محمد، اکھیا بلھے شاہ، لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ نومبر 2016ء، ص 45
- 3 اوہی، ص 45
- 4 مسعود خالد محمد، بابا فرید سائیں فرید گنج شکر کا سلسلہ انسانیت، لاہور: فلشن ہاؤس 18 مزنگ روڈ لاہور، ص 69
- 5 اوہی، ص 170
- 6 آصف خان محمد، اکھیا بلھے شاہ، لاہور: پاکستان ادبی بورڈ لاہور، نومبر، ص 16
- 7 اوہی، ص 167
- 8 اوہی، ص 45
- 9 اکرم شیخ (مترجم)، ہیر وارث شاہ، لاہور: بک ہوم لاہور، 2006ء، ص 12

Chatnar

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 4, Jan.-Dec. 2020, P.

☆ سحرش افتخار

چھتار

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ دسمبر 2020ء، مسلسل شمارہ 4

شہزاد قیصر مظلوماں دا ترجمان

Abstract

Dr. Shahzad Qaiser is a well-known poet of Punjabi language. He was born on 6th March 1950 in Sultanpura, Lahore. He joined Civil Service and held a number of posts during his professional career. He writes Light Essays (Inshaiya) in Urdu Language, Philosophy in English and "Kafis" in Punjabi. He is a triangular writer in Literature. His Kafis are characterized by Wahdat al-Wajud. He also stands keenly on the side of the oppressed, victims and the lesser. In Punjabi literature, he has written more than thirty (30) Kafis on poor cultivators who suffer oppression at the hands of their landlords. Indeed, it is in the fitness of things to call him the defender of the oppressed, poor and the downtrodden.

پنجابی زبان ڈھیر پرانی اے ایس وچ بابا فرید توں لے کے ہن تائیں ودھیر شاعراں تے لکھاریاں نے طبع آزمائی
کیتی نہ صرف کلاسیکی لکھاریاں تے شاعراں سگوں نویں دور دے شاعراں تے ادبیاں نے وی ماں بولی دی ودھیر سیوا کیتی

ایس مٹھری زبان وچ اپنے جذبیاں تے خیالاں دا اظہار کر کے ایہنوں ودھیرا مانتا دتی۔ ایہناں جدید شاعراں وچ ڈاکٹر شہزاد قیصر ہوراں داناں سرکڈھواں اے اوہ فلسفی تے نثر نگار وی نہیں۔ انگریزی وچ فلسفہ، اردو وچ انشائیہ تے پنجابی وچ آزاد نظم تے کافیاں لکھدے نہیں ایس پاروں ای اوہناں نوں ”سہ لسانی“ لکھاری آکھیا جاند اے۔ پنجابی زبان دے ایہہ عظیم شاعر 6 مارچ 1950ء نوں لاہور دے علاقے سلطان پورہ وچ جے۔ اوہناں دے ابا جی داناں ڈاکٹر نذیر قیصر سی اوہ اعلیٰ درجے دے دانشور، فلسفی، ادیب تے لکھاری سن۔ وڈکیاں دا تعلق ایمین آباد نال سی تے پاکستان بنن مگروں لاہور آوے سے فیہر ایہتھوں دے ای ہو کے رہ گئے۔ شہزاد ڈھلی ابتدائی تعلیم اپنے ابا جی دے قائم کردہ سرسید کیمبرج سکول توں حاصل کیتی پاکستان وچ مسلماناں دا بنایا ہویا پہلا یورپین اسکول سی آپ نے میٹرک دا امتحان پاس کرن مگروں گورنمنٹ کالج لاہور توں بی اے مگروں پنجاب یونیورسٹی توں ایم اے فلسفہ آرنلڈ گولڈ میڈل نال کیتا ایس توں بعد CSS دے امتحان وچ پورے پنجاب وچ پہلی پوزیشن لے کے دکھو دکھو سرکاری عہدیاں تے فائز رہے۔ اثر چوہان لکھدے نیں:

”ڈاکٹر شہزاد قیصر CSS کے بعد وفاق اور صوبوں کے کئی اہم عہدوں پر قابض رہے۔ دسمبر 2004ء میں وزیر اعلیٰ پنجاب چودھری پرویز الہی بھارت کے شہر پیالہ میں منعقد ہونے والی عالمی پنجابی کانفرنس میں اپنے ساتھ پنجاب سے شاعروں، ادیبوں اور صحافیوں کی ایک ٹیم بھی لے کر گئے میں بھی اس کا رکن تھا پنجاب انسٹی ٹیوٹ آف لیٹریچر آرٹ اینڈ کلچر کے ڈائریکٹر جنرل شہزاد قیصر اسی ٹیم کے انچارج تھے۔“ (1)

ڈاکٹر شہزاد قیصر ملتان وچ ڈپٹی کمشنر دے طور تے اپنے فرائض سرانجام دے رہے سن کہ اوہناں نوں خواجہ غلام فرید دا دیوان پڑھن دا موقع ملیا ایس توں متاثر ہو کے اوہناں 1994ء وچ ڈاکٹر مہر عبدالحق دی نگرانی وچ بہاؤ الدین زکریا یونیورسٹی ملتان توں "Metaphysics of Khawaja Ghulam Farid" (خواجہ غلام فرید کا فلسفہ مابعد الطبیعیات) تے پی ایچ ڈی دا مقالہ لکھ کے ڈاکٹریٹ دی ڈگری ”اللہ نواز خوان ترین گولڈ میڈل“ نال حاصل کیتی۔ ایس دوران ودھیر کتاباں تے آرٹیکل لکھدے رہے تے انگریزی وچ 12 توں ودھ، اردو وچ 4 تے پنجابی زبان وچ 8 (2 آزاد نظم تے 6 کافیاں) دیاں کتاباں لکھیاں۔ ڈاکٹر شہزاد ملک ہوراں ڈاکٹر شہزاد ہوراں بارے اپنے وچار سناچھے کیتے نیں:

”شہزاد قیصر پنجابی دے دانشور شاعراں وچوں سرکڈھویں شاعر میں فلسفہ ایہناں دا خاص مضمون اے شاعری وچ ایہناں تصوف دا پلڑا پھڑیا اے کافی لکھدے

نیں تے میراں تخلص کر دے نیں۔ خواجہ غلام فرید توں بعد جنے شاعر ہوئے نیں
شہزاد قیصر دی کافی ایہناں سمہناں توں اگے نظر آوندی اے۔“ (2)

ڈاکٹر شہزاد قیصر ہوراں جتھے کافیاں وچ پنجابی صوفیانہ وچار فلسفہ وحدت الوجود، رسالت، شکر، انصاف، صبر، حقوق الہی، حقوق العباد، عشق، علم، عقل، قرآن، آخرت، دنیا دی بے ثباتی، موت، حرص توں دور رہن، مرشد وغیرہ دادرس دتا اے او تھے ای اوہناں معاشرے دی نا انصافی، ظلم زیادتی تے بے راہ روی دا ذکر وی ودھیر کہتا اے۔ اوہناں نے گھٹو گھٹ 30 کافیاں مالکاں دے مظلوم واہکاں اُتے ظلم توں متعلق لکھیاں کیوں جے اوہ کافی چر ڈپٹی کمشنر دے طور تے تعینات رہے ایس پاروں اوہناں اوتھوں دے رہن والے غریب تے مہارت لوکاں دی مظلومیت تے وڈو ڈیریاں دے ظلم نوں اکھیں ویکھیا تے اک حساس شاعر وانگوں ظلم توں پردہ چکيا اے۔ تنویر ظہور اپنی لکھت ”میرا عہد جو میں نے لمحہ لمحہ جیا“ وچ شہزاد ہوراں دیاں کافیاں وچ ظلم تے زیادتی دے موضوع بارے وچ چار ناچ سا نچھے کیئے نیں:

شہزاد قیصر نے اپنی کافیوں سے ظلم کے خلاف انسانی شعور کو انسانی احساس پر
ابھارنے کی کوشش کی ہے وہ ترقی پسند تحریک اور فکر کی قدر کرتے ہیں۔“ (3)

ظلم اجیہا گناہ اے جس نوں کرن والا ظالم ای نہیں سگوں ایہدے اگے چپ سادھن والا وی ظالم اکھواندا اے۔
ایہدے واسطے انگریزی وچ Cruelty Brutalise تے Wrofulness دے اکھورتے جان دے نیں ایہدے توں
مراد زیادتی، ستم، بے رحمی، نا انصافی، پاپ، زور، زبردستی وغیرہ دے نیں ایہہ اجیہا سنگین عمل اے جہدے راہیں دنیا دی مخلوق
نوں ظاہری لکا کے صرف نقصان اپڑایا جاسکدا اے ایس واسطے اللہ رب العزت نے قرآن پاک وچ جد کہ نبی کریم ﷺ نے
احادیث مبارک وچ ظلم دی ودھیر مذمت کیتی تے ایہنوں بدترین فعل قرار دتا۔ قرآن پاک وچ اللہ رب العزت فرماندا اے:
”تے نہ جھکو ظالماں ول فیر لگے گی تہا نوں اگ تے نہیں تہا ڈاسوائے اللہ دے

کوئی حمایتی، فیر تہا نوں مدد نہ ملے گی۔“ (4)

ڈاکٹر شہزاد ہوراں نے آل دوالے دے ظلم نوں اپنی اندر لی اکھنال تکیا تے لوکائی سامنے لیاندا اوہناں دیاں
کافیوں وڈو ڈیریاں دے ظلم دے خلاف پختہ آواز نیں۔ لکھدے نیں:
دھرتی اتے لکھاں ونڈاں ویری تھاواں ملدا
عقل فقرتاں دین دہائی ظلم کدے نہیں پھلدا (5)

ظلم ڈھیر ہووے یاں نکا اوہ نا انصافی، جبر، زبردستی تے اسلامی قانوناں دی خلاف ورزی وچ شمار ہوندا اے۔ رب

تعالیٰ نے اپنے بندیاں نوں سمجھاون تے لوکاں نوں دل آزادی توں بچاون لئی کئی قانون کتاب وچ وضع کیتے نیں۔ قانوناں نوں توڑنا یاں اوہناں توں مبرا ہونا ظلم اے۔ دین اسلام وچ کسے نوں نقصان دینا تے دُور ارادہ کرنا وی قابل نفرت فعل اے۔ جیویں لکھدے نیں:

ویریاں دے تے گئے رجدے آدم اندر بھکھ

جند دا کوئی نشان نہ ملدا جیویں ملیا رکھ

اک دو طبقے سکھی رہندے باقی جھولیا ڈکھ (6)

شہزاد قیصر ہوراں اسلام دے سچے عاشق بن کے لوکاں نوں گروہ بندی تے طبقہ بندی توں نجات دوان دا آہر کیتا اوہ دسدے نیں کہ اج کل معاشرے وچ انسان دی قیمت کتنے نالوں گھٹ اے امیر لوکاں نے غریباں نوں طبقاتی کشمکش وچ رول کے رکھ دتا اے اوہ صرف اپنے آپ نوں انسان سمجھدے نیں غریب نوں جانور توں وی بدتر تے کمین جانیا جاندا اے۔ وڈ وڈیریاں نوں ایہہ فکر نہیں ہوندی پئی آدم دا ڈھڈ بھریا اے کہ نہیں سگوں اوہناں نوں اپنے توں بعد اپنے پالتو کتے دی فکر ہندی اے شہزاد ہوراں نے اسلام دے احکامات صدقہ، خیرات، زکوٰۃ دے نظام نوں ڈھکے چھپے لفظاں وچ سامنے لیاں اے پئی اللہ تعالیٰ نے دولت نوں گردش وچ رکھن دا گر صدقہ خیرات تے زکوٰۃ دسیا اے تاں جے امیر ہو را امیر تے غریب غربت دی پستی تھلے دب کے ای نہ مر جاوے۔ مالک تے واہک دارشتہ ہمیش ای نا انصافی دا شکار رہیا مالک ہمیش اپنے اختیار دانا جائز فائدہ چک کے واہکاں تے تظلم ڈھاندے لکھدے نیں:

مالک واہک مترے رشتے وٹڈ نہ ہووے ڈھب دی

واہکاں ربی حق نہیں ملدا محبت ساری دب دی (7)

وڈ وڈیریاں دے عیش آرام تے مزدوراں، واہکاں دی محنت نوں موضوع بنا کے دسیا اے کہ ایہہ اسلامی اصولاں دے خلاف اے جس دی زمین اے اوہ ستار ہندا اے تے عیش آرام کردا اے جد کہ وچارا واہک ڈھکیاں وانگ دن رات اک کر کے وی اپنا جائز حق لین توں وانجھار ہندا اے۔ اوہ لکھدے نیں:

بھوئیں دا مالک ستار ہندا واہک محنتاں کردا

کوئی کماوے، کوئی کھا جاوے بھٹ نظام زردا

چار چو فیروے ہو دا عالم واہک وچارا مردا

مالک پچھے پوچھ ہلاوے جیویں کتا درردا (8)

مزدور اور کولوں اور ہنوں کی قوت سے طاقت توں ودھ کم لینا ظلم اے ایس پاروں اللہ تے اوہدے رسول ﷺ تے جنوراں تے انساناں نے اوہناں دی طاقت توں ودھ بوجھ پاؤں توں منع فرمایا تے آکھیا تسی جو کجھ وی کھاندے پیندے تے پاندے اوہ اپنے غلاماں نوں وی دیو۔ جدکہ مزارع تپدی دھپ وچ ننگے پنڈے بل چلاؤندا تے فصلاں وڈھدا مگر اوں نوں اوہدی محنت دے صلے دی تھاں لعن طعن تے دھکے ای ملدے نیں۔ لکھدے نیں:

واہک کتنے ظلم کر سہندا

ترے تلتی باہیں

فجریں ڈھگے وانگوں جت دا

ادھی راتیں تائیں

کڑکدی دھپ وچ ننگے پنڈے

دسدی کوئی ناں چھاں (9)

شہزاد ہو ریں واہکاں دے حق وچ آواز چک کے دسدے نیں اوہدی محنت دا صلہ مٹی وانگ اے اوہناں کول ایہی محنت کرن دے باوجود استطاعت نہیں ہوندی کہ اوہ اک توں بعد دوجے ویلے دی روٹی ای کھالیں سگوں اوہناں نوں مزدوری ای ایہی گھٹ دتی جاندی اے پئی اوہ اک ڈنگ دی روٹی بمشکل کھاسکن۔ لکھدے نیں:

محنت دال مٹی ہوندا واہک پھر دا آہیں

ٹہر سارا بھکا مر دارو رو آکھے سائیں (10)

غریب تے مہاتر مزدور اور دی اجرت نوں ویلے سر دین بارے رب تعالیٰ تے رسول ﷺ دا فرمان اے مزدوری اجرت معقول ہونی چاہیدی اے دو جا اجرت طے ہووے تے تیرا اجرت چھیتی ادا کر دینی چاہیدی اے۔ ارج دا معاشرہ ایس دی پیروی نہیں کردا جدکہ نبی کریم ﷺ نے فرمایا:

”مزدور کو اس کی مزدوری اس کا پسینہ خشک ہونے سے پہلے ادا کرو۔“ (11)

مالک مزدور اور کولوں محنت واکے امیر بند اے پراوہناں غریباں دا ایہناں حق وی نہیں ہوندا کہ اوہ اناج وچوں کجھ حصہ گھر لے جاوے۔ ظالم جاگیر داراں نوں غریب مزدور اور دا خون چوس کے وی ترس نہیں آندا اوہ غریباں تے نماںیاں کولوں کم کروانا تے ایہناں دی مجبوری توں فائدہ چکنا حق سمجھدے نیں۔ لکھدے نیں:

کمیاں نوں تاں جتیاں تھلے رکھو ڈیرا بھیندا

شاہرگ اتے دندیاں گڈ کے تبرکات پیندا (12)

شہزاد ہوراں دی سوچ دا محور محض مسلمان واہکاں تے مزدوراں تے کیتے ظلم دے خلاف آواز چکنا نہیں سگوں ہر طرحاں دے مذہبی گروہ تے فرقہ واریت توں وکھ ہو کے مظلوم دے حق واسطے قلمی جہاد اے۔ جہدی مثال کافی ”گرنا نک نے گیت سنایا“ اے جس وچ اوہناں بابا گرونا نک ہوراں دے ائمے وچاراں نوں موضوع بنا کے سکھ مزارعیاں تے راہکاں دے نال ہون والے دھرو دی گل کیتی پئی محنت تے روزی روٹی کمان لئی سکھ مزارع وی ودھیر محنت کردا اے پر اوہناں دے ہتھ وی بربریت تے ظلم توں سوا ہور کچھ نہیں آندا۔

شہزاد ہوراں نے طبقہ بندی مالکاں دے ظلم، واہکاں دی مظلومیت نوں موضوع بنایا او تھے ای اوہناں نے آج دے دور دے حساس موضوع ”چائلڈ لیبر“ یعنی ”بالاں توں مزدوری کروانا“ تے وی جھٹ پائی۔ بال جیہڑے کسے ملک تے قوم دا مستقبل نہیں جدوں اوہ حالات ہتھوں مجبور ہو کے ہسن کھیڈن دی عمر وچ گھر والیاں دا ڈھڈ بھرن تے روزی روٹی دی فکر وچ نکلدے نیں تے ایہہ معاشرے دا وڈا المیہ ہوند اے اوہناں کولوں محنت تے مشقت کروا کے اوہناں دے بالپنے نوں کھولیا جاندا اے۔ ہتھ وچ قلم کتاباں تے کھڈو نے پھرن دی عمر وچ اوہناں دے ہتھ محنت مزدوری پاروں چھالیو چھالی ہو جاندا نیں۔ ڈاکٹر ظہور اللہ الازہری موجب:

”چائلڈ لیبر سے مراد بچے کی ذات کا اجارہ ہے عام لفظوں میں چائلڈ لیبر سے

مراد ہے کہ بچے کو اس کے حق تعلیم و تفریح سے دور کر کے اس کو چھوٹی عمر پر ہی کام

پر لگا دیا جائے“۔ (13)

معصوم بالاں لئی ذہنی، جسمانی، معاشرتی تے اخلاقی طور تے خطرناک تے نقصان دہ عمل اے۔ پاکستان ورگے ترقی پذیر ملک وچ بد حالی، استحصال، بیروزگاری تے غربت تھان تھان موجود اے نکلے بالاں کولوں محنت مزدوری کروانا پیٹھلے طبقے دے ویلے دی لوڑ بن گئی اے ملک وچ ودھدے بحران پچھے سب توں وڈی وجہ ودھدے تعلیمی خرچے تے روز بروز ودھدی مہنگائی اے جس پاروں غریب تے مہارت لوک اپنے بالاں نوں اسکول گھلن دی تھان گھر دا چلہا بالن لئی اوہناں نوں کوئی ہنر سکھاون تے مجبور ہو جاندا نیں۔ بہتے بال ہوٹلاں، ورکشاپاں، پٹرول پمپاں، کارخانیاں، کانناں، گھراں وچ ملازم، سڑکاں تے منگدے اڈواڈ شیواں و مسجدے، اثاں دے بھٹھے، کوڑا چکدے، کسے گھریا عمارت دی تعمیر وچ مزدوراں وانگ اثاں تے سمینٹ ڈھوندے دسدے نیں۔ تحقیق موجب پوری دنیا وچ 200 ملین دے نیڑے بال ”چائلڈ لیبر“ کردے نیں جنہاں وچ زیادہ تر بال 10 ورہیاں توں نکلے نیں۔ انٹرنیٹ موجب:

“Morethan 20 million children today are child labour. An estimated 120 million engaged in hazardous work. 73 million of these children are below 10 years old. The highest number of child labours in sub-saharan africa”.(14)

ودھیر غریب ملکوں وچ چائلڈ لیبر دے خلاف ودھیر قانون نافذ کیجے گئے پر سارے دے سارے مرک گئے پاکستان وچ بالاں نوں مزدوری تے ظلم توں بچاؤن لئی 2005ء وچ قدم چکیا گیا پر کامیابی نہ ہوئی۔ 12 جون نوں پوری دنیا وچ بالاں دے حق وچ عالمی چائلڈ لیبر ڈیہاڑ منان دا آہر کیتا گیا پراج تائیں ایس معاشرتی روگ نوں جڑوں مکان لئی کوئی قانون سامنے نہیں آیا۔ ڈاکٹر شہزاد قیصر موجب:

”اوڑک سب نے رب ول جانا ڈاھڈی تھیںی کالک

دھرتی اتے برجیاں لاند اہوں ایانا بالک

حق واکہ داماری رکھدا اتوں بنداسالک (15)

اجو کے دور دے مظلوماں نال ہون والے دھرو دا پرچار، ظلم دے پہاڑ کر بلا دے میدان وچ اہل بیت تے ڈھائے گئے جہدی مثال کسے تاریخ وچ نہیں ملدی اوہناں نے جھوٹ تے ظلم اگے متھانہ ٹیک کے لازوال مثال قائم کیتی۔ شہزاد ہوراں نے مہاتر کساناں تے واہکاں نوں ظلم دے خلاف آواز چکن تے ڈٹ کے مقابلہ کرن دادرس دتا پئی ظلم اگے چپ رہن مظلوم اے لوک اکھاں میٹ کے چپ رہ کے ظالماں دا ساتھ دیندے نیں۔ اچھے حالات وچ قہر خداوندی نازل ہوندا اے۔

ظلم جدوی حدو ودھیار بنوں آئے جلال

متر فین دی چھت نوں پھاڑے بھیرا کرداحال (16)

شہزاد قیصر ہوراں دیاں کافیاں وچ لوکائی نوں فلسفہ وحدت الوجود، رسالت تے اخلاقیات دے نال نال درس دتا کہ رب تعالیٰ نے انسان نوں اک دو جے دے درد و نڈاؤن لئی گھلیا نہ کہ اک دو جے تے ظلم زیادتی کرن لئی۔ اوہناں نے ظلم دے خلاف اپنے قلم نال جہاد کرن دا فریضہ بخوبی نبھایا تے بے زبان مہاتر واہکاں دی زبان تے اکھر بن کے اوہناں دے احساس دی ترجمانی کیتی اے اوہ اک حساس شاعر تے مرد مجاہد نیں۔

حوالے

- 1- حیدر امین، محمد، ایڈیٹر انچیف، روزنامہ 92 نیوز، جلد 2، شمارہ 274، لاہور: 31 اکتوبر 2017ء، ص 4
- 2- شہباز ملک، ڈاکٹر، روپ رنگ، لاہور: پلاک، 2009ء، ص 78
- 3- تنویر ظہور، میرا عہد جو میں نے لمحہ لمحہ جیا، لاہور: سنگ میل پبلی کیشنز، 2017ء، ص 78
- 4- القرآن، پارہ نمبر 12، سورۃ ہود 11، آیت نمبر 112
- 5- شہزاد قیصر، میں ناہیں سبھتوں، لاہور: جہاں پبلی کیشنز، 1990ء، ص 972
- 6- شہزاد قیصر، ڈاکٹر، میں ناہیں سبھتوں، ص 231
- 7- اوہی، ص 452
- 8- اوہی، ص 455
- 9- اوہی، ص 457
- 10- اوہی، ص 458
- 11- وحید الزماں (مترجم)، سنن ابن ماجہ (عبداللہ بن یزید العربی ابن ماجہ) (جلد سوم)، لاہور: مہتاب کمپنی تاجران کتب، 1990ء، ص 326
- 12- شہزاد قیصر، ڈاکٹر، میں ناہیں سبھتوں، ص 457
- 13- ظہور اللہ الازہری، دختر اسلام (ماہنامہ)، (مئی 2009ء)، لاہور: منہاج القرآن ادارہ، 1994ء، ص 26
- 14- <https://www.theworldcounts.com/stories/child-labor>
- 15- شہزاد قیصر، میں ناہیں سبھتوں، ص 453
- 16- اوہی، ص 486

Chatnar

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 4, Jan.-Dec. 2020, P.

☆ نداحسن، غلام مصطفیٰ

چھتار

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ دسمبر 2020ء، مسلسل شمارہ 4

ڈاکٹر محسن مگھیانہ ”پنڈ دی لاری“

Abstract

Dr. Mohsin Magyana is an article writer, prose writer, story teller, a poet and literary person. Now a days, his writings have been found in newspapers and magazines. He has written almost 15 books of Punjabi and Urdu literature, Moreover he is working on many New books. He has published three books on Light Essay named as CHINTA, EK PYALI CHAYE and PIND DI LARI. This article constitutes a brief description of meanings and Contributors of Light Essay writers in Punjabi. And a detail scholarly analysis of PIND DI LARI. That enlightens the halt and status of the Punjabi writings of the Book.

پنجابی زبان تے ادب صوفیاں ولیاں توں ٹردا ساڈے تائیں اپڑیا۔ سائنسی ترقی نے جتھے نویاں راہواں کھولیاں اوتھے ای لکھاریاں دے نظریاں نوں نوں دور ڈھالن ول دھیان کروایا۔ اجو کے دور دا ڈاڈا ناں ڈاکٹر نیاز علی محسن مگھیانہ دا اے۔ اوہناں لکھن دا مڈھ اردو ادب توں بھیا پر اوہناں نوں ماں بولی دی مامتا اپنے ول کھچ لیا ئی۔ ہن اوہ باقاعدہ طور تے ایہناں دوہاں زبانوں وچ ادب تخلیق کر کے اپنیاں خدمتاں پیش کر رہے نیں۔ اوہ سرجن ڈاکٹر نیں۔ ملازمت توں ریٹائرڈ ہو کے جھنگ وچ فیصل مگھیانہ مموریل ہسپتال چلا رہے نیں۔ ڈھیر مصروفیت دے باوجود وی اوہ ڈھیر وقت ادب تخلیق کرن لئی

ویہلا کڈھ لیدے نیں۔ شاعر، ادیب، کہانی کار، انشائیہ نگار تے سچھے کالم نگار نیں۔ ایہناں دیاں لکھتاں پورے ملک وچ چھپدیاں نیں۔

اوہناں دی پہلی لکھت ”انوکھ لاڈلا“ ۱۹۹۴ء، ۱۹۹۷ء، ۲۰۰۳ء، ۲۰۰۷ء وچ چھاپے چڑھیا۔ پنجابی کہانیاں دی لکھت ”بھنیر ی“ ۱۹۹۵ء نوں پاکستان پنجابی ادبی بورڈ لاہورتوں چھاپے چڑھی۔ ”چھیڑ خانی“ جیہڑی کی طنز و مزاح تے اسری لکھت اے، ۱۹۹۶ء ۲۰۰۷ء وچ چھاپے چڑھی۔ ”دلیسی ان ولایت“ سفر نامہ اے۔ ایہہ ۱۹۹۷ء، ۲۰۰۲ء وچ۔ ”مسئلہ ہی کوئی نہیں“ کالم سفر نامہ اے، ۱۹۹۸ء وچ توں چھاپے چڑھیا۔ پنجابی کہانیاں دی لکھت ”انیندرے“ ۱۹۹۹ء وچ پاکستان پنجابی ادبی بورڈ لاہورتوں چھپی۔ ”اکھیلیاں“ ۲۰۰۰ء تے ۲۰۰۱ء وچ ایہناں دی پنجابی انشائیاں دی لکھت ”چنتا“ چھاپے چڑھ کے سامنے آئی۔ ”الف (اللہ) میم (محمد)“ سفر نامہ حج ۲۰۰۳ء، ۲۰۰۷ء لاہورتوں چھاپے چڑھیا۔ ”یہ کیسی محبت ہے“ اردو شاعری دی کتاب اے۔ ایہہ ۲۰۰۸ء وچ چھپی۔ ۲۰۱۱ء وچ پنجابی ماہیا دی کتاب ”موتی رولن دے“ تے ”بھاگ ڈاکٹر بھاگ“ ۲۰۱۶ء وچ چھپی۔ ۲۰۱۷ء وچ ایہناں دیاں دو کتاباں چھاپے چڑھیاں، اک اردو انشائیاں دی ”ایک پیالی چائے“ تے دوجی پنجابی انشائے ”پنڈ دی لاری“۔ اوہ اردو تے پنجابی دونوں زباناں وچ ۱۵ اتوں ودھ کتاباں لکھ کے اپنا ناں ادب دے میدان وچ اُچار چکے نیں مزید کتاباں چھاپے خاناں وچ موجود نیں۔ ایہناں دے فکر تے فن اُتے ۴ مقالے تے اک کتاب لکھی جا چکی اے۔

پنجابی انشائیہ نگاراں وچ ایہناں داناں ڈھیر اگھڑواں اے، کیوں جے ادب دے جس کھیت تے جس صنف وچ کم نہ ہو یا ہووے اوس وچ لکھنا جہاد توں گھٹ نہیں۔ انج دیاں صفحاں نوں ہمیشہ چنگا لکھن والیاں دی لوڑ ہوندی اے۔ پنجابی ناول وچ لکھن والیاں دی چوکی گھاٹ ۲۱ ویں صدی عیسوی وچ سامنے آئی۔ بہت سارے نثر نگاراں پنجابی ناول تے انشائیہ ورگیاں سوہنیاں صفحاں نوں ادب تخلیق کرن لئی ورتیا۔ انشائیہ نگاری وچ ڈاکٹر محسن مگھیا نہ داناں سر کڈھواں اے۔ کیوں جے اوہ پنجابی زبان وچ دو تے اردو وچ اک انشائے دے مجموعے تخلیق کر چکے نیں۔ پنجابی انشائے دا مجموعہ ”پنڈ دی لاری“ ڈاکٹر محسن داسوہنا پنجابی مجموعہ اے۔

انشائے دالفظ انشاء پر دازی توں بنیا اے۔ انشائیہ اجیہی صنف اے جیہڑی مضمون تے افسانے توں ہٹ کے اپنی وکھ چھان رکھدی اے۔ انشائے نوں عام طور تے انگریزی وچ ”Essay“ یاں ”Light Essay“ آکھدے نیں۔ ایہہ لفظ فرانسیسی لفظ اسائی (Essai) توں ماخوذ اے۔ پنجابی وچ لہندے پنجاب انشائے لئی ”سوچ پارے“ دا اکھرتیا گیا جد کہ چڑھدے پنجاب وچ ایس نوں ”کول لیکھ“ آکھیا گیا۔

انشائیے بارے بہت سارے کھوجکار اپنی رائے پیش کیتی۔ کچھ سوچھواناں دے خیال موجب ایہدے وچ کہانی رنگ اپنا ناکر مترادف اے کجھ نے ایہدے وچ طنز تے مزاح دا ہونا لازم قرار دتا۔ ڈاکٹر محمد اشرف کمال اپنی کتاب ”تاریخ اصناف نظم و نثر“ وچ لکھدے نیں:

”انشائیہ نگاری لئی شرط اے کہ انشائیہ نگار گھٹ وقت تے گھٹ اکھراں دے

ورتا وے نال اپنا مفہوم واضح کرے۔“ (1)

ڈاکٹر اصغر علی بلوچ اپنے مضمون ”تازہ فکر انشائیہ نگار“ ڈاکٹر محسن مگھیانہ“ وچ انشائیے دی تعریف انج کردے نیں:

”انشائیہ“ وہ صنف لطیف ہے جو شگفتہ طرز بیان میں دنیا بھر کی دانائی کو اپنے

دامن میں سمیٹنے پر قادر ہے۔“ (2)

مشتاق باسط توں اڈ پنجابی دے وڈے انشائیہ نگارواں وچوں اسلم قریشی (سانولی دھپ)، ناصر رانا (پینڈا)، محمد اسلم میتلا (سرائیکی انشائیے)، بابو جاوید گرجا کھی (چٹا کال) تے امجد علی بھٹی (اکھر اکھر موتی) دے ناں سرکدھویں نیں۔ محسن مگھیانہ ہوراں ”چنتا“ تون بعد ”پنڈ دی لاری“ لکھ کے انشائیے جیہی من موئی صنف نوں نویں حیاتی بخشی۔ ایہناں دے انشائیاں دے موضوع پنجابی وسیب، لوکائی دے رہن سہن، خواہشاں تے اپنے سماج وچ رہ کے جنم لیندیاں لوڑاں تھوڑاں دے آل دوالے گھمدے نیں۔ ”پنڈ دی لاری“ وچ کل ۱۲ انشائیے نیں۔ کتاب دا دیباچہ احمد شہباز خاور ہوراں ”ڈاکٹر محسن مگھیانہ تے اوہناں دے انشائیے“ دے عنوان پٹھ قلم بند کیتا۔ ڈاکٹر محسن مگھیانہ نوں اپنے دیس تے اتھوں دے لوکاں دے وڈے مسلیاں بارے چوکھی جانکاری اے۔ انشائیہ ”جن تے چڑیلاں“ وچ ایہناں بندیاں نوں چڑیلاں تے سوانیاں نوں جن چڑن دا ذکر بڑے انوکھے ڈھنگ نال کیتا۔ طنز و مزاح دی رسی وچ موتی پر وچھڈے نیں۔ ایہناں دا مننا اے پئی بہت سارے لوک جیہی حالت بنا لیندے نیں پئی انج لگدا اے جیویں ایہناں نوں جن یاں چڑیلاں چڑگئیاں نیں۔ ساڈے وسیب وچ انج دے مسلیاں وچ ڈاکٹراں دی گل اُتے گھٹ، سگوں عاملاں تے بابیاں دیاں گلاں اُتے بہتا یقین کیتا جاندا اے۔ کجھ لوک تاں ایہناں عاملاں تے بابیاں کولوں اپنا مریض وی مروا بہندے نیں۔ بعض ویلے کجھ لوک جان بچھ کے جن چڑن دی ایکٹنگ کر رہے ہوندے نیں۔ خاص کر جدوں اوہناں اپنی کوئی گل منوانی ہووے۔ ڈاکٹر محسن مگھیانہ ہوریں لکھدے نیں:

”ہن تاں ہر کوئی ایہو جیہے ڈیوے لبھدا اے جیہوں رگڑوتے جن حاضر ہو

جاوے تے اوہ آپ ہی دنیا دے سارے کم کر چھوڑے۔ کئی جن تاں ایڈے

سادہ ہوندے ہن جے اوہناں نوں اکھیوے جوں زمین توں چن تائیں ہک موٹر
وے بنا دے تے اوہ آہندے ہن ایہہ ڈاہدھا اوکھا کم اے۔ مڑ جے اکھیوے
کہ جے ایہہ نہ یوں کر سکدا تے میری بیگم نوں میرا تابع دار بنا چھوڑتے جواب
آندا اے دسوا ایہہ موٹر وے چار راہواں والی بناؤنی ہے یاں چھ والی.....“ (3)

ڈاکٹر محسن مگھیا نہ دامن اے پئی اجو کے دور وچ منگن والے فقیر، لوڑ وند گھٹ تے پیشہ ور بہتے نیں۔ اوہناں ایس
مسئلے دی نشاندہی کر دیاں ”ون پونے فقیر“ وچ کئی طرح دے فقیراں دیاں قسماں گنوائیاں نیں۔ جیویں اشارے تے
کھلونڈیاں بنا آکھیاں ای ٹاکی مار کے پیسے منگن والے، ہتھاں وچوں سمان، پرس یا بیگ کھو کے سنن والے، فقیراں دے
بھیس وچ چور، تے کج اجیہے فقیر وی نیں جیہڑے پہلے ووٹ منگدے نیں فیراقتدار سنبھال دیاں ای مڑ کے حال وی نہیں
چکھدے۔ جویں:

پچھلے دیہاڑے ہک چوک تے مینوں کسے فقیر ڈکیا۔ میں اوہنوں ویکھن لگ پیا
کہ ایہد اتاں موہاندرانہ سنجاپدا جیہا لگدا پیا ہے۔ اوہدے مونہہ ول ویکھاں تے
لگے اوہو ہے جے پاٹے تے میلے چولے ول ویکھاں تے فقیر لگے..... میں جد
بٹ بٹ اوہنوں تکدار ہیاتے اوہ آپ ہس کے آکھن لگا ”ڈاکٹر صاحب تسیں
پریشان نہ ہوو۔ اسیں دوویں فیس بک فرینڈ ہائیں.....“ (4)

ڈاکٹر محسن مگھیا نہ دا خیال تے ایہناں دے تجربے جیاتی دیاں تلخ ہقیقتاں توں روشناس کرواندے نیں۔ اوہناں دا
انشائیہ ”وٹ“ ایس گل نوں ساہمنے لیا ندا اے کہ کیویں اوہ اک لفظ ”وٹ“ نوں کنے معنیاں وچ ورت کے اپنی دانشوری دا
ثبوت دے رہے نیں۔ ایہدے نال ای اوہ اپنا طنز تے مزاح والا سبھاٹن نہیں دیندے تے تسلسل نال انشائیہ دی ہنتر نوں
اگاں ٹوری رکھدے نیں۔ ایس انشائیہ وچ اوہناں دی اپنے وسیب نال گوڑھی سانجھ دتی وکھالی دتی:
”وٹ بھوویں بندہ ڈھڈھ وچ لئی ودا ہووے یاں مڑ دل وچ چنگی گل نہیں
ہوندی۔ خاص طور تے اپنے بیلیاں نال تے کھل کے گل کر کے ایہو جیسے وٹ
کڈھ لینے چاہیدے ہن ورنہ دل وچ یاں ڈھڈھ وچ وٹ ڈھیر چرتائیں رکھیے
تے مڑ چنگا نہیں ہونداتے دوریاں ودھدیاں راہندیاں ہن۔“ (5)

پنجابی وسیب وچ عام ویکھیا جاندا اے پئی لوک نکی نکی گل توں لڑن مارن توں تیار ہو جاندا ہے نیں آکھدے نیں ”نہڑ

لیساں“۔ برداشت مک چکی اے۔ ہر بندادو بے بندے دالہو پین دی کردا اے۔ ڈاکٹر محسن مگھیانہ ہوراں اپنے انشائیے ”نبر لیساں“ وچ گلاں توں پردہ چکیا جوں:

”کجھ بیچاریاں نے تاں کسے داوی کجھ نہ وگاڑیا ہوئیں پرکئی اسپہہ سڑیکے نوں
اودے خلاف ہووئیں جوں ایہہ ساڈے نال داہائی تے ایڈی ترقی کیوں کر گیا
ہے تے ایڈا اچا مقام کیوں حاصل کر لیا پیسو۔ ایہہ دیاں ٹنگاں چھکو.....“ (6)

ویلا لنگھن دے نال ای جتھے ہر مقام تے ترقی ہوئی سائنس نے نت نویاں شیواں متعارف کروائیاں، ایہناں
وچوں اک ٹیلی فون یا موبائل فون اے۔ ڈاکٹر محسن مگھیانہ ہوراں پرانے زمانے دے ڈائل فون سیٹ توں گل شروع کر کے
اج دے جدید سمارٹ فونز تاں لیاں لیاں اے۔ پرانے تے نویں فون بارے گل کرن توں اڈا لیس گل ول وی دھیان کروایا پئی
اخلاقی قدریں کیوں مکدیاں جا رہیاں نیں۔ کیوں سارا ٹبر اک دو بے دے لاگے بیٹھا وی کئی کئی سو میل ڈور گل کر رہیا ہوندا
اے تے لاگے بیٹھا بڈھا ماں پواو ہناں دے ایس بے رکھے جیسے سبھا توں تنگ اے۔ لوک خونئی رشتیاں نوں بھلائی جا رہے
نیں تے آلیاں نوں ترجیح دیندے نیں۔

انکار نہیں کیتا جاسکدا اپنی کھوتے حیاتی دے کئی کماں وچ خاص مقام رکھدے نیں۔ کدی اُچیائی چڑھن دے کم
آوندے نیں تے کدی ریڑھی اگے جت کے کئی کئی من وزن ڈھون دے کم کردے نیں۔ بعض ویلے ایہناں داناں گال
کدھن وی ورتیا جاندا اے۔ ڈاکٹر ہوراں ایہدی اہمیت دن دے نال ای ایہدے کئی کم کاراں بارے دس پائی۔ اوہناں اک
اہم گل ول وی دھیان پوایا پئی لوک کیوں حلال تے حرام وچ کارفرق بھل جانداں نیں تے لوکاں نوں وڈا گوشت آکھ کے کھوتا
کھوادیندے نیں۔ ایس انشائیے وچ مزاح دے نال تلخ حقیقتاں گوہ پتہ لگدا اے۔ انشائیے ”کھوتے“ وچ لکھدے نیں:

”ساڈی قوم تاں بیچاری پہلوں ای ساری دیہاڑی کھوتیاں آر کم کریندی ہائی پر
حلال گوشت دی بجائے جداوہ کھوتیاں دا گوشت کھاون لگے تے کئی تاں اپنے
آپ نوں سچ مچ دا کھوتا سمجھن لگ پئے ہان، کنیاں نوں تاں دولتیاں مارن دی
عادت پئے گئی ہائی۔“ (7)

انشائیے ”تندور“ وچ تندور نوں موضوع بنا کے سوہنے رنگ وچ طنز و مزاح دا ماحول پیدا کر کے اجیہیاں گلاں ول
دھیان دوایا اے جیہناں راہیں بندے دے جیون لئی روٹی اک پکی تھتھی شے اے، ثابت ہو جاندا اے۔ ایس انشائیے وچ
ڈاکٹر محسن مگھیانہ ہوریں لکھدے نیں:

”ایہہ اصلی تندورتاں اپنی تھاہرے پرہن تاں لوکی اپنے دلاں وچ جیہڑے
مطلب تے نفرتاں دے تندور لئی ودے ہن اوہناں دی اگ روٹیاں آلے
تندوراں توں وی کئی درجے ودھ گرم ہن۔“ (8)

بندے نوں ہمیشہ سدھی راہ اختیار کرنی چاہیدی اے چٹھے کماں وچ بیابندا بھٹکلیا ہو یا، یاں پٹری توں لتھا تصور کیتا
جاندا اے۔ دنیا دادستور اے پئی اوسے بندے نوں چنگا کجھیا جاندا اے جیہڑا سدھی راہ تے ٹرے تے چنگے کم کرے۔ ڈاکٹر
محسن مگھیا نہ ہوراں ”راہواں“ وچ نصیحت رنگ اپنایا۔ اوہناں ودھیری قسم دیاں راہواں دی نشاندہی کیتی۔

پنجابی زبان دا مشہور اکھان اے: ”نہاتی دھوتی رہ گئی، تے مونہہ تے مکھی بہہ گئی“ عام طور تے ایہہ اکھان اوس
ویلے بولیا جاندا اے جدوں کوئی کسے کم لئی تیار ہووے یا کدھرے جاوے جاوے تیار بیٹھا ہووے تے عین ویلے سراوہنوں کام
توں یاں نال لے جاوے توں انکار کردتا جاوے اوہ اُنج دا اُنج ای رہ جائے۔ محسن مگھیا نہ ہوراں ایس اکھان نوں بڑے سوہنے
ڈھنگ نال موضوع بنایا۔ انشائیے وچ پڑھن بارنوں ہمیشہ ہمت حوصلہ رکھ کے اگے ودھن دی نصیحت کیتی۔ محنت کر کے پھل نہ
ملے اُنج ہو نہیں سکدا، پر جے کدی نکامی ہووی جائے تاں صبر توں کم لے لے پھیر محنت جاری رکھ کے اگانہہ ودھن دادرس دتا گیا
اے۔ عید اُتے سرکاری تے غیر سرکاری لوکاں دی کوشش ہوندی اے پئی اوہ اپنے سارے لاگے دے رشتے
داراں، عزیزاں، دفتر می یاراں، خاص طور تے افسراں نوں ودھ چڑھ کے ملن، تختے پیش کرن تے ایہناں سبھناں نوں خوش
کرن۔ ایہہ ساری خواہش اودوں ای پوری ہو سکدی اے جدوں بندے کول تنخواہ توں ہٹ کے وادھو پیسے ہوں۔ مگھیا نہ
ہوراں نے ملازماں دیاں مشکلاں نوں بڑے سوہنے تے منفرد رنگ نال بیان کیتا اوہ کیہناں حالاں پاروں رشوت لین تے
مجبور ہو جاندا نہیں تے ایس کم وچ عید لاگے آوندیاں ای تیزی آجاندی اے۔ اوہ لکھدے نیں:

”جے تاں خیر نال عید بکر عید ہووے تے بیچارہ سرکاری ملازم بکرا کتھوں
لوے۔ اوہدی تنخواہ وچ تاں صرف اک چوچا ای آسکدا اے۔ پر کیہ کرے
چوچے دی قربانی منی جون نہیں جاندی۔“ (9)

”چنگ چچی یاں چن گڈی“ وچ ڈاکٹر محسن مگھیا نہ ہوراں پینڈو ووسیب وچ کھوتے تے کھوتار یڑھیاں دی گل کیتی
اے۔ جیہنوں کھوتار یڑھی آکھدے ہاں ایہنوں بہت خطرناک سواری منیا جاندا اے پر ایس دور وچ زمین جہاز دے طور تے
چنگ چچی ناں دا خطرناک ناسور موجود اے۔ کدھرے سواریاں سننے اُلٹ جاندا اے تے کدھرے راہ جاندا تھلے دے
چھڈدا اے۔ چنگ چچی بارے بڑے مزاحیہ رنگ دا انشائیہ لکھیا گیا۔ محسن ہوریں لکھدے نیں:

”ہک زمانہ ہائی جوں کھوتا ریڑھی ساریاں توں زیادہ خطرناک سواری منی
جاندی ہائی..... اوس دا بم جیہدی چھاتی وچ کھمھ جاوے ہاگھٹ ای بچدا
ویکھیا۔ مڑ رکشہ آیتے چھا گیا..... ایس دے ڈنگیاں وی گھٹ ای پانی
منگیا..... جیہیں ایہدے وچ سفر کیتا انجر پنجر ہلا بیٹھا کجھ ایس بیچارے دا قصور
تے کجھ سڑکاں تے پئے کھڈیاں دا..... ڈرائیور دا بھلا کیہ قصور.....“ (10)

”پنڈ دی لاری“ ڈاکٹر محسن مگھیا نہ ہوراں دا انشائیہ پنڈ وچ چلن والیاں لاریاں دی منظر کشی اک جھلک کتاب
دے ٹائٹل پیج تے وی دیکھی جاسکدی اے۔ کیوں لوک لاریاں وچ تنگ ہو کے سفر کردے نیں۔ وچے بکریاں،
ککڑیاں، لیلے، بطخاں تے ہور پتا نہیں کیہڑی کیہڑی مخلوق نال سفر کرنا پیندا اے۔ ایہناں لاریاں وچ بوہیاں تائیں لوک لمکے
ہوندے نیں تے چھتاں تے جتھے جتھے تائیں لمکن دا اسرا ہووے لمکے کے وی سفر کیتا جاندا اے۔ پنڈاں تھانواں دی سادہ
حیاتی نوں دانش وری راہیں انشائیہ داروپ دتا۔

ڈاکٹر محسن مگھیا نہ ہوراں دے انشائیہ ہر کچھوں کامیاب انشائیہ نیں۔ ایہناں وچ سبق نصیحتاں، مٹھیاں ٹکوراں،
چکے، خوش آہنگی، تے ہور بہت ساریاں فنی تے فکری خوبیاں دا ورتار کیتا گیا اے۔ پرچلت وسیب وچوں ای لئے گئے
نیں۔ طنز تے مزاح دی بھرپور نمائندگی دے نال ای سماج دیاں تلخ حقیقتاں توں پردا چکھیا گیا۔ ایس مجموعے وچ اوہناں اپنا
مقامی لہجہ ”لہندی“ ورت کے آل دوالے دے ماحول نو ہور نمایاں کر چھڈیا۔ آل دوالے دے مسئلے، حالات تے واقعاں نوں
اچھے ڈھنگ تے اسلوب راہیں بیان کیتا۔ ڈاکٹر محسن مگھیا نہ کامیاب دانشور تے لکھاری نیں۔ ایہناں دے بیان دا ڈھنگ،
اسلوب، روانی، تازگی تے خاص طور تے موضوع سب منفرد نیں۔ ایہناں انشائیاں وچ پرانے ہوئے تے آون والے
ویلے وچ واہن والے کئی طرح دے واقعاں دی منظر کشی دکھالی دیندی اے۔ اوہناں انشائیہ دی کتاب ”چنتا“ دی ریت
نوں ٹن نہیں دتا تے اک کامیاب لکھت ساہمنے لیاندی۔ اوہ اردو تے پنجابی دی ایس صنف وچ اپنا اچھا مقام بناون وچ
کامیاب دکھالی دیندے نیں۔ اوہناں دا ایہہ مجموعہ پنجابی ادب وچ نوبلکلا وادھا اے۔

حوالے

- 1 ڈاکٹر محمد اشرف کمال، تاریخ اصناف نظم و نثر، کراچی: سٹی بک پوائنٹ، 2017ء، ص 290
- 2 ڈاکٹر محسن مگھیانہ، ایک پیالی چائے، فیصل آباد: سنگری پبلشرز، 2017ء، 9
- 3 ڈاکٹر محسن مگھیانہ، پنڈ دی لاری، فیصل آباد: سنگری پبلشرز، 2017ء، ص 17
- 4 اوہی، ص 21-22
- 5 اوہی، ص 24
- 6 اوہی، ص 33
- 7 اوہی، ص 37
- 8 اوہی، ص 40
- 9 اوہی، ص 50
- 10 اوہی، ص 52

Chatnar

Research Journal Deptt. of Punjabi
Language & Literature
Lahore College for Women University Lahore
(Pakistan)
Vol: 4, Jan.-Dec. 2020, P.

چھتار

تحقیقی مجلہ شعبہ پنجابی زبان و ادب
لاہور کالج برائے خواتین یونیورسٹی لاہور (پاکستان)
جنوری۔ دسمبر 2020ء، مسلسل شمارہ 4

☆ مصباح ریاض

شیخ سعدی دی حیاتی، فکر تے فن

Abstract

Abu Muhammad Muslih Al-Din bin Abdullah Shirazi, better known by his pen-name Saadi, also known as Saadi of Shirazi, was a major Persian poet and literary of the medieval period. He is recognized for the quality of his writings and for the depth of this social and moral thoughts. Saadi is widely recognized as one of the greatest poets of the classical literary tradition, earning him the nickname "Master of Speech" (استاد سخن) or "The Master" among Persian scholars. He has been quoted in the western traditions as well.

شیخ سعدی دا تعلق فارسی زبان تے ادب نال اے۔ فارسی زبان تے ادب دے مایہ ناز عالم تے نثر نگار سن۔ شیخ سعدی دا تعلق ستویں صدی ہجری نال اے۔ ایران وچ مایہ ناز ہستیاں نے جنم لیا اوہناں وچوں اہم ناں ”شیخ سعدی شیرازی رحمۃ اللہ علیہ“ دا اے۔ اوہناں دیاں دو کتاباں شہرت دا باعث بنیاں۔ ”گلستان تے بوستان“۔ گلستان نثر دی کتاب اے۔ گلستان 656ھ وچ لکھی گئی۔ شیخ سعدی نے کتاب گلستان وچ حکایتاں لکھیاں۔ نکلیاں نکلیاں حکایتاں، سبق آموز نیں۔ حکایتاں، جہاں وچ شیخ سعدی نصیحت کردے تے سبق و بندے دسدے نیں۔ گلستان دے اٹھ باب نیں جہاں دے موضوع (1) سیرت پادشاہاں، (2) اخلاق درویشاں، (3) فضیلتِ قناعت، (4) فضیلتِ خاموشی، (5) عشق و جوانی، (6) ضعف

پیری، (7) تاثیر تربیت، (8) آدابِ صحبت۔

سیرت پادشاہاں وچ کل (41) اکتالیہ حکایتاں نیں۔ بادشاہاں دی سیرت بارے بیان کیتا اے۔ بادشاہاں دا کردار عوام لئی مثالی نمونے دی حیثیت رکھدا اے۔ دو جا باب اخلاق درویشاں وچ کل (49) انجا حکایتاں نیں۔ درویش لوکاں دے اخلاق بارے چانن پایا اے۔ تیجے باب وچ فضیلت قناعت بارے 28 حکایتاں نیں۔ چوتھے فضیلت خاموشی وچ کل 14 حکایتاں نیں۔ تیجے چوتھے باب وچ قناعت تے خاموشی دے فضائل نیں۔ گلستان دے پنجویں باب عشق و جوانی وچ کل 21 حکایتاں نیں۔ ایہہ باب عشق تے محبت پاروں بڑا دلکش اے۔ گلستان دے چھویں باب ضعفِ پیری وچ کل 9 حکایتاں نیں۔ ایہدے وچ بڈھاپے دی لاچارگی نوں بیان کیتا اے۔ ستویں باب تاثیر تربیت وچ کل 19 حکایتاں نیں۔ معاشرے وچ اخلاقیات دا درس دتا گیا اے۔ اٹھویں باب آدابِ صحبت وچ کوئی حکایت نہیں ایہدے وچ صرف کوٹیشناں نیں۔ ایس طرحاں گلستان وچ کل (171) اک سوا کہتر حکایتاں نیں۔ دوجی کتاب بوستان نظم وچ اے۔ بوستان 655ء وچ لکھی گئی۔ شیخ سعدی دیاں دو کتاباں ایس قدر مایہ ناز ہوئیاں کہ ترجمہ دنیا دی ہرزبان وچ ہو چکیا اے۔ علامہ انوار الحسن گلستانِ سعدی وچ لکھدے نیں کہ:

”مجھ سے کوئی پوچھے کہ خطہ ایران میں سب سے بڑا شاعر کون سا پیدا ہوا ہے۔ تو میں کہوں گا کہ سعدی۔ مجھے ایسا کہنے میں کوئی مبالغہ آرائی نظر نہیں آئی۔ جس طرح انگلینڈ کی سرزمین سے شیکسپیر، جرمن سے گوٹے، ہندوستان سے غالب و اقبال، عرب سے امرء القیس پیدا ہوئے۔ اسی طرحاں سرزمین ایران سے سعدی جیسا فصیح و بلیغ شاعر پیدا ہوا وہ نہ صرف اعلیٰ درجے کے شاعر تھے بلکہ ایک بلند پایہ حکیم اور زبردست مصلح تھے۔ اس قسم کے لوگ قدرت کا خاص عطیہ ہوتے ہیں۔“ (1)

ایران دے جنوب مغربی حصے وچ خلیج فارس دے کنڈھے پارس نامی خطہ اے۔ جس نوں عرب، فارس کہندے نیں۔ قدیم زمانے وچ ایران نوں پارس کہندے سن پرہن اک خاص تھاں نوں پارس آکھیا جاندا اے۔ ایس توں اڈ بہت ساریاں قدرتی تے مصنوعی چیزاں نیں جنہاں نوں دنیا دا نمونہ آکھیا جاسکدا اے۔ اُدھا ملک پہاڑی تے اُدھا میدانی اے۔ جنوبی حد تے خلیج فارس اے۔ آب و ہوا کتے گرم تے کتے سرد۔ بعض تھاں تھل ہرے بھرے تے شاداب نیں۔ بہت سارے چشمے تے ندیاں جاری نیں۔

اتا یک ابو بکر بن سعد زنگی دے دور وچ شیخ اتے گلستان لکھی۔ فارس دے میوے عراق عجم وچ جان دے گرم پانی دے چشمے تے مفید کا ناں فارس وچ موجود سن۔ فارس دے آثار قدیمہ، دنیا دے ایہناں عجائباں وچوں سن جنہاں نوں اگلے زمانے دے لوک، جن تے پری دے کم سمجھدے سن۔ ایہناں آثار قدیمہ دی نسبت عرفی شیرازی کہندے نیں:

از نقش و نگار درد دیوار شکستہ

آثار پدیدست صنا دید عجم را (2)

شیرازی بنیاد اسلام دے زمانے وچ پئی۔ محمد بن قاسم نے مسلماناں وچ سب توں پہلے ہندوستان اُتے لشکر کشی کیتی اوہ شیراز دابانی اے۔ شہر پہلی صدی ہجری اخیر تے ڈھیر سرسبز تے شاداب قطعہ زمین اتے آباد ہو یا سی۔ شیرازی آب و ہوا نہ بوہتی گرم سی تے نہ سرد۔ شیخ سعدی نے خواجہ حافظ تے پرانے شاعر شیرازی تعریف وچ اشعار تے قصیدے لکھے۔

سعدی دے جمن ورہے وچ ٹا کرا اے۔ کدھرے ایہناں دی عمر 107 سال، کدھرے 111 سال تے کدھرے 97 سال دی گئی اے۔ شیخ سعدی دی حیاتی ڈھیر لمبی سی۔ ایہناں دی پیدائش خلیج فارس دے کنڈے پارس نامی نخلستان دے نیڑے شیراز نامی شہر وچ ہوئی۔ ”ادب نامہ ایران“ وچ ایہناں دی تاریخ ولادت دی گئی اے:

”سعدی تقریباً: 585 ہجری بمطابق 1189ء میں پیدا ہوئے۔“ (3)

چونکہ سعدی دا جمن ورہا متعین نہیں ہو سکیا۔ ایس لئی ایہناں دی عمر وچ ٹکرا اے۔ انسائیکلو پیڈیا برٹینیکا دے مطابق:

”اُن کی پیدائش 589ھ/1184ء کے لگ بھگ ہوئی جس کے حساب سے اُن

کی عمر 107ھ/111ء سال بنتی ہے۔“ (4)

شیخ سعدی دی ولادت بارے اختلاف اے پرہن ایران دے ڈاکٹر رضا زادہ شفیق ہوری شیخ سعدی داسن ولادت 606ھ دسدے نیں۔ پر 1209ء ای ٹھیک ولادت داسن اے کیوں جے سعدی نے گلستان دی کتاب 656ھ وچ لکھی۔ کتاب دے دیباچے وچ اوہناں اک شعر راہیں دسیا کہ میں جدوں گلستان لکھی اوس ویلے میری عمر 50 سال سی تے جے 656ھ وچوں 50 سال کڈے جان تے فیر 606ھ داسن نکلا اے۔ اوہناں دے ایس شعر توں اوہناں دی سن ولادت دی تصدیق ہوئی جس دے مطابق اوہناں دی ولادت داسن 606ھ نکلیا۔ شیخ سعدی نے گلستان دے دیباچے وچ شعر انج درج کیتا:

اے کہ پنجاہ رفت و درخوابی (5)

اڈواڈ تذکرہ نگاراں دا اوہناں دے ناں بارے اختلاف اے۔ کئی اوہناں نوں ”مصلح الدین“ لکھدے نیں۔ کئی

”شرف الدین“ تے کئی اوہناں نوں ”مشرف الدین“ وی آکھیا اے۔ ”ڈاکڑا ای۔ جی۔ براؤن“ سعدی داناں لکھدے نہیں:

”آپ کا نام مشرف الدین بن مصلح الدین عبد اللہ تھا“۔ (6)

قراۃ العین چشتی ”تاریخ ادبیات ایران“ وچ اوہناں داناں لکھیا:

”پورا نام مشرف الدین بن مصلح الدین عبد اللہ ہے“۔ (7)

اوہ سعدی دا تخلص ایس لئی ورتدے سن کہ اوس ویلے فارسی ایران وچ اتا تک فارس جیہڑا اوس ویلے دابادشاہ سی فارس تے حکومت کرداسی۔ اوہ داناں سعد بن ابی بکر سعد بن زنگی سی۔ شیخ سعدی داپیا اوہناں دے بہت عقیدت مند سن۔ دربار وچ آؤندے جاندے۔ وزارت دی کرسی وی لہھی۔ سعدی دے پیوا اوہناں دے عقیدت مند سن۔ سعدی سعد بن ابی بکر سعد بن زنگی دی بہت عزت کردے سن۔ عقیدت دی بناء تے ایہناں نے مشرف الدین ناں تے تخلص سعدی رکھیا۔ ویلے دے حکمران سعد بن ابی بکر سعد بن زنگی توں متاثر ہو کے اوہناں اپنا ناں مشرف الدین تے تخلص سعدی رکھیا سی۔ سعدی دا تعلق عالمان دین دے خاندان نال سی۔ مذہبی گھرانہ سی۔ ماں پیو بہت نیک سن۔ اوہناں دے وڈو ڈیرے علم تے فضل وچ اپنی مثال نہیں رکھدے سن۔ سعدی دا تعلق پڑھے لکھے خاندان نال سی۔ سعدی نے دینی تے دنیاوی تعلیم اپنے پیو کولوں حاصل کیتی۔ اوہناں دے پوتی تے پرہیزگار سن۔ سعدی اُتے خون تے ماحول دا اثر سی۔ اوہناں دی تربیت بہت چنگے ماحول وچ ہوئی۔ سعدی نے شاعری وچ ذکر کیتا:

ہمہ قبیلہ من عالمان دیں بودند

مرا معلم عشق تو شاعری آموخت (8)

پیوا اوہناں دے بچپن وچ ای چلاؤنا کر گئے۔ مڈھلی تعلیم گھروں حاصل کیتی پر باپ داسایہ اوہناں دے سرتے زیادہ نہیں دیر رہیا۔ شیخ سعدی دی ماں ایران دے اک رئیس گھرانے دی دھی سن۔ نیک تے لائق زنانی سن۔ اوہ شیخ سعدی دی جوانی وچ چلاؤنا کر گئیاں۔ سعدی اپنی ماں دی بڑی قدر کردے سن۔ اک واری شیخ سعدی کھیڈ رہے سن کہ اوہناں دی ماں نے اوہناں نوں جھاڑیا۔ سعدی نے اپنی ماں دی شان وچ گستاخی کردتی جواب دتاتے ماں روؤن لگی۔ اوہناں آکھیا:

”کیا تونے اپنے بچپن کو بھلا دیا ہے جو اس طرح سختی کرنے پر اتر آیا ہے“۔ (9)

سعدی نے ماں دے قدموں وچ ڈگ کے معافی منگی۔ زندگی بھر مغفرت دی دعا کردے رہے۔ شیخ سعدی حضرت سعد بن عبادہ (صحابی رسول پاک ﷺ) دی نسل وچوں سن۔ سعدی دی تربیت وچ اوہناں دے پیوا ودھیرا تھھی۔ علمی

گھرانے نال تعلق سی اوہ متقی، دین دار، درویش صفت انسان سن۔ شیخ سعدی دی تعلیم و تربیت وچ دوہتھ سن۔ اک ماپیاں دا تے دو جا استاد دا۔ بچپن وچ اوہناں نوں نماز، روزہ تے دینی مسائل سمجھا کے شب بیدار بنا دتا گیا۔ اوہناں دے پوجدوں تیکر جیوندے رہے سعدی دی تربیت توں غافل نہ رہے۔ اوہ گل گل تے سعدی نوں ٹوک دے۔ غلطیاں تے ڈانٹ ڈپٹ وی کردے۔ اوہ سعدی دے بے موقع بولن تے پچھ پریت پریت۔ سعدی دن دیہاڑ تے پیو دے نال ای رہندے۔ سعدی دے پیو نے اوہناں نوں ہمیشہ آوارہ گردی توں روکیا۔ ایس بارے سعدی نے اک حکایت وچ لکھیا:

”اک واری اوہ حسب معمول باپ دی صحبت وچ ساری رات جاگدے رہے تے قرآن پاک دی تلاوت کردے رہے۔ آل دوالے کچھ لوک سو رہے سن۔ سعدی نوں خیال آیا کہ ایہہ لوک کیوں بے خبر سو رہے نیں کسے نوں اپنی توفیق نہیں کہ اٹھ کے دو رکعت نماز پڑھ لین اوہناں دے پیو نے آکھیا کہ جان پدر باپ دی جان جے تو وی سو رہندا۔ ایہدے توں چنگا سی کہ تو ایہناں دی غیبت کرے۔“ (10)

غیبت کرنا ایس طرحاں اے جیویں اپنے مردہ بھراء دا گوشت کھانا۔ ساری عبادت غارت ہو جاندی اے۔ ایس طرحاں شیخ سعدی دے پیو اوہناں دی ہر طرحاں تربیت کیتی۔ اک واری عید دا موقع سی۔ سعدی نکلے سن اپنے پیو نال عید دی نماز پڑھن مسجد گئے۔ سعدی دے پیو نے آکھیا کہ میرا ہتھ پھڑی رکھیں۔ بچپن وچ عید دے موقع تے بچیاں نوں کھیڈ دیاں ویکھیا تے ہتھ چھڈا کے کھیڈن چلے گئے۔ کچھ چر بعد باپ نوں نہ پایا تے روؤن لگے پیلھد الھد اسعدی کول آیا۔ سعدی رو رہے سن۔ جدوں پیو نال ملے تے باپ نے کن پھڑ کے آکھیا ”احق تینوں میں نہ آکھیا سی کہ میرا دامن نہ چھڈیں“ مگروں سعدی نوں واقعہ ہمیش یاد رہیا۔ سعدی دے ابا جی اوہناں نوں بے موقع بولن توں منع کردے سن۔ اوہ آکھدے گھٹ بول تے تھوڑا بول۔ سعدی نوں ہر ویلے بولن دی عادت نہیں سی۔ اوہ شیراز وچ جمے۔ اوس زمانے وچ شیراز وچ وڈے وڈے مدر سے سن۔ جتھوں شیخ سعدی نے تعلیم حاصل کیتی۔ اک ویلا اجیہا آیا کہ شیراز وچ بدامنی کھل گئی۔ شیراز وچ دوروں لوک پڑھن آؤندے سن۔ جدوں شیراز وچ بدامنی کھلری شیراز وچ پرسکون ماحول سی۔ اوس ویلے سعد بن ابی بکر زنگی دی حکومت سی بڑا سکون سی۔ جدوں غباس الدین خوارزم شاہ نے شیراز اُتے حملہ کیتا ساراسکون غارت ہو گیا شیراز دے تخت تے تاج اُتے قبضہ ہو گیا۔ ایس قدر بدامنی کھلری تے مارگھاٹ وی ڈھیر ہوئی بہت برے حالات سن۔ جس پاروں سعدی دا شیراز وچ رہنا نہ ہو یا۔ سعدی لئی شیراز وچ تعلیم حاصل کرنا محال ہو گیا۔ مجبور ہو کے شیراز چھڈ بغداد چلے گئے۔ اوس زمانے وچ بغداد

اوسفورڈ یونیورسٹی دادرجہ رکھداسی۔ دوردرازتوں لوکی سفر کر کے بغداد تعلیم حاصل کرن اوندے سن۔ کیوں بے سعدی علم دے پیا سے سن علم وچ ہور ترقی کرنا چاہندے سن۔ سعدی نوں تعلیم حاصل کرن دا ڈھیر شوق سی۔ ذوق تے شوق پاروں سعدی نے شیراز چھڈ کے بغداد دارخ کیتا۔ اوس ویلے مدرسہ نظامیہ بہت وڈا درجہ رکھدی سی۔ سعدی جدوں بغداد آئے تے یونیورسٹی ولوں وظیفہ ملیا۔ سعدی نوں بہت قابل استاد لھے۔ جہناں کولوں اوہناں حدیث تے تفسیر دا علم حاصل کیتا۔ اوہ اپنے ویلے دے مشہور استاد سن۔ اوہناں دا پورا ناں علامہ ابو الفرج عبدالرحمن ابن جوزی سی۔ سعدی نے اوہناں راہیں علم حاصل کیتا۔ ابو الفرج عبدالرحمن ابن جوزی ہوراں نے مرن توں پہلاں وصیت کیتی کہ:

’میں نے جن قلموں سے حدیث لکھی ہے اُن کا تراشہ میرے حجرے میں ہے،
مرنے کے بعد جب مجھ کو نہلائیں، تو غسل کے لیے اُس تراشے سے پانی گرم
کریں۔ چنانچہ اُس کی وصیت کے موافق عمل کیا گیا اور پانی گرم ہو کر، کچھ
تراشہ بچ رہا‘۔ (11)

اوہناں دے آکھن موجب ہی کیتا گیا علامہ ابو الفرج عبدالرحمن ابن جوزی دا وصال 636ھ وچ ہو یا۔ شیخ سعدی نوں دینیات دے علم نال بہت لگاؤ سی۔ نال ای فلسفے تے حکمت نوں وی ڈھیر پسند کردے سن۔ سعدی بطور معلم اخلاق دا اعزاز وی حاصل کر چکے سن۔ اوہ سائنس ول رجحان نہیں رکھدے سن۔ شیخ سعدی نے شہاب الدین سہروردی کولوں روحانی فیض حاصل کیتا۔ تعلیم توں فراغت بعد شیخ شہاب الدین سہروردی دے دست حق تے بیعت کیتی۔ اوہناں نوں سلوک وچ دلچسپی سی۔ روحانیت وچ اوہناں دا مقام ڈھیر اچا سی۔ تعلیم حاصل کرن توں بعد شیخ سعدی ممالک اسلامیہ، شمالی افریقہ تے ایشیا دے اڈاؤ شہراں دی سیر وچ رجب گئے تے دنیا دے بے شمار تجربے حاصل کیتے۔ اوہ فرمادے سن:

تمتع زہر گوشہ یافتم
زہر خرمنے خوشہ یافتم (12)

شیخ سعدی 623ھ توں لے کے 654ھ تک مسلسل سفر وچ رہے۔ اک سو جھوان موجب ابن بطوطہ دی سیاحت بہت مشہور اے۔ ابن بطوطہ توں ودھ جے کسے نے سیاحت کیتی اوہ تاریخ وچ شیخ سعدی ہووے گی۔ شیخ سعدی 30، 31 سال مسلسل سیاحت وچ رہے۔ سعدی سیلانی طبیعت دے مالک سن۔ جہناں دا اک تھاں دل نہیں لگداسی۔ اوہ سیاحت نوں ترجیح دیندے سن۔ بغداد توں نکلے تے شام، شام توں نکلے تے فلسطین چلے گئے۔ مکہ معظمہ وی گئے۔ ایشیا کے کوچک تے شمالی افریقہ وی گئے۔ اوس ویلے چودہ حج پیدل کیتے۔ اک تھاں توں دوجی تھاں جانا سوکھا کم نہیں سی۔ اوہناں پانی تے وی کئی سفر

کیتے۔ خلیج فارس، بحر عمان، بحر ہند، بحر عرب، بحر قلزم تے بحیرہ روم دے کئی واری سفر کیتے۔

جدوں شیخ سعدی دی سیاحت ایران دوران کئی انقلاب آئے اوس ویلے ایہہ صورت حال سی کہ ایران وچ بہت ساریاں تبدیلیاں آ گئیاں۔ آل قمرکت دے بادشاہ جہاں دی شان و شوکت شمالی افریقہ تیکر سی نے ایران اتے حکومت کیتی فیر سلجوقیاں نے حکومت سنبھالی۔ سلجوقیاں توں بعد خوارزم آئے اوہناں دیاں آپس وچ کئی جنگاں ہوئیاں۔ لڑائیاں وچ حکومت پٹھی ہو گئی۔ سکون عارت ہو گیا۔ لڑائیاں وچ ایران دی عجیب و غریب صورت ہال سی۔ لڑائیاں توں پہلے شیراز امن تے سکون دا گڑھ سی۔ تخت نشینی دیاں جنگاں وچ خوارزم تاتاریاں نے ایران نوں تار تار کر دتا۔ تاتاریاں نے ایران وچ ایس قدر تباہی مچائی کہ انسانیت دی دل سوزی تے قتل عام ہو گیا۔ اوس ویلے تاتاریاں نے اٹھ لکھ مسلمان مارے۔ تاتاریاں دا شہنشاہ ایس قدر ظالم سی کہ اوس نے انسانی کھوپڑیاں دا مینار بنا دتا۔ اوہ مسلماناں نوں مار مار کے اوہناں دیاں کھوپڑیاں نوں اکٹھا کر کے فرش بنا کے اوس اتے بہہ کے کھانا کھاندا سی۔ ایران، بغداد دیاں گلیاں وچ خون دے دریا وگا دتے۔ تاتاریاں نے اپنے ویلے مسلماناں تے بہت ظلم ڈھائے۔ سکندریہ تے دمشق وچ ایران دے اڈا ڈ شہر سن۔ اوہناں شہراں وچ قحط پے گیا۔ لوک تاتاریاں ہتھو مارے گئے کچھ قحط پاروں مر گئے۔ ویلے دے قحط بارے سعدی نے بوستان تے گلستان وچ سیاحت دوران مختلف مکاں دا سفر کیتا۔ سعدی نے سفر توں بہت کچھ سکھیا۔

سیاحت دے دوران اوہناں نوں بہت اوکھایا آئیاں اوس دور وچ سفر کرن لئی اک تھاں توں دوجی تھاں جان لئی کوئی سواری نہیں سی۔ فیروی اوہناں نے اپنی حیاتی دے بہت ساڑے سال سیاحت وچ لنگھائے۔ سعدی داہمت حوصلہ جوان سی۔ ہمہ صفت شخصیت دے مالک سن۔ سعدی دی شخصیت دا جیہڑاوی پہلو ویکھیا جاوے کمال سی۔ اوہ اک شاعر، صوفی، فقہی، واعظ، حسن پرست، فطرت پسند، خوبصورت، رند، جزومستی، شوق طبع سن۔ سعدی دنیا دے ہر پہلو دے چاہیوان سن۔ سعدی دیاں لکھتاں اوہناں دے علم دی گواہی دیندیاں نیں کہ سعدی جس پاسے ٹرے اوہ شاعر، نثر نگار، درویش تے صوفی بزرگ ہون پاروں کمال گئے مہان بندہ سن۔ سیاحت دوران اوکڑاں دا سامنا کرنا پیا تے اوہناں نوں خوشیاں وی ڈھیر ملیاں۔ کیوں جے انسان سفر دوران بہت کچھ سکھدا اے۔ سعدی نوں سفر دوران رنگ رنگ دے بندے ملے جس ویلے سعدی سفر کر رہے سن سفر دوران اوہناں دی حیاتی تے بہت اثر پیا جس ویلے سیاحت کر دیاں شام اپڑے اوس ویلے شام وچ صلیبی جنگاں شروع ہو چکیاں سن۔ انگریزاں نے سعدی نوں جنگ دوران قیدی بنا لیا فیر خندق کھودن تے لادتا ایہہ سعدی لئی بہت تکلیف دہ سی۔ قید توں نجات لئی حلب نامی بندے نے اوہناں دی مدد کیتی تے سعدی نوں قید توں رہائی دوائی۔ حلب نے سعدی نوں دھی نال ویاہ دی شرط تے فدیہ دے کے آزاد کروایا۔ زبان پاروں سعدی نے حلب دی دھی نال ویاہ کیتا پر کچھ چر

بعد ویاہ مک گیا۔ حلب دی دھی بہت بدمزاج تے لڑاکاسی۔ سعدی دکھ ہو گئے فیر سعدی نے یمن وچ اک ہور نکاح کیتا۔ ویاہ وچوں اک پتر ہو یا۔ پتر بچپن وچ مر گیا۔ پتر دے مرن پچھوں سعدی دی بیوی بوہتی دیر چوندی نہ رہی تے مر گئی۔ ایس توں بعد ساری حیاتی اکلایا لنگھائی۔ سعدی دے دونویں ویاہ سیر و سیاحت دوران ہوئے۔ اوس ویلے سعدی نوں علم سی کہ حیاتی پھلاں دی سیج نہیں اتھے انسان پھلاں نال کنڈیاں داوی واہ پیندا اے۔ سعدی دی شخصیت وچ صبر، تحمل تے برداشت ڈھیر سی۔ دھیمہ پن وی شخصیت دا حصہ سی۔ اوہناں موجب جتھے صبر ہوندا اے او تھے شکوہ نہیں ہوندا نہ ای شکایت رہندی اے سعدی دی خوبی سی کہ سعدی نے نہ تے رب نال شکوہ کیتا تے نہ ای بندیاں نال۔ سعدی وچ نرماہٹ تے مٹھاس موجود سی۔ سعدی دے ملکوں باہر رہن پاروں شیراز دے آل دوالے امن و امان نہیں سی اوس ویلے شیراز وچ جنگاں عام سن۔ قتل و غارت، مار کٹائی تے ظلم و ستم ہو رہیا سی۔ جس پاروں سعدی ڈھیر مدت شیراز توں باہر رہے۔ سعدی 665ھ وچ واپس آئے۔ سعد بن زنگی مر چکیا سی۔ اوس دا پتر مظفر الدین ابوبکر ابن سعد بن زنگی حکمران سی۔ جس تا تاریخاں نال صلح کر کے ایران نوں قتل و غارت گری توں بچالیا۔ اوس ویلے شیراز وچ جا بجا مدرسے تے درسگاہواں کھل چکیاں سن۔ عالماں، فاضلاں تے شاعران دور دور توں شیراز دارخ کیتا۔ جس ویلے شیخ سعدی وطن واپس اپڑے اوہناں دے علم تے فضل دی شہرت دور دور تیکر سی۔ لوک اوہناں دی زیارت کرن آن لگے۔ اوہناں نے اپنی باقی حیاتی شیراز دی اک خانقاہ وچ گوشہ نشینی وچ گزاری۔ ایہہ تھاں شیراز توں ڈیڑھ میل دے فاصلے تے سی۔

شیخ سعدی 691ھ وچ چلاؤنا کر گئے۔ سعدی دا اخیر ویاہ شیراز وچ لنگھیا سعدی نے بہت عرصہ گوشہ نشینی اختیار کیتی۔ اوہناں دا اخیر ویاہ اکلاپے وچ لنگھیا۔ جدوں اوہ 662ھ وچ شیراز توں بغداد گئے او تھوں مکہ معظمہ گئے۔ اوہ او تھے حج دی کرن گئے۔ دوبارہ حاضری دے کے اوہناں دی ملاقات ازربائی جان ہام تہریزی نال ہوئی۔ اوہ ویلے دا حکمران سی۔ اوہ اللہ دے نیک بندیاں دی قدر کرن والا سی۔ واپس آ کے اوہناں گوشہ نشینی اختیار کر لئی۔ فیر دوبارہ کسے نال نہ ملے اوس ویلے اوہ برصغیر وچ ملتان دے حاکم سی۔ دور دور تیکر اوہناں دی شہرت سی۔ اوہناں نے اک قاصد سعدی کول گھلیا۔ اوہ سعدی دے نال ملنا چاہندے سی۔ ملاقات لئی سامان سفر گھلیا کہ اوہناں نوں کوئی پریشانی نہ ہووے۔ اوہناں آکھیا کہ ایہناں نوں ادب نال ہندوستان ملتان لیاندا جائے۔ اوہ بہت خواہش مند سی تے سعدی دے نال ملنا چاہندا سی۔ اوس ویلے سعدی بہت ضعیف ہو چکے سن۔ اپنی سکت نہیں سی کہ لے سفر کر سکے۔ سعدی نے اوہناں کولوں معذرت کر لئی سارا سامان واپس گھل دتا۔ اوہ گوشہ نشینی اختیار کر گئے۔ اوہناں دکنہ آباد دے کنڈھے خانقاہ بنائی۔ اوس تھاں سعدی اخیر دم تیکر رہے۔ اوہ تھاں سعدی دے نال مشہور اے۔ ایہہ شیراز دے شمال مشرق وچ واقع اے۔ سعدی مرن بارے سارے تذکرہ نویس اکورائے

رکھ دے سن۔ مرزا مقبول بیگ بدخشانی نے ”ادب نامہ ایران“ وچ اوہناں دے مرن بارے لکھیا:
 ”انہوں نے 491ھ/1291ء وچ وفات پائی۔ ان کا مزار ”سعدیہ“ کے نام
 سے مشہور ہے۔“ (13)

سعدی نے گلستان تے بوستان توں اڈکلیات عربی تے فارسی لکھی۔ قصیدے دی جمع قصائد، مرثیے دی جمع مرثی،
 قطعی دی جمع قطعات، غزل دی جمع غزلیات تے خطبات وی لکھے۔ بوستان دی کتاب بارے سعدی آپ لکھدے نیں:

زشش صد فزون بود پنجاہ پنج
 کہ من گفتم این نامبردار گنج (14)

شیخ سعدی غزل دے امام جانے جان دے سن۔ اوہناں عشقیہ اشعار وی لکھے۔ جہناں وچ حسن تے شباب دا ذکر
 ملدا اے۔ ایہہ شعر تشبیب یاں غزل اکھواندے نیں۔ سعدی سب توں پہلے شاعر نیں۔ جہناں غزل نوں صحیح معنی وچ غزل بنایا
 اے۔ غزلاں وچ ذاتی جذبات دا عکس جھلکدا اے۔ اوہناں دا بیان ہڈورتی جا پدا اے۔ اوہناں دیاں غزلاں وچ سوز تے
 مستی نالے ویلے دا احساس دسد اے۔ اوہ لکھدے نیں کہ:

آمدی وہ کہ چه مشتاق و پریشان بودم

تا برفتی ز بر صورت بی جان بودم (15)

سعدی نے پہلے غزل وچ عشقیہ نظریے ڈھیر سادگی نال بیان کیے کیوں جے اوہناں نفس مضمون ڈھیر محبت نال
 بیان کیتا اے۔ معمولی مضمون نوں اسلوب بیان اہم بنا دیندا اے۔ محبوب دیاں مستی بھریاں اکھاں ہزار فتنے جنم دیندیاں
 نیں۔ سعدی محض شاعر نہیں سگوں عارف وی سن۔ اوہناں بعض غزلاں تصوف تے عرفان دے ڈھنگ وچ لکھیاں جہناں
 نوں پڑھ کے اہل حال اتے وجد دی کیفیت طاری ہو جاندی اے۔ لکھدے نیں:

بچیان خرم از آنم کہ جهان خرم از دست

عاشقم برہمہ عالم کہ ہمہ عالم ز دست (16)

سعدی نے اخلاقیات نوں وی موضوع بنایا۔ غزلاں عشق عاشقی دا مرتع نہیں سگوں ایہناں نوں احساس آدمیت
 راہیں ابھاریا گیا۔ سعدی آزاد خیال سن۔ جو محسوس کردے شعراں راہیں لکھ دیندے۔ اتاکیاں دی سلطنت نوں زوال آنے
 فارس دا حکمران بنیا اوس ویلے سعدی نے قصیدہ لکھیا۔ پر قصیدہ ستائش تے خوشامد دی چھاں فصاحت نوں پرسی۔ سعدی دا بیان
 ڈھنگ سادہ صاف تے دلکش سی۔ جیہڑا اوہناں نوں دو جے شعراں توں ممتاز کردا اے۔ سعدی نے مرثیے وی کہے پر مرثیہ

گوئی وچ اگھڑواں نہیں دسدے۔ اوہ پہلے شاعر سن جہناں فردا مرثیہ لکھدیاں پوری قوم دی نوحہ خوانی کیتی۔ سعدی حکمران اقبالک مظفر الدین سعد بن زنگی دے پوترے سعد بن ابی بکر سعد بن زنگی دے نیزے سن ایس لئی اوہناں سعدی تخلص رکھیا۔ اوہ ابوبکر سعد بارے لکھدے نیں:

سعدی کہ گوی بلاغت ربود

در ایام ابوبکر بن سعد بود (17)

سعد بن ابوبکر اپنے پیوانگوں سعدی دا بہت احترام کر دے سن۔ سعدی نے ”گلستان“ ایس شہزادے نال منسوب کیتی۔ گلستان وچ لکھدے نیں:

علی الخصوص کہ دیباچہ ہما یولش

بنام سعد ابوبکر سعد بن زنگی است (18)

سعدی ملکہ خاتون وی آپ دی مدوحہ سن جس دی شان وچ آپ نے کئی قصیدے لکھے:

چہ دعا گوئمت ای سایہ میمون ہمای

یا رب این سایہ بسی برسر اسلام بپاہی (19)

خیام تے مولانا روم وانگ سعدی دی شہرت اہل یورپ تیکر پھیل گئی۔ سعدی شعر و شاعری وچ کمال رکھن دے نال نثر نویسی وچ وی ماہر سن۔ اوہناں دے نثری کارنامیاں وچ گلستان، مجالس، شیخ، نصیحت الملوک، اک رسالہ ترتیب کی از ملوک نیں۔ گلستان وچ اٹھ باب نیں تے ایہناں اٹھ باباں وچوں حیاتی دے تمام انفرادی تے اجتماعی مسائل موجود نیں۔ حکایت دے پیرائے وچ بادشاہ، رعایا، امیر غریب، درویش، سلطان، استاد، شاگرد دے تمام مسائل درج نیں۔ پہلاں فارسی ادب وچ اجیہی کتاب نہیں سی۔ مضموناں دی رنگارنگی تے معنیاں دے تنوع پاروں کتاب لا جواب اے۔ کتاب دی سب توں وڈی خوبی ایہہ اے کہ اوڈا لوکاں، جواناں، بڑھیاں، واعظاں، سلطاناں، مرداں تے زنانیاں ساریاں دی دلچسپی دے مسائل ایہدے وچ نیں۔ دلچسپ حکایت دے مضمون وچ حیاتی بارے ہر قسم دے مسئلیاں توں نقاب چکیا۔ اکھیں ڈٹھے تے واقعاں تے تجزیہ نوں ڈھیر دلچسپ عبارت، فصیح تے بلیغ اکھراں راہیں پیش کیتا اے۔ گلستان دیاں حکایتاں وچ عبارتوں ایڈے سوہنے ڈھنگ نال بیان کیتیاں گئیاں نیں کہ سینکڑوں جملے محاورے بن گئے تے فارسی زبان وچ محاوریاں دے طور تے ورتے جارہے نیں۔ کجھ حکایتاں وچوں کجھ مثالاں نیں:

” (1) ہرچہ بقامت کہتر بقیمت بہتر۔ (2) ہرکہ خیانت و زرد دستش از حساب

بلرز۔ (3) دروغی مصلحت آمیز بہ از راستی فتنہ انگیز۔ (20)

اجیہے جملے شیخ سعدی دی گلستان وچ ملدے نیں جیہڑے زبان زد عام ہو کے محاورے بن گئے۔ شیخ سعدی نے فصیح تے بلیغ عبارتوں وچ شعر لکھ کے ایہناں نوں دلچسپ تے معنی خیز بنا دتا۔ بہت سارے شعر تے مصرعے فارسی نثر دے محاورے بن گئے۔

(1) دوست آں باشد کہ گیر دوستِ دوست

در پریشاں حالی و در ماندگی

(2) عاقبت گرگ زادہ گرگ شود

گرچہ با آدمی بزرگ شود (21)

ایہناں شعراں وچ کئی محاورے ورتے جیہڑے ہمیشہ جیندے رہن گے تے لافانی نیں۔ کئی واری مصرع ہی مقولہ تے ضرب المثل بن جاندا اے۔

(1) صبر تلخ است ولیکن بر شیریں وارد

(2) دشمن نتواں حقیر و بے چارہ شمرد

(3) من نہ کر دم شتا حذر بکنید (22)

گلستان دے موضوع وچ ہر طبقے، ہر جنس دے لوکاں دی اصلاح بارے گل بات کہیتی گئی اے۔ ہر طبقے دی اصلاح ایس طرحاں کہیتی اے کہ گل کسے نوں ناگوار نہیں گزردی۔ نصیحت کوڑی دوائی اے۔ آکھیا جاندا اے کہ جس نوں اپنا دشمن بنانا ہووے اوں نوں نصیحت کر دیو اوہ شخص تھاڈا دشمن ہو جاوے گا۔ بقول غالب:

یہ کہاں کی دوستی ہے کہ بنے ہیں دوست ناصح

کوئی چارہ ساز ہوتا کوئی غم گسار ہوتا (23)

لوک مٹھائی وچ زہر پا کے دیندے نیں پر سعدی زہر وچ مٹھائی کھلواندے نیں۔ شیخ سعدی دادور بادشاہاں دادور سی بادشاہواں نوں کون نصیحت کرے۔ سعدی نے بادشاہاں نوں گلستان راہیں نصیحتاں کیتیاں جیہڑا اوہناں دا ای کم سی۔ شیخ سعدی نے موضع چنن ویلے بڑی ہنرمندی دا ثبوت دتا اے تے انسانی حیاتی وچ پیش آون والی روزمرہ حیاتی دے حالات تے واقعاں نوں ڈھیر فصاحت تے بلاغت نال سدھے سادے ڈھنگ وچ بیان کر کے اخلاقیات دی مفید ترین کتاب تخلیق کہیتی اے۔

حوالے

- 1 علامہ انوار الحسن، گلستانِ سعدی، لاہور: مجید بک ڈپوسٹس، ص 3
- 2 خواجہ الطاف حسین حالی، حیاتِ سعدی، لاہور: سیونٹھ سکاٹی پبلی کیشنز، 2013ء، ص 18
- 3 مرزا مقبول بیگ بدخشانی، ادب نامہ ایران، لاہور: نگارشات 3 ٹمپل روڈ، سن، ص 436
- 4 محمد عبدالطیف، ڈاکٹر، گلستانِ سعدی، لاہور: یکے از مطبوعات پیکیج لمیٹڈ، 2006ء، ص xii
- 5 فقیر احمد فیصل، پروفیسر، گلستانِ سعدی، لاہور: پاپولر پبلسٹنگ ہاؤس، 2013ء، ص 6
- 6 اوہی، ص 6
- 7 قرآۃ العین چشتی، تاریخ ادبیات ایران، لاہور: فیروز سنز، 1949ء، ص 62
- 8 گلستانِ سعدی، ص 6
- 9 اوہی، ص 7
- 10 اوہی، ص 7
- 11 حیاتِ سعدی، ص 25
- 12 گلستانِ سعدی، ص 2
- 13 ادب نامہ ایران، ص 441
- 14 اوہی، ص 442
- 15 اوہی، ص 445
- 16 اوہی، ص 447
- 17 اوہی، ص 451
- 18 اوہی، ص 452
- 19 اوہی، ص 452
- 20 گلستانِ سعدی، ص 6
- 21 اوہی، ص 6
- 22 اوہی، ص 7
- 23 اوہی، ص 8

CHATNAR

Research Journal

Department of Punjabi Language & Literature
Lahore College for Women University, Lahore-Pakistan
2020